

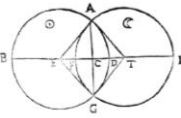
מנא להו ?

מהו מקור חכמתם של אומות העולם

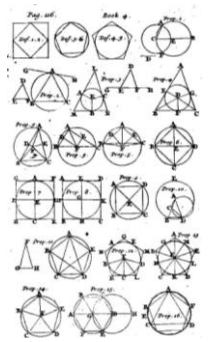
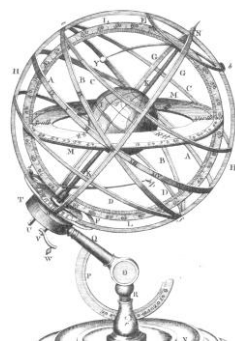
ועיון בדעה שמייחסת את מקור חכמתם לעמנו

Tabula diametrorum... m'avit h'ec quasi p'portio circumferentiae ad diametros fit quae habet 7, 3, 30 ad 1000. Haec est p'portio quae est inter tripl' (septima p' adiecta) & inter septuaginta... Quibus simpliciorum solo... usus est Archimedes.

Tabula diametrorum... m'avit h'ec quasi p'portio circumferentiae ad diametros fit quae habet 7, 3, 30 ad 1000. Haec est p'portio quae est inter tripl' (septima p' adiecta) & inter septuaginta... Quibus simpliciorum solo... usus est Archimedes.

TABULA DIAMETRO- RUM DISTANTIAE SIBI INVICEM	
DIAMETRI	DISTANTIAE
1	1
2	4
3	9
4	16
5	25
6	36
7	49
8	64
9	81
10	100
11	121
12	144
13	169
14	196
15	225
16	256
17	289
18	324
19	361
20	400
21	441
22	484
23	529
24	576
25	625
26	676
27	729
28	784
29	841
30	900
31	961
32	1024
33	1089
34	1156
35	1225
36	1296
37	1369
38	1444
39	1521
40	1600
41	1681
42	1764
43	1849
44	1936
45	2025
46	2116
47	2209
48	2304
49	2401
50	2500
51	2601
52	2704
53	2809
54	2916
55	3025
56	3136
57	3249
58	3364
59	3481
60	3600
61	3721
62	3844
63	3969
64	4096
65	4225
66	4356
67	4489
68	4624
69	4761
70	4900
71	5041
72	5184
73	5329
74	5476
75	5625
76	5776
77	5929
78	6084
79	6241
80	6400
81	6561
82	6724
83	6889
84	7056
85	7225
86	7396
87	7569
88	7744
89	7921
90	8100
91	8281
92	8464
93	8649
94	8836
95	9025
96	9216
97	9409
98	9604
99	9801
100	10000

בשער – מתוך הישגיהם של חכמי יוון:

1. מפת העולם. מתוך ספר גיאוגרפיה של תלמי (לטינית 1524).
2. חישוב ערכו של פאי כ-3.141666, ובניסוחם: $30'' 8' 3$ (דהיינו $3+8/60+30/60^2$). מתוך אלמגסט ספר 6 פרק 7 (לטינית 1528).
3. גיאומטריה. מתוך ספר יסודות של אוקלידס (אנגלית 1733).
4. ספירה ארמילרית, דהיינו דגם המציג את כדוריות הארץ, ריחופה בחלל, נטיית כדור הארץ על צירו, קווי אורך ורוחב, מישור המילקה והחוגים.
5. טבלת ליקויי חמה ולבנה. מתוך ספר אלמגסט (יוונית ותרגום לצרפתית 1927).
6. גלינוס מנתח בעל חיים לצורך לימוד (מתוך שער ספרו בלטינית 1565, 1609, 1625). בעזרת ניסויים כאלה גלינוס הוכיח, בין השאר, שהעורקים מכילים ומזרימים דם.

תודה מיוחדת לידידיי שסייעו לי רבות בביקורת, במקורות ובתרגומים
ובלעדיהם המאמר לא היה יוצא כפי שהוא

© אביגדור אמיתי Mada.Hazal@Gmail.com

מאמר זה לא נועד לכל אדם. מי שחונך והורגל כל ימיו באמונה תמימה, ומסקנות השונות מהשקפתו יעוררו בו קשיים באמונה – עליו להימנע מלימוד מאמר זה, שכן עדיפה אמונה שאינה מושלמת, מאשר קשיים מושלמים.

עם זאת, דבר פשוט וברור הוא, שגם על אדם כזה חובה לדעת שהבנתו אינה מושלמת בנושא, וקל וחומר שהיא אינה הדעה היחידה, ולא שייך שדווקא הוא יזלזל באלו שמעמיקים לבירור האמת.

דבר ברור הוא שלימוד נושא שכזה מצריך זהירות גדולה, להבדיל בין הקודש ובין החול, ואפילו כמלא שעה. וככל שהאדם מעמיק יותר, עליו להיזהר יותר, שיוסיף דעת יוסיף מכאוב.

עם זאת, מי שראוי לכך, בוודאי עליו לברר את האמת, ודווקא בירור האמת הוא שמביא לאמונה אמיתית, וכדברי הזוהר "לית אמונה בלא אמת" (ח"ג דף קצח:).

ועל כולן אמר רבן יוחנן בן זכאי: אוי לי אם אומר, אוי לי אם לא אומר. אם אומר – שמא ילמדו וכו', ואם לא אומר – שמא יאמרו וכו' אין תלמידי חכמים בקיאים וכו' (בבא בתרא פט: לעניין מיני עוולות במקח וממכר).

מתוך מכתב מהרה"ג משה צוריאל שליט"א

מחבר ספרי "אוצרות גדולי ישראל", "לקט פירושי אגדה", "אוצרות המוסר" ועוד

על מאמר זה

עברתי על כל מה שכתבת, דף אחרי דף, ומצאתי שאין בו שום פגם לקדמונינו, אין בו שום זלזול בחכמינו. וכיון שהם עכשיו בעולם האמת, הם מודים לך על שבירת את האמת. אין שם שוא ושקר.

...

אני מברך אותך שתצליח במעשיך לפקוח עיניהם של בני תורה שיהיו פקחים ומבינים, ולא סתם תמימים. כל עוד שלא נוגעים לשנות ההלכות, אין בזה שום נזק. מה שחז"ל והראשונים לא ידעו בחכמת הריאליה, אינו משנה מסמכותם לקבוע לנו את ההלכות. אם היינו ראויים, היה לנו מוסד הסנהדרין לעדכן ההלכות, לשנות ההלכות כפי הצורך. אבל בחטאינו, כיון שלא יסכימו רבני הדור לייסד הסנהדרין, אנו כפופים חוקית למה שנפסק ע"י חז"ל. וטוב הדבר, לעת הביניים הזאת.

בברכה לבבית,

משה צוריאל

תוכן

תמצית המאמר

7 תקציר המאמר בשני עמודים.....

פתיחה

9 במה המאמר דן, במה לא ולמי הוא מיועד?.....

שער ראשון – המקורות על ייחוס החכמה לעמנו

פרק א – חכמת יוון

12 באיזו תקופה מדובר, מה היתה שיטתם, ומה היו חידושיהם?.....

פרק ב – המקורות לדעה שמייחסת את החכמות לעמנו

15 פירוט המקורות מהמפרשים וחלוקתם לשלוש שיטות עיקריות.....

פרק ג – מקורות לועזיים לייחוס החכמה לעמנו

22 חכמי אומות העולם בדורות השונים שייחסו את מקור החכמות לישראל.....

פרק ד – לדעה זו, מה למדו מאיתנו חכמי הגויים?

25 האם מדובר בפרטים, בכללים, או בכל החכמה ממש?.....

פרק ה – נקודות שלגביהן יש מקורות מבוססים בעניין זה

27 פיתגורס אכן למד מהיהודים הנהגות שונות.....

פרק ו – היחס ליהודים כעם חכם

30 מקורות קדומים על כך שהיהודים אוהבי חכמה.....

פרק ז – הראיות שהביאו לייחוס החכמות לעמנו

32 ראיות מדעיות, היסטוריות ועוד.....

שער שני – הקושיות על ייחוס החכמות לעמנו

פרק ח – כיצד מבררים את אמיתותה של דעה?

35 הבסיס לדיון הוא השאלה מהי ראייה אמיתית.....

פרק ט – קושיות עקרוניות על ייחוס החכמות לישראל

37 קושיות מתוך שלבי ההתקדמות היוונית, עמים אחרים ועוד.....

פרק י – חוסר התאמות היסטוריות בייחוס החכמות לעמנו

47 קושיות מתוך עיון בתקופות חייהם של חכמי יוון.....

פרק יא – האם ראיות כאלה היו מתקבלות בסוגיות הלכתיות?

51 קושיות שבוודאי היה ידועות למפרשים עצמם.....

שער שלישי – הסבר השתלשלות המעשים על ייחוס החכמות לעמנו

פרק יב – התועלת שבסיפור

55הבנת הניסיונות שהיוו חכמי יוון ליהודי ירא שמיים בתקופת הראשונים.....

פרק יג – האם יתכנו טעויות היסטוריות במקורות?

60דוגמאות לטעויות נוספות כאלה.....

פרק יד – האם יתכנו סיפורים שלא קרו באמת, ונכתבו רק לצורך המסר?

62דוגמאות למעשים נוספים כאלה.....

פרק טו – האם יתכן שהמלחמה נגד חכמי יוון גרמה לטעויות בפרטים מסוימים?

64עכשיו אינני אריסטו?.....

פרק טז – מנא להו?

71אז מהו מקורם של מייחסי החכמות לישראל?.....

פרק יז – מנא לן?

74האם לסמוך על דברי הקדמונים גם כשהם סותרים את ההיגיון?.....

פרק יח – האם נפוצו מעשיות דומות על אומות אחרות?

76בדורות רבים, גם אצל הגויים נפוצו מעשיות כאלה.....

פרק יט – סוף דבר הכל נשמע

78ברוך המבדיל בין קודש לחול.....

אחר החיתום

79אסור לבלבל בין מושגי האמונה שבהם חייבים להאמין, לבין מה שלא.....

ציר זמן

81סקירה מתמצתת של השלבים ההיסטוריים בסוגיא זו.....

רשימת מקורות

82המקורות שהובאו במאמר.....

מאמרים נוספים של המחבר

84מאמרים נוספים בעניין היחס בין דברי חז"ל למדע.....

תמצית המאמר

תקציר המאמר בשני עמודים

ראשונים ואחרונים רבים כתבו שמקורן של כל החכמות בישראל (פתיחה). בתקופת הראשונים, המדע כלל בעיקר את דברי חכמי יוון, שהתקדמו מאוד בתחומי המדע השונים (פרק א).

מתוך עיון בדבריהם של מייחסי החכמות לישראל, עולה שהם מתחלקים לשלוש שיטות עיקריות – כיצד היוונים קיבלו את חכמתם מעמנו: היוונים למדו ישירות מהיהודים, החכמה הגיעה מהיהודים אל הכשדים ומהם לפרסים ולמדיים ומהם ליוונים, או שחלק מאלו שידועים בתור חכמי יוון היו יהודים בעצמם (פרק ב). מקורות דומים נזכרים גם אצל חכמי אומות העולם (פרק ג). לדעה זו, המייחסת את החכמות לישראל, יש לעיין האם כוונתם לעקרונות החכמות, או לפרטים שונים, או אף לכל החכמות כולן, ונראה שיש ביניהם חילוקים בעניין זה (פרק ד).

אמנם, כל המקורות הקדומים על ייחוס החכמות לישראל אינם ברורים, אך יש תחום שבו יש על כך עדויות ברורות: פיתגורס אכן למד פרטים מסוימים מעם ישראל. אך מדובר בהנהגות, ולא בעניינים מדעיים (פרק ה). כמו כן, יש מקורות על כך שראו את היהודים כעם אוהב חכמה, אך בהחלט אין מקור על שלמדו מאיתנו את עיקרי החכמות (פרק ו).

מבין המייחסים את החכמות לישראל יש שהביאו אף ראיות שונות לכך (פרק ז). אמנם עלינו לשקול היטב ולהעמיק בסוגיא זו, כמו בכל סוגיא, ולעיין היטב על מה מתבססת דעה זו. אמנם לעולם לא נוכל להכחיש או להוכיח לגבי פרטים מסוימים האם נלמדו מאיתנו, אך לגבי עיקר התפתחות המדע ניתן לדון, ונעשה זאת (פרק ח).

ובכן, כשמעיינים בשלבים השונים של התפתחותה של חכמת יוון, ובעמים אחרים בעולם העתיק, עולות קושיות עקרוניות רבות על ייחוס החכמות לישראל. לגבי חלק מקושיות אלו, ניתן לומר שדי בקושיא אחת כזו בשביל לפרוך את ייחוס החכמות לעמנו (פרק ט). גם מבחינת תקופות חייהם של חכמי יוון השונים, עולות קושיות דומות (פרק י). מתוך דיון על עצם דבריהם של המפרשים השונים בעניין, עולות לעיתים קושיות פנימיות, כך שעלינו להסיק שבסוגיות הלכתיות, למשל, המפרשים לא היו מקבלים טענות וראיות ממין זה (פרק יא).

אם כן נשאלת אפוא השאלה, מה גרם לראשונים ואחרונים רבים להחזיק בדעה זו, כולל עד ימינו? על שאלה כזו אי אפשר להתיימר להשיב באופן מוחלט, אך ניתן להעלות כמה סברות. נקדים, שבמשך מאות שנים, חכמי יוון, הפילוסופיה שלהם והתקדמויותיהם המדעיות, היו ניסיון קשה ליהודים רבים, שמא יימשכו מהם חלילה לדעות פסולות ואף לכפירה וכו'.

מכאן ניתן להניח שהיו שלוש סיבות עיקריות לייחס את החכמות לישראל: להרים את כבודו של עם ישראל, להילחם בכבוד המוגזם שהציבור רכש לחכמי יוון על הצלחותיהם, ולתת היתר לאלו שרצו ללמוד מדברי חכמי יוון (פרק יב).

ואכן מצאנו שבמשך הדורות אירעו טעויות היסטוריות במקורות שונים (פרק יג), היו מעשים שסופרו לצורך המסר אך לא קרו באמת (פרק יד), ואכן המלחמה נגד חכמי יוון גרמה אף היא לטעויות בפרטים מסוימים (פרק טו).

עולה מכך שהמטרות החשובות של מלחמה בכבודם של חכמי יוון וכו', בצירוף מקורות היסטוריים בודדים על פרטים שאכן נלמדו מהיהודים, ומקורות מוסלמים מאוחרים (שככל הנראה לא היה להם בסיס), תוך ההבנה שלא מדובר בנושא הלכתי שמצריך חקירות ובדיקות – גרמו להתגלגלות המעשיות הנ"ל על גירסאותיהן הרבות. כפי שנפוצו עוד מעשיות לא מבוססות על אריסטו, מסיבות דומות (פרק טז). וכבר כתבו ראשונים רבים שבמקום שברור שדברי הקדמונים אינם מתאימים לידוע לנו – אין אנו חייבים לקבלם (פרק יז).

מעניין להזכיר שגם בין אומות העולם נפוצו מעשיות על קדמות חכמתם של אומות שונות, על ייחוס מקור החכמות להן, ואף מעשיות על אריסטו (פרק יח).

ואחרי הכל, לימוד המדעים השונים מעולם לא נחשב בעינינו לעומת חכמת התורה האמיתית (פרק יט).

למבט כללי נוסף על תורף המאמר, ניתן לעיין בטבלה שבסוף המאמר.

פתיחה

במה המאמר דן, במה לא ולמי הוא מיועד?

במה המאמר דן?

ידועה הדעה, שהובאה בכמה ראשונים, על כך שכל החכמות מקורן בעם ישראל, וחכמי הגויים קיבלו את החכמות מן היהודים. במאמר זה נדון בדעה זו, מה מקורה, מה ההוכחות שהביאו לה, וכמובן – האם היא נכונה.

על מנת לדון בסוגיא זו באופן רציני, נעשתה השתדלות להגיע למקורות ראשוניים, על תרגומיהם השונים, ולבררם היטב, עד כמה שהדבר ניתן¹.

(כיוון שבמאמר כזה ישנן השלכות רבות לתקופות שבהן נכתבו המקורות השונים – הערנו על תאריכיהם, ואף על תאריכיהם של הראשונים והאחרונים, אע"פ שבדרך כלל הדבר לא מקובל.)

במה המאמר לא דן?

א. במאמר זה לא נדון בשאלה – שכבר דנו בה במאמרינו הקודמים² – האם מקורן של חכמות הטבע שבדברי חז"ל הוא אלוקי או טבעי, אלא רק בשאלה על מקורן של החכמות שבידי הגויים.

ב. במאמר זה לא נדון בשום עניין הלכתי, ומעצם עניינו אין ממנו שום השלכה להלכה למעשה.

ג. עובדה מוכחת היא שבתקופת הראשונים (בפרט בארצות האסלאם) יהודים רבים, ואף מגדולי ישראל ממש, למדו את מדעי זמנם, התקדמו בהם מאוד ואף קידמו את עולם המדע כולו, בין ע"י חיבור ספרים (שחלקם תורגמו ללועזית) ובין ע"י חידושיהם והמצאותיהם³. עכ"פ, אין זה מנושא המאמר. המאמר עוסק,

¹ אעפ"כ צירפנו ציונים גם לספרים מאוחרים יותר, ואף מבני דורנו, על מנת להקל על מי שירצה להגיע למקורות מצויים יותר.

² בעיקר במאמר "הידיעות המדעיות של חז"ל – תוקפן ומקורן".

³ רבי אברהם בר חייא הנשיא – ספריו תורגמו ללטינית והוא נחשב בין אומות העולם לאחד מעשרת גדולי האסטרונומים בימים הקדמונים (קו התאריך הישראלי שער ה פרק נא עמוד 133).

הרמב"ם – ידיעותיו בפילוסופיה וברפואה עשוהו, ככל הנראה, ליהודי המפורסם ביותר בימי הביניים, בעיני העולם כולו.

הרלב"ג – חידש חידושים במתמטיקה. כמו כן, ככל הנראה, הוא שהמציא (ויש אומרים: שכלל) את "מטה יעקב" (הוא עצמו קרא לו: מגלה עמוקות) – מכשיר מדידה עבור אסטרונומים, ימאים ומודדי שטחים (אוצר ישראל ערך לוי בן גרשון סוף פרק "ספר מלחמות ה").

כאמור, בדעה שכל החכמות מקורן בישראל (ולא בהתקדמויות שתרמו היהודים בדרך טבעית כחלק מעולם המדע).

למי מיועד מאמר זה?

קוראי המאמר יתחלקו, ככל הנראה, לשלושה:

יהיו שיאמרו: "מה התועלת במאמר זה, והרי פשיטא ומאי קמ"ל", יהיו שיאמרו "מסקנתו אינה נכונה", ויהיו שיאמרו "מקורותיו וראיותיו שכנעוני".

המאמר נועד לכל אלו. שכן גם הטוען "פשיטא מאי קמ"ל", ימצא במאמר את הראיות המסודרות לשיטתו, על מנת שדעתו בעניין זה תהיה מבוססת. ומאידך, גם החולק על המאמר, ייווכח, לפחות, שברי הפלוגתא שלו נסמכים על מקורות וראיות מבוססות, וזקנה יש כאן, וחכמה יש כאן.

ונפתח בהקדמה על ייחודה של חכמת יוון.

ר' יעקב בן מכיר אבן תיבון – המציא את מכשיר הניווט קוודרנט (quadrant).

רבי אברהם זכות (בעל היוחסין) – חיבר לוחות אסטרונומים (ששימשו אף את קולומבוס), היה אסטרונום של חצר המלך, לימד באוניברסיטאות, ושכלל את האצטרולב.

מרוב הערכת חכמי המדע לפעלם של שלושה מגדולי הראשונים, קראו על שמם מכתשים בירח: "מכתש אֶבְן עֶזְרָא", "מכתש רבי לוי" (הרלב"ג), "מכתש זְגֹזֶת" (רבי אברהם זכות).

שער ראשון

המקורות על ייחוס החכמה לעמנו

פרק א – חכמת יוון

באיזו תקופה מדובר, מה היתה שיטתם, ומה היו חידושיהם?

התקופה

חכמת יוון החלה לפרוח מהמאה ה-8 לפנה"ס⁴ ונמשכה עד המאה ה-2 לספירה⁵. אחריהם, הרומאים שימרו את ידע זה עד המאה ה-5 לספירה.

בתחילת ימי הביניים ידע זה עבר אל המוסלמים (שאף הוסיפו עליו מעט), כאשר בארצות הנצרות לא הכירו את ספרים אלו. בהמשך ימי הביניים, בעיקר מהמאה ה-13 והלאה, ידע זה הגיע גם לארצות הנצרות, שלמדו אותו באוניברסיטאות שלהם. עד המאה ה-16 לספירה, דברי חכמי יוון היו נחשבים לאמת כמעט מוחלטת, שלא ניתן לערער עליה⁶.

ההצלחות

חכמי יוון הסתמכו על הידע המדעי שנצבר לפניהם⁷, בעיקר מהבבלים ומהמצרים⁸. עם זאת, ללא ספק, חכמי יוון התקדמו באופן משמעותי ומהותי יותר מקודמיהם – המצרים, השומרים, האכדים, הכשדים⁹, הבבלים והפרסים¹⁰.

⁴ ראשון הפילוסופים, שהחל בשאלות תיאורטיות שאין להן תועלת כלכלית, היה תאלס, מהמאה ה-6 לפנה"ס.

⁵ עם אחרוני חכמיהם ניתן לציין את גלינוס (ברפואה) ותלמי (באסטרונומיה), שניהם מהמאה ה-2 לספירה.

⁶ יש לציין שהרמב"ם, בניגוד לכל בני דורו, העביר ביקורת על גלינוס במקרים מסוימים (פרקי משה מאמר כה).

⁷ ככלל, התרבויות העיקריות המשיכו, מבחינה מדעית, זו את זו. ידוע לנו שידע עבר מהשומרים לבבלים, מהבבלים ומהמצרים ליוונים, מהיוונים לרומאים, מהיוונים ומההודים לערבים, ומהערבים לאירופאים.

⁸ למשל, תיעודם של הבבלים (כשדים) על הליקויים היה ביסודם של חישובי היפרכוס היווני על אורך החודש הירחי (אלמגסט ספר 4 פרק 2, הובא בספר The Dream of the West חלק 2 עמוד 195, וכן בספר יסודי העיבור מאמר ג פרק 20 ובספר חשבון תקופות ומולדות עמוד 18). בפרט בתחום המתמטיקה נראה שחכמי יוון הושפעו מהמצרים ומהבבלים (המאמר "מתמטיקה בהתפתחות הדורות"). גם את השימוש בבסיס 60 קיבלו היוונים, ככל הנראה, מן הבבלים.

⁹ הנקראים גם: כלדיים.

¹⁰ אפלטון אף התגאה ש"כל דבר שהיוונים מקבלים אותו מן הנוכרים, הם משכללים אותו ומביאים אותו לידי שלימות" (אפינומיס 987e-987d).

השיטה המדעית של היוונים, בניגוד לכל קודמיהם, ראתה בלימוד המדע מטרה בפני עצמה, הכולל שאלות תיאורטיות. כתוצאה מכך, הם לא הסתפקו רק בידיעות פרטניות (איזו תרופה מועילה לאיזו מחלה, היכן יראה כוכב מסוים ומתי), אלא בהבנה שיטתית של המערכת בכל אחד מהתחומים המדעיים (מה גורם לבעיות הבריאותיות, כיצד הכוכבים נעים, ממה מורכב החומר)¹¹. בנוסף, הם השיגו פריצות דרך משמעותיות בכל התחומים המדעיים.

בתחום האסטרונומיה הם הבינו שהארץ כדורית, והוכיחו זאת, הם הבינו שהיא מרחפת בחלל, וסברו שמקיפים אותה גלגלים (כדורים שקופים) שבכל אחד מהם קבוע כוכב לכת אחר וכן השמש והירח. בתחום הרפואה הם ייסדו את עיקרון ארבע המרות (ליחות), שלהבנתם, חוסר איזון שלהם גורם למחלות. בתחום הפילוסופיה הם ייסדו את רעיונות החומר וצורה, את רעיון ארבעת היסודות (אש, אוויר, מים, אדמה), ודנו על מהותו של החומר (האם הוא מורכב מאטומים). בתחום המתמטיקה הם מיצו את הגיאומטריה, ייסדו את הטריגונומטריה וחישובו באופן מדויק למדי את ערכו של פאי. בתחום הגיאוגרפיה הם מיפו, באופן בסיסי, את כל העולם המיושב הידוע בזמנם¹².

מקובל¹³ להסביר את ההצלחות המרשימות של חכמי יוון ע"י צירוף של כמה תנאים שחלו במקומם ובתקופתם: הם היו עשירים והיה להם זמן פנוי לעסוק בחכמות, הם חיו בערי נמל ולמדו מתרבויות אחרות, בתרבותם היה מותר לאדם לחשוב באופן יצירתי, האזרחים היו מורגלים לקבל החלטות, והיו בהם רבים שידעו קרוא וכתוב.

החכמים

חכמי יוון היו רבים, וחכמים שונים התמחו בתחומים מדעיים שונים¹⁴. מבין כל חכמי יוון, ראוי לציין במיוחד את אריסטו¹⁵, הפילוסוף היווני המפורסם ביותר. פרט לפילוסופיה, עסק גם בביוולוגיה, אנטומיה, פיזיקה, אסטרונומיה, מטאורולוגיה,

¹¹ חשוב לציין שעם ההתקדמות המדעית מהמאה ה-16 והלאה התברר כי ההסברים שהיוונים נתנו להבנת המערכת הנ"ל היו שגויים.

¹² דהיינו אירופה-אסיה-אפריקה.

¹³ אם כי מדובר כמובן בסברות בעלמא, ואין לקבוע בהן מסמרות.

¹⁴ מבין הבולטים שבהם ראוי לציין, בתחום האסטרונומיה את אריסטו, היפרכוס ותלמי. בגאוגרפיה את ארטוסתנס, סטראבו ותלמי. ברפואה את היפוקרטס וגלינוס. במתמטיקה את פיתגורס ואוקלידס. בפילוסופיה את תאלס, אנכסגורס ואריסטו.

¹⁵ מהמאה ה-4 לפנה"ס.

אופטיקה, גיאולוגיה, לוגיקה ומוסר. כאלפיים שנה לאחר מותו, דבריו נחשבו עדיין לסמכות מוחלטת¹⁶.

בעולם היהודי

כידוע, כשם שחכמת יוון נפוצה אצל אומות העולם, כך גם בעולם היהודי, רבים מדברי הראשונים מבוססים על דברי היוונים¹⁷. התחום הבולט ביותר הוא האסטרונומיה, שכן עסקו ועוסקים בתחום זה רבות, הן בעולם ההלכה¹⁸ והן בעולם האגדה.

לאחר שלמדנו על חכמת היוונים, נגיע לדעה ששורש כל חכמתם הגיע מעם ישראל. ועל כך בפרק הבא.

¹⁶ באירופה, בין המאה ה-12 למאה ה-15, האמירה "הוא עצמו אמר זאת" (בלטינית: ipse dixit) – שכוונתה לאריסטו – לא היתה נותנת מקום לערעור.

¹⁷ אוצר ישראל ערך ארסטוטליס תחילת פרק "אריסטו בספרות ישראל": "השפעת אריסטו על היהודים היתה עצומה".

¹⁸ לדיני זמני היום, קידוש החודש, עיבור השנה והתקופות.

פרק ב – המקורות לדעה שמייחסת את החכמות לעמנו

פירוט המקורות מהמפרשים וחלוקתם לשלוש שיטות עיקריות

לדעה שחכמת יוון נלמדה מן היהודים ישנם מקורות רבים בראשונים ובאחרונים. מתוך דברי הראשונים והאחרונים עולה כי ישנן שלוש שיטות עיקריות כיצד הגיעה החכמה מן היהודים אל חכמי יוון:

א. היוונים למדו ישירות מהיהודים.

ב. החכמה הגיעה מהיהודים אל הכשדים ומהם לפרסים ולמדיים ומהם ליוונים.

ג. יש מי שסברו שחלק מאלו שידועים בתור חכמי יוון, היו יהודים בעצמם.

כעת נלקט מדבריהם בעניין זה, ונחלקם ע"פ שלוש השיטות הנ"ל (בכל עניינים אלו דן באריכות במאמר "מקור חכמות אומות העולם מעם ישראל", שהודפס באור ישראל ניו יורק תשס"ב, כרכים כה-כח,ל, והשתרע על פני למעלה מארבעים עמודים. שם פירט מקורות נוספים, ואף דקדק ודן בדבריהם ובחילוקים ביניהם. במאמר זה השתדלנו ללקט רק את המקורות שיש בהם חידוש על קודמיהם).

שיטה א – היוונים למדו ישירות מהיהודים:

א. **המקור הקדום ביותר** הוא יוסף בן מתתיהו¹⁹ (מתקופת התנאים²⁰), שכותב שקלארכוס²¹, תלמידו של אריסטו, סיפר שאריסטו אמר לו כך: "האיש הזה היה יהודי מחילת-סוריה, ואלה (היהודים) הם צאצאי חכמי הודו... וככה נקראו על שם מקומם, כי הארץ אשר הם יושבים בה מכונה 'יהודה', ושם עירם מוזר מאוד, כי הם קוראים לה 'ירושלם'. והנה האיש הזה עבר בהרבה ארצות נוכריות וירד במקומות היבשה אל חוף הים, והוא היה (נעשה) יווני²², לא בשפתו בלבד כי אם גם בנשמתו²³. ולעת מגורנו בארץ אסיה הגיע האיש אל מקומותינו ופגש אותנו,

¹⁹ המכונה לעיתים: יוספוס פלאוויוס.

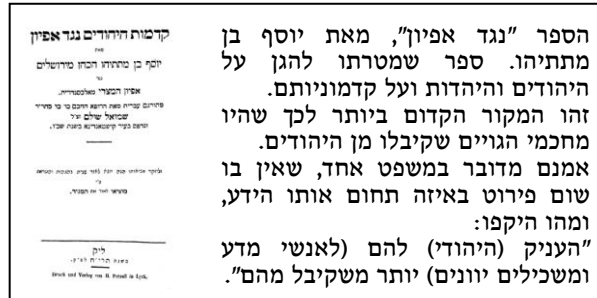
²⁰ מהמאה ה-1 לספירה.

²¹ קליארכוס, מהמאה ה-4 לפנה"ס.

²² בספר הספרות היהודית הלניסטית (גוטמן) חלק "לפני תקופת החשמונאים" (תשי"ח) עמוד 93 הסביר את חשיבות הגדרתו כיווני, על מנת להדגיש שהוא לא השתייך לעמים הברבאריים, שכן לדעת אריסטו יחס היוונים אל עמים אלה צריך להיות כיחס האדונים אל העבדים.

²³ נציין לדבריו של הרב קלנר (כארי יתנשא עמ' 81): "מעניינת העובדה שע"פ רוב המשפיעים בצורה ישירה על העולם החיצוני אינם מצויים בחייהם הפרטיים ובמהלך רוחם הפרטית בקרב

ואיתנו אחדים מאנשי המדע אשר ביקש לבחון את חכמתם, והתחבר עם רבים מן המשכילים, אך העניק להם יותר משקיבל מהם²⁴ (נגד אפיין (יוסף בן מתתיהו) מאמר ראשון פרק כב ד"ה ואני חושב עמ' לא).

ב. "ובידוע שאבות אבותיו של רבן גמליאל היו בתחילת בית שני, ותמצא אברכ"ש²⁵... הוא למד (את חשבון המולד הממוצע) מהם ושאב ממעיינותיהם וכן כל חכמה וחכמה הבקיאין בה למדו אותה מרבתינו ז"ל" (ספר העיבור לרבי אברהם בר חייא הנשיא²⁶ מאמר ב סוף שער ב).

ג. "רבתינו היו יודעים בחכמת הטבע יותר מן היוונים, ולא באה חכמת הטבע ליוונים ולשאר האומות אלא מישראל" (רבי יצחק ב"ר שמואל דמן עכו בשם הרב אבנר בשם הרמב"ן²⁷, בספר מאירת עיניים בראשית י ב).

ד. "ואני חושב, והוא האמת, כי הפילוסופים הקדמונים מאוד קיבלו הפילוסופיה משם ועבר ואברהם אבינו ע"ה ושאר האבות וכל שכן משלמה המלך ע"ה ומהחכמים שהיו בדורו... ובתלמיס²⁸ זכר (דהיינו, העיד על כך בעצמו) כי הוא

היהדות הפנימית, אלא על הגבול שבין מחנה ישראל ואומות העולם, או אף נפלטים לגמרי מאורגן החיים היהודיים. וכבר יש רמז לכך בתלמוד במסכת גיטין (נז). ביחס ליש"ו שהוא הפסולת של האורגן הלאומי שלנו, והוא התוסס והמתסיס את העולם החיצוני".

²⁴ מפאת חשיבות משפט זה במקור זה, שהוא המקור הקדום ביותר הידוע לנו, נביא את מקורו היווני (בו נכתב הספר במקור): ספר 1 פרק 22 פסקאות 181-182: $\mu\lambda\lambda\alpha\sigma\tau\omicron\upsilon\ \delta\epsilon\ \tau\omega\ \epsilon\nu\ \pi\alpha\iota\delta\epsilon\acute{\iota}\alpha\ \sigma\upsilon\nu\alpha\kappa\epsilon\acute{\iota}\omega\tau\omicron\ \pi\alpha\rho\epsilon\delta\acute{\omicron}\sigma\omicron\upsilon\ \tau\omicron\ \mu\alpha\lambda\lambda\omicron\nu\ \omega\tilde{\nu}\ \epsilon\acute{\iota}\chi\epsilon\nu$. מילולי: ומכיוון שחי בקרב רבים מבין המצויים בחינוך (או: בתרבות), מסר במידת-מה יותר משקיבל. היפרכוס.

²⁶ המאה ה-12.

²⁷ המאה ה-13.

²⁸ ככל הנראה הכוונה לתלמי השני, במאה ה-3 לפנה"ס, שעסק באיסוף ספרים לספרייתו העצומה באלכסנדריה (בניגוד לבתלמיס-תלמי האסטרונום, במאה ה-2 לספירה).

שלח לכהנים שבירושלים להעתיק לו ללשונו ספרי החכמות שהיו שם" (ספר המעלות לרבי שם טוב ב"ר יוסף פלקירה²⁹ עמ' 12).

ה. "אריסטו התנשא לפרש המצוות היקרות שלנו, וייחס פירושם ומופתים לעצמו, תחת אשר גנב כל זה מספרי שלמה וזולתו שחוברו בעניין זה" (ספר המוסר³⁰ לר' יוסף אבן כספי³¹ פרק ז). "יש משל נמצא בספר בטלמיוס, כי גנב זה מן התורה כמו שגנבו כל החכמות מספרי הקודש שלנו ומספרי שלמה" (עמודי כסף ומשכיות כסף לר' יוסף אבן כספי פרק טו).

ו. "מצאתי כתוב כי אריסטו היווני, אשר כל חכמי המחקר נגררים אחריו ושואבים מספריו, שהיה רבו של אלכסנדרוס מוקדון שמלך על כל העולם, וכאשר כבש אלכסנדרוס (את) ירושלים, השליט לאריסטו רבו על אוצר שלמה עליו השלום, ואז חקר ודרש על ספרי שלמה ולקחם והעתיקם על שמו והוסיף הוא טעויות משלו ואז גנז הספרים של שלמה כדי להטעות העולם שאריסטו עצמו חיברם משיקול דעתו" (שבילי אמונה³² נתיב שמיני ד"ה דע, הובא גם במדבר קדמות לחיד"א³³ מערכת ח ד"ה ח"י חכמות). "ראיתי כתוב בספר, כי כאשר גלה יכניה מלך יהודה וגלו עימו סנהדרין וחכמי ישראל... ואז למדו מחכמתם חכמי יוון, והם הדברים האמיתיים המפוזרים בספרי חכמי המחקר" (שבילי אמונה נתיב שמיני ד"ה דע).

ז. "כל מה שנמצא אצלם (ספרי חכמי יוון) מהאמת באלה החכמות העיוניות, לקחוהו כולו מבני ישראל בזמן הגלות, וכמו שכתוב באיגרת בעלי חיים³⁴ לחכמי ישמעאל... וגם החכם בן רשד³⁵ העיד בספרו הפלת הפלה³⁶... " (מעשה אפוד (יצחק בן משה הלוי, האפודי)³⁷ עמ' 8).

ח. מקור החכמות מהנביאים (ספר הירח לאבא מרי³⁸ פרק ג, הובא באנציקלופדיה תלמודית כרך טו ערך חכמות חיצוניות).

²⁹ המאה ה-13.

³⁰ הנקרא גם: יורה דעה.

³¹ המאות ה-13 וה-14.

³² המאה ה-14.

³³ המאה ה-18.

³⁴ שנביא לקמן בפרק ג.

³⁵ אבן רושד.

³⁶ נביא את דבריו לקמן בפרק ג.

³⁷ המאה ה-14.

³⁸ המאה ה-14.

ט. "מה שתראה מן החכמות המדברות על הטבע הנמצאות ובחכמות האלוקות ומתייחסות על שם אפלטון ואריסטוטלוס ודומיהן יש לנו להאמין כי היתה להם התחלה בחכמות ההם מדברים נמצאו אצלם מחכמת שלמה" (פירוש עמנואל הרומי³⁹ לספר משלי כו יג).

י. "וחכמי יוון חקרו יפה בזאת החכמה (אסטרונומיה) מחקר מסכים לקבלתנו, ואולי הגיעו אליהם ספרינו בבית שני כשגברה ידם עלינו וקראו אותם החכמות על שמם אף על פי שהם חכמתנו באמת" (שו"ת התשב"ץ⁴⁰ ח"א קד ד"ה והפירוש).

יא. "כי באמת כל חכמת הפילוסופים והחוקרים בא להן מישראל... ודע כי ראיתי בספר אחד ישן מאוד היו מצויירין בו כל הפילוסופים בצורתן וחכמתן איך המציאן והיה כתוב בו שס"ארוט שהוא שקראוהו הפילוסופים סקרא"ט⁴¹ האלקי להיותו שהוא המציא בראשונה בפילוסופיא שיש נמצא נבדל, ואחריו נמשכו הפילוסופים האחרים. וכתב שם שהוא קבל החכמה מאסוף הקרחי ומאחיתופל" (תורת העולה לרמ"א⁴² חלק א פרק יא).

יב. "וראיתי כתוב כי נמצא באגרות אריסטו שכתב כי הוא דיבר עם שמעון הצדיק על חכמת האלוקית והשתומם מאוד ממעלת חכמת שמעון בזה, ובאיזו פרטות אומר 'זזה ממה שהשיבני השמעוני'" (שלשלת הקבלה⁴³ עמ' רמ"א, סדר הדורות ח"א דף סח, הובא גם במדבר קדמות לחיד"א⁴⁴ מערכת ח ד"ה ח"י חכמות).

יג. "חכמת הפילוסופיה מתחילתה ממקור הקבלה נוקרה, אלא שאח"כ נשתבשה בידיהם והיה להם לזרא" (מטפחת ספרים (יעב"ץ) עמ' 68 ד"ה רק). "הפילוסופים הקדמונים גנבו ידיעות הללו (ארבעת היסודות) מאוצרותינו, ששלטו בהם ושמו בכליהם, ונקרא שמם עליהם" (מטפחת ספרים (יעב"ץ⁴⁵) חלק ב פרק ח אות ג עמ' 50).

יד. "כל חכמה ומדע ממי יהודא יצאו... וכבר הודו ולא בושו חכמי האומות בענייני חכמות נעלמות כי הם בידיהם חמס מעת היינו למס... על כן מלאני ליבי לקדש שם שמיים ולעשות רצון צדיק מורינו החסיד נר"ו להעתיק כל מה שאפשר ללשונינו הק' ולהוציא בולעם מפייהם" (רבי ברוך משקאלוב⁴⁶ בהקדמתו לספר אוקלידס⁴⁷).

³⁹ המאה ה-14.

⁴⁰ המאות ה-14 וה-15.

⁴¹ סוקרטס.

⁴² המאה ה-16.

⁴³ המאה ה-16.

⁴⁴ המאה ה-18.

⁴⁵ המאה ה-18.

⁴⁶ המאה ה-18.

טו. "פיטאגארוס"⁴⁸ וגם זאקראטוס⁴⁹ היו במצריים ושם למדו את חכמתם זה מירמיה וזה מחזקיה המלך שהיה שם נשבה עם חכמיו ושריו, או מפי הכהנים החרטומים שהיו להם דברים עתיקים וטמונים מימי משה" (עת לדבר ר' נחמן סימונסון⁵⁰) דף נא ע"ב).

טז. "אפלטון, רבים אומרים עליו כי רוב החכמות והמדעים אשר לו, מידיעת חכמה האלקית שאב, ממעיני ספרי הקודש מהאומה הנבחרת ישראל עם קדושו. ויש מהם שהוכיחו עוד כי הוא למד הרבה מברוך בן נריה תלמיד ירמיה הנביא בהיותו ממצרים" (נועם המידות (לר' נתן בן חיים עמרם⁵¹) ח"ב פרק יג אות י. והוסיף: "ואולם אין הדבר מבורר כל כך").

יז. ספר הרפואות שגנז המלך חזקיהו (ברכות י: פסחים נו.), ניתן ע"י מלאך לשם בן נח בתיבה, וממנו העתיקו אח"כ חכמי הרופאים הראשונים איש איש ללשונו (הקדמה לספר הרפואות של אסף הרופא בית המדרש חדר שלישי, הובא באנציקלופדיה הלכתית רפואית ערך רפואה הערה 126).

יח. בימי הביניים היו שסברו שפיתגורס הוא תלמידו של שלמה המלך או יחזקאל, וחכמת סוקרטס מאסף ואחיתופל (על החושים⁵² לדוד קויפמן, הובא בסיני חלק לג עמוד עה).

יט. יש שכתבו שגדולי התנאים פגשו את אריסטו. אמנם יש להדגיש ששם לא מדובר על כך שהוא למד מהם: "ומצאתי באגדה מעשה בד' זקנים שהלכו להקביל למלכות פנימית, והיה להם פילוסוף אחד חכם. ואלו הם רבן גמליאל ורבי יהושע ור' עקיבא ורבי אלעזר בן עזריא. אמר ר' יהושע לרבן גמליאל רצונך שנלך ונקבל פני אריסטו הפילוסוף חברנו, א"ל הן. הלכו וטפח לו ר' יהושע על הדלת וחשב הפילוסוף שאין אלו אלא דרך ארץ של חכם, יצא לקראתו וראה חכמי ישראל, והיה מחשב בדעתו איך אתן שלום לחכמי ישראל, אם אומר שלום ר' גמליאל הריני מבזה את חבריו. א"ל שלום עליכם חכמי ישראל ור"ג בראש. ראה גם ראה איך קראו לפילוסוף מחכמי האומות חברם מצד החכמה, שאין חבר אלא בחכמה" (שו"ת רדב"ז⁵³ מכתב יד חלק ח סי' קצא, תשובה זו כולה נדפסה גם בשו"ת זקן אהרן לר' אליהו בן בנימין הלוי סי' כה).

⁴⁷ אותו תרגם בעידוד הגר"א, כמבואר בדבריו שם.

⁴⁸ פיתגורס.

⁴⁹ סוקרטס.

⁵⁰ המאה ה-19.

⁵¹ המאה ה-19.

⁵² בגרמנית: Die Sinne.

⁵³ המאה ה-16.

שיטה ב – מהיהודים לכשדים, מהם הפרסים ולמדיים ומהם ליוונים:

א. "וכל החכמות הועתקו שרשיהן וכללם מאיתנו אל הכשדים תחלה, ואחר כך אל פרס ומדי ואחר כך אל יוון ואחר כך אל רומי, ולאורך הזמן ורוב המצועים לא נזכר בחכמות שהם הועתקו מן העברים, אך מן היוונים והרומים" (כוזרי⁵⁴ מאמר ב אות 10).

ב. "והאמת, המתפלספים גנבו החכמות וזייפום... וכאשר גלו אבותינו לבבל, הנביאים והחכמים, בהכרח למדו מהם הכשדים ואחר כך הפרסים ואחר כך לקחו מעט ממנו בני יוון והתחכמו והראו שמעצמם הוציאו" (רבי שם טוב ב"ר שם טוב⁵⁵ בספר האמונות שער ג פרק ד).

ג. בספר שלשלת הקבלה הוסיף שהפילוסופים עצמם הודו בכך: "ראיתי בכוזר כתיבות יד מאמר מ"ב כי נשאל לפילוסופים מאין יצא אליהם חכמות הפילוסופיא, ואמרו שבאה מהיהודים וכל החכמות הועתקו שרשיהם וכלליהם מהיהודים אל הכשדים אח"כ לפרס ולמדי ואח"כ ליוון ואח"כ לרומא, ובאורך הזמן ורוב המיצועים לא הוזכרו בחכמות שנעתקו מהעברים זולתי מן היוונים ורומיים ע"כ" (שלשלת הקבלה⁵⁶ ירושלים תשכ"ב עמ' רמ"א).

ד. דעה דומה במקצת היא דעתו של האברבנאל: "וכבר חקרו רז"ל השתלשלות החכמה ממדרשו של שם אל מדרשו של עבר ומשם אל אברהם אבינו ומאברהם באו בבני ישמעאל ובני קטורה חכמת הכישוף והטבעים הנסתרים והאצטגנינות ושאר החכמות המחקריות והם אשר הביאו אותם למצרים... ואמנם בני עשו הם אשר הביאו החכמות לרומיים וליוונים בני יפת כאשר מלך עליהם צפו בן אליפז וזרעו אשר חכמו מאוד מאוד בחכמת האצטגנינות ובשאר החכמות... וכתב ב"ר בספר הפלת ההפלה⁵⁷ בסופו טוען על אבוי"חמד שכתב שהיתה החכמה ליוונים גנובה מבני ישראל" (אברבנאל⁵⁸ בראשית פרק י פסוק א).

⁵⁴ המאה ה-12.

⁵⁵ המאה ה-15.

⁵⁶ המאה ה-16.

⁵⁷ נביא את דבריו לקמן בפרק ג.

⁵⁸ המאות ה-15 וה-16.

שיטה ג – חלק מחכמי יוון היו יהודים בעצמם:

א. בימי הביניים היו שסברו שאפלטון הוא יתרו, וגלינוס הרופא הוא רבן גמליאל, והוא שהביא לטיטוס את ספר הרפואות (על החושים)⁵⁹ לדוד קויפמן, הובא בסיני חלק לג עמוד עה).

ב. יש שכתבו שאריסטו היה יהודי מלידה: "רוב חכמת הפילוסופים באה אלינו מאריסטו החכם... הוא היה איש יהודי מזרע ישראל ירושלמי מבני קולִיָה⁶⁰ משבט בנימין..." (דרך אמונה לרבי אברהם בן שם טוב ביבאג'י⁶¹ מאמר ב פרק ג, שלשלת הקבלה⁶² עמ' רמ"א, הובא גם באור ישראל ניו יורק תמוז תשסב עמ' קצז, הוזכר במאור עיניים אמרי בינה פרק כב ובקול יהודה על הכוזרי מאמר ב אות טו ד"ה ובאורך הזמן).

בפרק הבא נביא מקורות לכך גם מדברי חכמי אומות העולם.

⁵⁹ בגרמנית: Die Sinne.

⁶⁰ ע"פ נחמיה יא ז: ואלה בני בנימין... בן קוליה.

⁶¹ המאה ה-15.

⁶² המאה ה-16.

פרק ג – מקורות לוועזיים לייחוס החכמה לעמנו

חכמי אומות העולם בדורות השונים שייחסו את מקור החכמות לישראל

גם בדברי חכמי אומות העולם מצאנו מקורות לייחוס החכמות לעם ישראל.

ישנם שלושה מקורות עיקריים, שעליהם הסתמכו גם ראשונים ואחרונים.⁶³

א. רבים⁶⁴ הביאו את דברי אוסביוס מקיסריה⁶⁵ (בספרו הכנה לבשורה ספר 9 פרק 5) העתיק – ללא תוספת או שינוי⁶⁶ – את דברי יוסף בן מתתיהו (בספרו נגד אפיון), שאריסטו סיפר על יהודי שדיבר עם אנשי מדע יוונים והעניק להם יותר משקיבל מהם (כדלעיל בפרק הקודם)⁶⁷.

ב. מקור נוסף שהובא במפרשים⁶⁸ הוא "איגרת בעלי חיים". ספר זה הוא חלק⁶⁹ מ"מתנת האחים הטהורים", אנציקלופדיה בת 51 כרכים, שנכתבה ע"י פילוסופים מוסלמים⁷⁰ בימי הביניים⁷¹, והקיפה את כל המדע שהיה ידוע בזמנה. "איגרת בעלי חיים" תורגמה לעברית⁷² וראשונים רבים הביאוה. ה"איגרת" עוסקת בסיפור דמיוני על בעלי החיים שתובעים את בני האדם לדין לפני מלך השדים, ותוך כדי המעשה מתגלגל הדיון למעלתם של היוונים: "אמר בעל ההשבעה: ומאין לכם (הפילוסופים היוונים) אלו החכמות והדעות אשר זכרתם והתפארתם בם, לולי אשר לקחתם אותם מבני ישראל בימי בטלמיו"ס²⁸, וקצתם מחכמי מצרים,

⁶³ לגבי מקורות מדברי אומות העולם לא ראינו צורך להביא ספרים מאוחרים שרק העתיקו מדברי קודמיהם וכו', ואין בהם חידוש, והמפרשים לא הזכירום.

⁶⁴ דרך אמונה (שם מכנה אותו: גיהושיביו), מאור עיניים, שלשלת הקבלה, קול יהודה על הכוזרי.

⁶⁵ מהמאה ה-3 וה-4 לספירה.

⁶⁶ לכן לא ראינו טעם להעתיק את דבריו.

⁶⁷ גם קלמנס מאלכסנדריה (מהמאה ה-2 לספירה) הזכיר בקצרה (בספרו סטרומאטה ספר 1 פרק 15 (316)) שקליארכוס סיפר שהוא הכיר יהודי שפגש את אריסטו. בתרגום האנגלי של הספר: Clearchus the Peripatetic says that he knew a Jew who associated with Aristotle.

⁶⁸ מעשה אפוד, קול יהודה על הכוזרי.

⁶⁹ סוף כרך 25.

⁷⁰ "האחים הטהורים" (ראשית דבר לאיגרת בעלי חיים, בהוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תש"ט). גם בהקדמת המתרגם שבפתח הספר, ד"ה דע, כתב: "דע שזה הנעתק הוא חלק מחיבור גדול וארוך נקרא בערבי... ויצא מתוך כת מחברת פילוסופים הרבה והמה חכמים מחוכמים מאומת ישמעאל".

⁷¹ במאה ה-10.

⁷² ע"י קלונימוס בן קלונימוס, מהמאות ה-13 וה-14.

והעתקתום⁷³ אל ארצכם, וייחסתם אותם לעצמכם? אמר המלך ליווני הפילוסוף: מה תאמר מדבריו? אמר: צדק במה שאמר שאנחנו לקחנו רוב חכמותינו משאר האומות. ולולי זה, מאין היו הפרסיים יודעים חכמת משפטי הכוכבים, לולי שהם לקחום מאנשי הודו, ומאין היו לישראל חכמת התחבולה והכישוף והשבעות והעמדת הטליסמא"ש⁷⁴ ורוחניות הצלמים להוצאת השעורים, לולי ששלמה המלך הוציאם ממלכי שאר האומות כשגבר עליהם והעתיקם ללשון עברי ועל מלכות ארץ פלישתים כי קרוב הוא מהם ונתפזרו בארצות הצבי וקצתם ירשום בני ישראל מספרי הנביאים אשר הושפעו מאת המלאכים בנבואה ומאת ה' מן השמיים במראות אלקים. אמר המלך לפילוסוף השדים: מה תאמר במה שדיבר היווני. ענה: צדק באמת כי תרבנה החכמה באומה זולת אומה ובעת זולת עת, ובזמן שתהיה המלכות והגבורה להם ויגברו על שאר האומות ויקחום שכליהם⁷⁵ וחשוביהם מספרי אותן האומות ויעתיקו ללשונם ויישאום בארצותם וייחסום לעצמם" (איגרת בעלי חיים שער שלישי פרק ז. חשוב להדגיש שדברים אלו לא נתחדשו רק בתרגום לעברית, אלא היו גם במקור הערבי⁷⁶).

ג. מקור יסודי נוסף שהובא במפרשים רבים⁷⁷ הוא ספר "הפלת ההפלה". אבן רושד, פילוסוף מוסלמי מהמאה ה-12, חיבר את ספר זה⁷⁸, ובו (בסוף הספר, בחלק "על מדעי הטבע", הדיון הרביעי) כתב: **"אין איש מטיל ספק בכך שבקרב בני ישראל היו פילוסופים, כפי שנראה בבירור מן הספרים המצויים בקרב בני ישראל והמיוחסים לשלמה. הפילוסופיה היתה קיימת תמיד בקרב מי שרוח אלוקים מפעמת בהם, כלומר הנביאים."**⁷⁹

⁷³ כך בהוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תש"ט. בדפוסים קודמים: והעתיקום.

⁷⁴ טליסמאות, קמעות.

⁷⁵ כך במקור וכן בהוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תש"ט. בדפוסים קודמים: סכליהם.

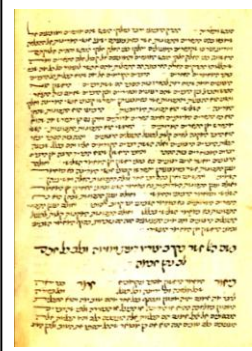
⁷⁶ הם מופיעים גם בתרגום האנגלי (Epistles of the Brethren of Purity) איגרת 22 פרק 20, שהודפס גם כספר בפני עצמו תחת השם The Case of the Animals versus Man Before the King of the Jinn.

⁷⁷ דרך אמונה, אברבנאל, שלשלת הקבלה, מעשה אפוד, קול יהודה על הכוזרי.

⁷⁸ בערבית: תהפזות-אל-תהפזות.

⁷⁹ באנגלית הספר נקרא The Incoherence of the Incoherence, וכך הוא תרגומו (מאת And nobody doubts that among the Israelites there were many learned men, and this is apparent from the books which are found amongst the Israelites and which are attributed to Solomon. And never has wisdom ceased among the inspired, i.e. the prophets, and therefore it is the truest of all sayings that every prophet is a sage, but not every sage a prophet; the learned, however, are those of whom it is said that they are the heirs of the prophets.

ספר "הפלת ההפלה", מאת הפילוסוף המוסלמי אבן רושד, מהמאה ה-12. ספר זה הוא אחד המקורות הבסיסיים עליו הסתמכו מייחסי החכמות לעמנו. בתמונה - כתב יד של הספר בעברית, מהמאה ה-15. מתוך פתיחת הספר (באותיות הגדולות): "בשם הא-ל אשר בקרב יצוריו דעת ומזימה, ובלב כל חכם לב נתן חכמה".

פרק ד – לדעה זו, מה למדו מאיתנו חכמי הגויים?

האם מדובר בפרטים, בכללים, או בכל החכמה ממש?

לפני העיון במקורה של דעה זו, המייחסת את החכמות לעמנו, יש לדון מה בדיוק כוונתם – האם הם למדו מאיתנו פרטים מסוימים, או כללים מסוימים (כגון עקרונות, יסודות ודרכי הוכחה), או את כל חכמתם ממש (לשאלה זו יהיו השלכות גם לגבי השאלות שנשאל לקמן על דעה זו).

מרב המקורות שהבאנו אי אפשר להוכיח זאת. אך מחלקם נראה שיש הוכחות:

א. הכוזרי (אמר ב אות 10) נקט את הלשון "וכל החכמות הועתקו שרשיהן וכללם"⁸⁰ מאיתנו". משמע שהוא לא מתכוון לכל הפרטים אלא לעקרונות מסוימים ("שרשיהן וכלליהן") של כל תחומי המדע ("כל החכמות"). כמו כן, מהכוזרי עצמו, במקומות אחרים⁸¹, מוכח שאין כוונתו שכל פרטי חכמת היוונים נלמדו מהיהודים, אלא מסברותיהם.⁸²

ב. השבילי אמונה כתב שרק מיעוט דברי היוונים הגיע מאיתנו: "כללו הם (היוונים) עימהם (עם הדברים שקיבלו מאיתנו) דברים רבים ועצומים משקריהם שהם סותרים דברי רז"ל כי מה שלא למדו מהם לא יכלו לעמוד בו על האמת. ולולי שאמרו רז"ל כי כל דבר שהוא חשוב אינו בטל אפילו באלף, הייתי אומר כי הדברים האמיתיים ההם היו בטלים ברוב השקרים שמערבים ביניהם" (שבילי אמונה נתיב שמיני ד"ה דע).

⁸⁰ בתרגום הרב שילת: וכלליהן.

⁸¹ "ובכולן יש ספקות ואין הסכמה בין פילוסוף וחבריו, אבל ינוצלו על כל פנים ונתן להם שבח על מה שטענו ממופשט היקשיהם (מסברותיהם) וכיוונו הטוב, ועשו הנימוסים השכליים ומאסו העולם, והם על כל פנים מעולים, אחר שלא יחויב להם קיבול (קבלת) מה שאצלנו" (מאמר ה סוף אות יד). "כי אין בין שניים מהם (מהפילוסופים) הסכמה, אלא המקבלים מהם שסומכים על רב אחד, אם אבודקליס (אוקלידס) ואם פיטגוריס או אריסטו או אפלטון וזולתם הרבה, אין אחד מהם מסכים עם חברו" (מאמר ד סוף אות כה).

⁸² בנוסף, נעיר שבעניין אחר (לא בעניין ייחוס החכמות לעם ישראל, אמנם ר' יהודה מוסקאטו (ממפרשי הכוזרי) בספרו נפוצות יהודה (דרוש ה ד"ה הן) קישר זאת גם לענייננו) הכוזרי כותב: "הם (הפילוסופים) עם לא נחלו חכמה ולא תורה, מפני שהם יוונים (מבני יפת ולא מבני שם)... ולא היתה החכמה ביוון, אלא מעת שגברו ונעתקה החכמה אליהם מפרס ואל פרס מכשדים, וקמו בהם הפילוסופים המפורסמים בימים ההם, לא קודם לכן ולא לאחר מכן, ומעת ששבה המלכות לרומיים לא קם בהם פילוסוף מפורסם" (מאמר ראשון אות סג). על כך חשוב להעיר שצריך לומר שכוונתו לגדולי הפילוסופים – סוקרטס אפלטון ואריסטו, אך ברור שהיו מגדולי חכמי יוון שקדמו לתקופה זו (תאלס, ראשון הפילוסופים, שהחל בשאלות תיאורטיות, חי במאה ה-6 לפנה"ס), והיו מחכמיהם שחיו לאחר תקופה זו (גלינוס הרופא ותלמי האסטרונום, שחיו במאה ה-2 לספירה).

ג. מספר העיבור (מאמר ב סוף שער ב) משמע שמסתבר לו שמדובר בכל הפרטים. לאחר שהוכיח שלמדו מאיתנו פרט מסוים (אורך החודש הירחי), הוסיף: "וכן כל חכמה וחכמה הבקיאין בה למדו אותה מרבתינו ז"ל, כי העניין האחד אשר ראינו בעינינו יהיה מעיד על שאר העניינים".

ד. מהדגשתו של המעשה אפוד משמע שהבין שמדובר בכל מה שחכמיהם הוכיחו בוודאות: "למה שנודע מהם על הדרך האמיתית⁸³... כל מה שנמצא אצלם מהאמת באלה החכמות העיוניות, לקחוהו כולו מבני ישראל בזמן הגלות" (מעשה אפוד עמ' 8).

ה. באיגרת בעלי חיים (שער שלישי פרק ז) הלשון היא ש"אלו החכמות והדעות אשר זכרתם והתפארתם במ... לקחתם אותם מבני ישראל⁸⁴". ע"פ האיגרת הנ"ל (בקטע הקודם לדברי "בעל ההשבעה"), החכמות שהזכיר והתפאר בהן הפילוסוף היווני כוללות גם את הגלגלים והיסודות, כלומר מעקרונות המדע היווני ממש. נחזור להדגיש שאת דברי ספר זה הביאו מפרשים רבים.

ו. כמה מפרשים הביאו את הרעיון שחכמי יוון למדו מאיתנו, כטעם להתיר ללמוד מספריהם (שבילי אמונה הנתיב השמיני ד"ה דע, עמנואל הרומי בפירוש למשלי כו יג, נפוצות יהודה לר' יהודה מוסקאטו דרוש ה ד"ה הן⁸⁵). מסתבר שאם היה מדובר רק בפרטים בודדים שנלמדו מאיתנו, הדבר לא היה יכול להתיר זאת.

עכ"פ, ברוב המקורות דלעיל, ובפרט בקדומים שבהם, בולט חוסר הפירוט בשאלה מה בדיוק למדו חכמי האומות מן היהודים. אמנם יש כמה מקורות ברורים ועתיקים עם פירוט מדויק בעניין זה. ועל כך בפרק הבא.

⁸³ למעט, בלשונו, "ממה שהוא סברא להם או מחשבה גוברת".

⁸⁴ וקצתם מחכמי מצריים.

⁸⁵ נעתיק את דבריהם לקמן פרק יב הערה 188.

פרק ה – נקודות שלגביהן יש מקורות מבוססים בעניין זה

פיתגורס אכן למד מהיהודים הנהגות שונות

הנקודות היחידות שבהן מצאנו מקורות ברורים ועתיקים עם פירוט מה בדיוק למדו מן היהודים, הן ביחס לפיתגורס⁸⁶:

א. "כי אמר פיתגורס... שלא יעבור במקום אשר רבץ שם חמור תחת משאו, ולא ישתה מי צימאון⁸⁷ וישמור את פיו מכל דברי חרפות... כל זאת עשה ודיבר (פיתגורס) כי חיקה דעות היהודים והתרכים וקיבל אותן לעצמו" (נגד אפיון (יוסף בן מתתיהו) מאמר ראשון תחילת פרק כב בשם הרמיפוס, אותו הוא מכנה "סופר נאמן בדברי הימים").

ב. וכן הוא למד מעם ישראל את פתרון החלומות (ויש שהוסיפו: והנבואה) (פורפיריוס⁸⁸ בספרו חיי פיתגורס פסקה 11 מביא זאת⁸⁹ בשם אנטוניוס דיוגנס⁹⁰, ובקול הנבואה עמ' כב הערה מב הביא את דבריו והוסיף שיש מקום להשערה זו).

ג. ובמקור אחר כתוב בכלליות שפיתגורס העתיק הרבה מחוקי היהודים (אוסביוס מקיסריה⁹¹ בספרו הכנה לבשורה ספר 8 פרק 12⁹², וכן נגד אפיון מאמר ראשון תחילת פרק כב: "וכנים יהיו דברינו באמרנו כי הגבר הזה (פיתגורס) העתיק הרבה מחוקי היהודים אל החכמה (הפילוסופיה) שלו"^{93,94}).

⁸⁶ המאה ה-6 לפנה"ס.

⁸⁷ יתכן שהכוונה למים מגולים.

⁸⁸ מהמאה ה-3 לספירה.

⁸⁹ בתרגום האנגלי של הספר (תרגומו של Kenneth Sylvan Guthrie, 1920): Then Pythagoras visited the Egyptians, the Arabians, the Chaldeans and the Hebrews, from whom he acquired expertery in the interpretation of dreams

⁹⁰ מהמאה ה-2 לספירה.

⁹¹ מהמאות ה-3 וה-4 לספירה.

⁹² בתרגום האנגלי של הספר (תרגומו של Roger Pearse, 2003): As also Pythagoras transferred many of our precepts and inserted them in his own system of doctrines

⁹³ וכן בספר הספרות היהודית הליניסטיית (גוטמן) חלק "לפני תקופת החשמונאים" (תשי"ח) עמוד 151.

⁹⁴ במטפחת ספרים (עמ' 68 ד"ה רק) כתב שפיתגורס למד מהיהודים את אמונת הגלגול (ורק טעה בפרטיה). עכ"פ, לנקודה זו אין מקורות עתיקים מבוססים. אדרבה, יתכן שהוא למד זאת מהמצרים.

וישנן עוד הנהגות של פיתגורס, שיש שייחסום לתורה ולחז"ל⁹⁵.

אמנם חשוב לציין שדרכו של פיתגורס היתה, באופן כללי, ללמוד מעמים אחרים, ולא דווקא מהיהודים (כך כתבו הירקליטוס ויון איש כיוס, הספרות היהודית הלניסטית (גוטמן) חלק "לפני תקופת החשמונאים" (תשי"ח) עמודים 191, 152-151, קול הנבואה עמ' כב).

פילון האלכסנדרוני⁹⁶ כתב גם על הרקליטוס⁹⁷, שהוא קיבל את "תורת הניגודים"⁹⁸ שלו מתורת משה⁹⁹. וכן הוא כותב על חוקים מסוימים של היוונים, שהם חיקו את תורת משה¹⁰⁰.

אריסטובולוס (היהודי¹⁰¹) כותב שמקורה של הפילוסופיה היוונית, ושל דברי אפלטון, הוא בתורתנו (הספרות היהודית הלניסטית (גוטמן) חלק "לפני תקופת החשמונאים" (תשי"ח) עמוד 186 והלאה), והוא מסביר זאת בכך שהיו תרגומים ליוונית של חלקים מהתורה עוד לפני תרגום השבעים (שם עמוד 189). ושוב, משמע שלא מדובר על נושאים מדעיים, אלא על תורת הבריאה והאלוקות וכד' (שם עמוד 191).

⁹⁵ מתוך ההנהגות (בלשונו: "השמועות") של פיתגורס (בספר "סמבולים של פיתגורס"): צמח תרבותי לא להשחית, בטבעת תמונת אלקים לא לשאת, לנעילת הרגל תושיט הרגל הימנית ועוד. הובאו בספר קול הנבואה עמ' כג.

⁹⁶ מהמאות ה-1 לפנה"ס וה-1 לספירה.

⁹⁷ מהמאות ה-6 וה-5 לפנה"ס.

⁹⁸ העוסקת באחדות שקיימת בין הניגודים.

⁹⁹ שאלות ותשובות על בראשית חלק ג סוף פיסקה 5 (בתרגומו של Ralph Marcus): And setting out from this fact, Heraclitus wrote books on nature, getting his opinions on opposites from our theologian (Moses).

וכן שם חלק ד פיסקה 152: Heraclitus, like a thief talking law and opinions from Moses.

הובא גם בספר "פילון" (מאת וולפסון) חלק א עמוד 91, ובדומה לזה העיר בקול הנבואה עמוד כז. ¹⁰⁰ על החוקים המיוחדים חלק ד, פיסקה 10 (סעיף 61): for which reasons some of the lawgivers among the Greeks, having transcribed some of the laws from the two tables of Moses.

הובא גם בספר "פילון" (מאת וולפסון) חלק א עמוד 91.

¹⁰¹ מהמאה ה-2 לפנה"ס.

בנוסף לכך היו ממנהגי היהודים שהועתקו לעמים שונים (מה שמקובל כמובן בכל קירבה בין תרבויות שונות), דבר שאינו מנושא מאמר זה (נגד אפיון (יוסף בן מתתיהו) מאמר ראשון תחילת פרק כב מביא לדוגמא שהצורים מתייחסים למילה "קרבן" כשבועה).

המשותף לכל הפרטים הללו הוא שלא מדובר בנושאים מדעיים.

<p>ΠΟΡΦΥΡΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΤΟΥ ΚΑΜΑΡΟΥ ΣΧΗΜΑΤΩΝ ΠΥΘΑΓΟΡΟΥ ΒΙΟΣ.</p>	<p>PORPHYRII PHILOSOPHI SIVE MATHETI DE VITA PYTHAGORÆ LIDER. <i>L. Hispani scriptor.</i></p>	<p>הספר "חיי פיתגורס", מאת פרופריוס, נכתב במאה ה-3 לספירה (בתמונה – עמוד ראשון ממהדורת 1630, יונית ותרגום ללטינית). בספר זה ובמקורות נוספים, מתועד שפיתגורס, מגדולי חכמי יוון, למד מן היהודים. אמנם בכל המקורות הללו מדובר בהנהגות, ולא בתחומים מדעיים.</p>
---	---	---

פרק ו – היחס ליהודים כעם חכם

מקורות קדומים על כך שהיהודים אוהבי חכמה

ישנם כמה מקורות על כך שהיוונים ראו את היהודים כעם חכם:

א. תאופרסטוס¹⁰² (כך ע"פ פורפיריוס¹⁰³) כותב שהיהודים הם "פילוסופים לפי מהותם"¹⁰⁴ ("על הימנעות ממאכלי חיות" חלק 2 פרק 26¹⁰⁵). חשוב להדגיש שבלשונם המילה "פילוסופים" פירושה "אוהבי חכמה", ולא במובן של לימודי פילוסופיה המקובל אצלנו¹⁰⁶.

ב. קלמנס מאלכסנדריה¹⁰⁷ כותב בשם מגסתנס¹⁰⁸: "כל הדברים שאמרו (חכמי יוון) הקדמונים על הטבע, נאמרו גם מפי הפילוסופים שמחוץ ליוון, בחלקם בהודו – מפי הבראהמנים¹⁰⁹, ובחלקם בסוריה – מפי אלה המכונים בשם 'יהודים'¹¹⁰ (סטרומאטה חלק 1 סוף פרק 15¹¹¹).

¹⁰² יוני, מהמאות ה-3 וה-4 לפנה"ס.

¹⁰³ רומאי, מהמאה ה-3 לספירה.

¹⁰⁴ מפאת חשיבות המשפט נביא את המקור היווני: ἅτε φιλόσοφοι τὸ γένος ὄντες. ובתרגום האנגלי (ע"י Thomas Taylor משנת 1823): as belonging to the class of philosophers.

¹⁰⁵ הובא גם בספר הספרות היהודית הלניסטית (גוטמן) חלק "לפני תקופת החשמונאים" (תשי"ח) עמוד 63.

¹⁰⁶ וכן מוכח מההקשר, הן בהקרבנות הקרבנות שלא לצורך אכילה, תוך כדי שיחות על ענייני האלוקות.

¹⁰⁷ מהמאה ה-2 לספירה.

¹⁰⁸ מהמאות ה-3 וה-4 לפנה"ס.

¹⁰⁹ חכמי הודו.

¹¹⁰ בתרגום האנגלי של הספר: Very clearly the author Megasthenes, the contemporary of Seleucus Nicanor, writes as follows in the third of his books, On Indian Affairs: "All that was said about nature by the ancients is said also by those who philosophise beyond Greece: some things by the Brahmins among the Indians, and others by those called Jews in Syria."

¹¹¹ הובא גם בספר הספרות היהודית הלניסטית (גוטמן) חלק "לפני תקופת החשמונאים" (תשי"ח) עמוד 90. ובספר רקחות וטבחות – הפולמוס על מקור החכמות עמוד 27.

ג. בכתבים המיוחסים להיקאטיוס איש אבדירה¹¹² (אם כי לא ברור שבאמת נכתבו על ידו) ישנה הערכה גדולה לעם ישראל, כעם שחוקיו מתאימים למושגי האלוקות¹¹³.

אמנם במקורות הללו לא מוזכר שהיוונים למדו מאיתנו. כמו כן, בדברי תאופרסטוס ובכתבי היקאסטיוס מדובר על מושגי האלוקות והחוקים, ולא על ענייני מדע. נזכיר שגם מגסתנס, שמייחס חכמת מדע ליהודים, מייחס זאת באותה מידה גם להודים.

¹¹² מהמאה ה-4 לפנה"ס.

¹¹³ הספרות היהודית הלניסטית (גוטמן) חלק "לפני תקופת החשמונאים" (תשי"ח) עמוד 63.

פרק ז – הראיות שהביאו לייחוס החכמות לעמנו

ראיות מדעיות, היסטוריות ועוד

נחזור לענייננו – לדעה שמייחסת את המדע היווני לעמנו. הקדמונים הביאו כמה הוכחות לכך.

א. ספר העיבור (מאמר ב סוף שער ב) הוכיח שהיפרכוס קיבל את אורך החודש הירחי מחז"ל, מכך שרבן גמליאל הביא את שיעור זה (כ"ט י"ב תשצ"ג) בשם "בית אבי אבא" (ראש השנה כה.), וכתב על כך ספר העיבור ש"בידוע שאבות אבותיו של רבן גמליאל היו בתחילת בית שני", והם חיו לפני היפרכוס או עכ"פ בזמנו. ולאחר שהוכיח שהיפרכוס למד זאת מחכמי ישראל הוסיף על כך – "וכן כל חכמה וחכמה הבקיאין בה למדו אותה מרבותינו ז"ל, כי העניין האחד אשר ראינו בעינינו יהיה מעיד על שאר העניינים".

ב. רבי שם טוב ב"ר שם טוב (ספר האמונות שער ג פרק ד) מביא ראייה מהחכמות שהובאו בספר הזוהר בשם ספר חנוך: "והאמת, המתפלספים גנבו החכמות וזייפום, כי אין ספק כי ספרים רבים חברו הקדמונים כי ידוע הוא ספר חנוך ורבי שמעון בן יוחאי מביאו בספר הזוהר וכתוב בו מן החכמות והתבונות וחכמת הכוכבים והמזלות וממשלם ומשטרם".

ג. המקור לכך שגלינוס הוא רבן גמליאל מתבסס על כך ש"וראייה, באשר היהודים בארץ ישמעאל מדברים מן הרפואות מספר גלינוס קוראים אותו ספר רפואות דרבן גמליאל" (סיני חלק לג עמוד עו).

ד. קול יהודה על הכוזרי (מאמר ב אות 10) הביא ראייה נוספת, שהיא ללא-ספק המקור הקדום ביותר – הפסוקים על חכמת שלמה, שבהם נאמר: "ויתן אלקים חכמה לשלמה ותבונה הרבה מאד ורחב לב כחול אשר על שפת הים. ותרב חכמת שלמה מחכמת כל בני קדם ומכל חכמת מצרים. ויחכם מכל האדם מאיתן האזרחי והימן וכלכל ודרדע בני מחול ויהי שמו בכל הגוים סביב. וידבר שלשת אלפים משל ויהי שירו חמשה ואלף. וידבר על העצים מן הארץ אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים. ויבאו מכל העמים לשמע את חכמת שלמה מאת כל מלכי הארץ אשר שמעו את חכמתו" (מלכים-א ה ט-ד).

נדגיש, שמלבד סברות כאלה, לא מצאנו עדויות של ממש או הוכחות מוחלטות לדעה זו.

נסכם את המקורות הקדומים העיקריים שעמדו בפני הראשונים בעניין ייחוס החכמות לעמנו: ישנם מקורות על היחס ליהודים כעם חכם, אך לא מדובר על קבלה מאיתנו. ישנם מקורות על הנהגות שפיתגורס למד מאיתנו, ושוב, לא מדובר על עניינים מדעיים. המקור הכתוב הקדום ביותר המזכיר לימוד מדעי של היוונים מאיתנו הוא יוסף בן מתתיהו¹¹⁴, שכותב שאריסטו סיפר על יהודי שהיוונים קיבלו ממנו במידת-מה יותר משקיבל מהם. מאות שנים לאחר מכן¹¹⁵ נוספו לכך שני מקורות מוסלמים – "איגרת בעלי חיים" ו"הפלת ההפלה".

כעת נעבור לשער הבא – הדיונים על דעה זו המייחסת את החכמות לעמנו.

¹¹⁴ כ-400 שנה לאחר אריסטו.

¹¹⁵ מהמאות ה-10 וה-12.

שער שני

הקושיות על ייחוס החכמות לעמנו

פרק ח – כיצד מבררים את אמיתותה של דעה?

הבסיס לדין הוא השאלה מהי ראייה אמיתית

יהודי ירא שמייים, הלומד את המקורות הנ"ל, בוודאי מקבל את הרושם שלמרות החילוקים המהותיים בין המקורות הרבים, עדיין הרעיון המרכזי – שחכמי הגויים קיבלו את חכמתם מן היהודים – מקובל על רבים-רבים מהראשונים. ומי הוא שיראה את אלו יוצאים ואינו יוצא, ואם ראשונים כמלאכים וכו'. ונראה לכאורה כי אין מקום לערער על מסורת זו.

האם אכן כך ראוי להיות?

לצורך כך, נביא את דבריו הברורים של הרמב"ם בשאלה על אלו ראיות יש להתבסס, ומפאת חשיבות הדברים – לדין זה בפרט ולדיונים רבים בכלל – נעתיק את כל דבריו:

"דעו רבותי שאין ראוי לו לאדם להאמין אלא באחד משלושה דברים:

הראשון – דבר שתהיה עליו ראייה ברורה מדעתו של אדם כגון חכמת החשבון וגימטריאות ותקופות.

והשני – דבר ששיגנו האדם באחד מהחמש הרגשות (חושים), כגון שידע ויראה שזה שחור וזה אדום וכיוצא בזה בראית עינו, או שיטעום שזה מר וזה מתוק, או שימשש שזה חם וזה קר, או שישמע שזה קול צלול וזה קול הברה, או שיריח שזה ריח באוש וזה ריח ערב, וכיוצא באלו.

והשלישי – דבר שיקבל אותו האדם מן הנביאים עליהם השלום ומן הצדיקים.

וצריך האדם שהוא בעל דעה לחלק בדעתו גם במחשבתו כל הדברים שהוא מאמין בהם ויאמר: שזה האמנתי בו מפני הקבלה, וזה האמנתי בו מפני ההרגשה, וזה האמנתי בו מפני הדעה.

אבל מי שיאמין בדבר אחד שאינו משלושת המינים האלה, עליו נאמר פתי יאמין לכל דבר" (איגרת הרמב"ם לחכמי מארשיליא ד"ה דעו רבותי).

נשוב לענייננו. כיוון שכל המקורות הנ"ל לא העידו שקיבלו כן בקבלה איש מפי איש מן הצדיקים (וחלקם אף נקטו לשונות "אולי", "אני חושב", "אין הדבר מבורר כל כך"), ובוודאי שלא שייך שקיבלו זאת בעזרת החושים, דבריהם הם כמובן מסקנותיהם מן הסברא.

אם כן נוכל לדון מהי סברא זו, על מה היא מבוססת, והאם היא נכונה.

נדגיש, שלגבי טענות ממין זה, מעצם טיבן לעולם לא יהיה ניתן להכחישן לחלוטין, שכן לא אנו היינו אז – ומאידך גם הראשונים שהביאום לא היו אז. ובוודאי שיתכן שגויים למדו מעם ישראל את חשיבותו של עצם הלימוד, את דרכי ההיגיון, או פרטים מדעיים שונים. לכן שורש הדין אינו "האם זה היה יכול לקרות", אלא מהי הסבירות שזה אכן קרה, ואיזה צד הוא זה שצריך להוציא מחברו ועליו להביא ראיה לדבריו. ובפרט לגבי המקורות שמשמע מהם שחכמי יוון למדו מאיתנו את רוב (או: כל) חכמתם.

בשלושת הפרקים הבאים נדון בקושיות על ייחוס החכמה לעמנו: קושיות עקרוניות, חוסר התאמות היסטוריות ורמת הראיות.

פרק ט – קושיות עקרוניות על ייחוס החכמות לישראל

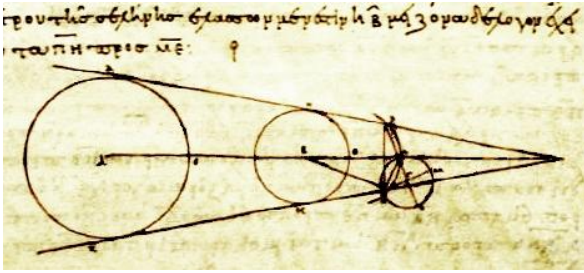
קושיות מתוך שלבי ההתקדמות היוונית, עמים אחרים ועוד

בפרק זה נפרט קושיות עקרוניות על ההבנה שהיוונים למדו מאיתנו את רוב (או: כל) חכמתם, או תחומים שלמים (נחזור ונדגיש שאין בדבר בשביל לשלול אפשרות שלמדו מאיתנו פרטים מסוימים). לגבי חלק מקושיות אלו, ניתן לומר שדי בקושיא אחת כזו בשביל לפרוך את ייחוס החכמות לעמנו.

על מנת להקל על הקורא, נפתח בתמצות הקושיות, ולאחר מכן נפרטן:
א. מקורותיהם של היוונים היו מתצפיות וחישובים ולא ממסורת. ב. היו עמים רחוקים שהתקדמו במדע ובוודאי לא קיבלו מהיהודים. ג. המדע של היוונים מתקדם מזה של חז"ל. ד. היוונים התקדמו בשלבים ולא בפתאומיות. ה. גם ההתקדמויות המשמעותיות שלהם נפרסו על פני מאות שנים. ו. המדע היווני מתקדם מהותית מזה הבבלי. ז. ליוונים היו גם טעויות מהותיות. ח. המדע החל להתפתח הרבה לפני שהעמים כבשו את ישראל. ט. הרמב"ם היה בקיא היטב בחכמת יוון ולא הזכיר השערה כזו. י. קשה להבין כיצד המדעים הגיעו מהיהודים, אך נשתכחו מהיהודים עצמם. יא. עדויות על עמים אחרים שלימדו את היוונים.

א. מקורותיהם של היוונים – לגבי חלקים רבים מדברי חכמי יוון (ובוודאי לגבי רוב רובו של המדע הידוע לנו היום) – ידוע לנו באופן מפורט גם מהם מקורותיהם, מה היו השלבים השונים¹¹⁶ בגיבוש המסקנות, ועל סמך אלו ניסויים, תצפיות, מדידות, חישובים, או ראיות אחרות הוסקו המסקנות. לעיתים ידוע לנו גם באלו תאריכים נעשו התצפיות. בין השאר הדבר נכון לגבי אורך המולד הממוצע ואורכה של שנת החמה. קשה אם כן לומר שהם קיבלו את ידיעותיהם מעם ישראל.

¹¹⁶ לעיתים על פני מאות שנים, כדלקמן.

ידיעותיהם של חכמי יוון התבססו על ניסויים, תצפיות, מדידות, חישובים וראיות אחרות. שרטוט (כתב יד, יווגית, המאה ה-10 לספירה) המתאר את הדרך שבה חישוב אריסטרכוס (במאה ה-3 לפנה"ס) את גודלו של הירח ואת מרחקו מכדור הארץ. מדידת אורך הזמן (בעזרת שעון חול) של ליקוי ירח הניבה את אורך הזמן הלוקח לירח כולו להתכסות בצילו של כדור הארץ, וכן את אורך זמן הליקוי כולו. היחס בין אורכי הזמן הללו הוא היחס בין קוטרו של הירח לבין קוטרו של כדור הארץ, שכבר היה ידוע בזמנו. לאחר שגודלו של הירח ידוע, ניתן לחשב את מרחקו מהארץ ע"פ גודלו הנראה לעינינו. (הערה: כמובן שהשרטוט אינו בקנה מידה אמיתי). כיוון שהידיעות התבססו על מדידות וחישובים, קשה לומר שהם קיבלו את ידיעותיהם מעם ישראל.

ב. עמים רחוקים – לגבי עמים מסוימים, כמו בני המאיה והאולמקים במרכז אמריקה – שהיו להם ידיעות נכבדות בתחומים שונים – ברור שלא קיבלו את ידיעותיהם מבני ישראל. בני המאיה במרכז אמריקה, במאה ה-5 לפנה"ס, חישובו את אורך שנת החמה בדיוק רב¹¹⁷, מדויק יותר משמעותית מכל השיטות האחרות בעולם העתיק¹¹⁸. גם את מחזור נוגה הם חישובו בדיוק רב. האולמקים החלו את השימוש בספרה אפס¹¹⁹ עוד לפני שהיוונים עשו זאת¹²⁰.

לוח השנה של המאיה, מהמאה ה-5 לפנה"ס במרכז אמריקה, הוא הלוח המורכב והמדויק ביותר. מחזוריהם של השמש, הירח ונוגה מדויקים מאוד. לוח זה מורכב ממחזורים רבים: לוח הירח, מחזור נוגה, מחזור 13 יום, מחזור 20 יום, צ'ולקין (260 יום), האָב (365 יום), מחזור לוח שנה (18980 יום). וכן ספירה ארוכה שמורכבת מהמחזורים הבאים: יואינל (20 יום), טון (360 יום), קטון (7200 יום), בקטון (144000 יום). בתמונה מופיעים הסימנים המסמלים את היום שממנו התחילו כל המחזורים (לפי הלוח הגרגוריאני הוא 8/11/3114). האם מסתבר שבני המאיה קיבלו את חכמתם מן היהודים?

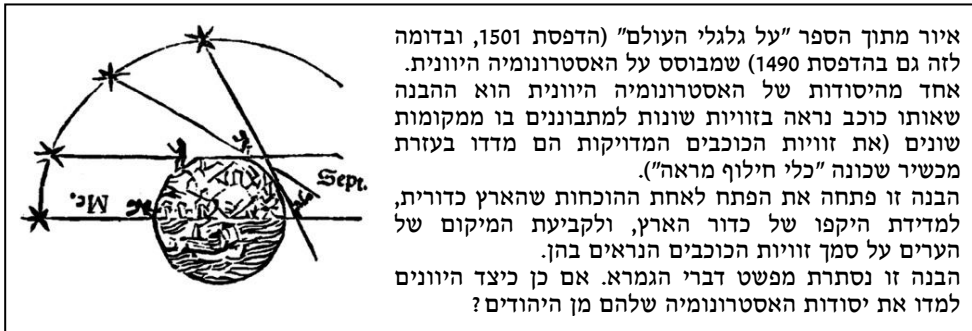
¹¹⁷ סטיה של כ-17 שניות בלבד.

¹¹⁸ אפילו היפרקוס, מגדולי האסטרונומים של יוון, שהביא שיטה מדויקת יותר משל חבריו, טעה בכשש וחצי דקות.

¹¹⁹ במאה ה-4 לפנה"ס.

¹²⁰ תלמי, במאה ה-2 לספירה.

ג. הידע של חכמי היוונים ביחס לידע של חז"ל – בכמה נושאים, הידע שהיה אצל חכמי יוון היה מדויק יותר מזה שחז"ל הביאו. למשל: הרקיעים, האוקיינוס, כדוריות הארץ, גודלה, פאי, אורך שנת החמה, אופן לידת העטלף¹²¹. עיקרון שיטת המיפוי של תלמי – שאכן היה מוצלח – התבסס על קביעת מיקומי הערים ע"פ זוויות הכוכבים שבהם, עיקרון שסותר מהותית את פשט הברייתא בגמרא שכתוב בה שזווית הכוכבים זהה בכל מקומות היישוב¹²² (פסחים צד). גם הפרטים האסטרונומיים של חכמי היוונים מדויקים יותר מדברי הגמרא והמדרשים בנושאים אלה (בולטת במיוחד סוגיית גודל העולם¹²³, שאגב, ממנה מוכח שהגמרא שם הבינה שהארץ שטוחה). גם הרמב"ם, שהסתמך על ספרי היוונים וממשיכהם המוסלמים, הביא ערכים מדויקים יותר מהמפורש בגמרא לאורך החודש הירח¹²⁴ ולאורך שנת החמה¹²⁵ (בנוסף, יש שכתבו שיש הבדל מהותי בין דרך החשיבה וההוכחה של היהדות לבין דרך החשיבה של חכמי יוון¹²⁶). ואם כן שוב קשה כיצד הם למדו את עיקרי חכמתם מאיתנו).

איור מתוך הספר "על גלגלי העולם" (הדפסת 1501, ובדומה לזה גם בהדפסת 1490) שמבוסס על האסטרונומיה היוונית. אחד מהיסודות של האסטרונומיה היוונית הוא ההבנה שאותו כוכב נראה בזוויות שונות למתבוננים בו ממקומות שונים (את זוויות הכוכבים המדויקות הם מדדו בעזרת מכשיר שכונה "כלי חילוף מראה"). הבנה זו פתחה את הפתח לאחת ההוכחות שהארץ כדורית, למדידת היקפו של כדור הארץ, ולקביעת המיקום של הערים על סמך זוויות הכוכבים הנראים בהן. הבנה זו נסתרת מפשט דברי הגמרא. אם כן כיצד היוונים למדו את יסודות האסטרונומיה שלהם מן היהודים?

¹²¹ פירטנו זאת במאמר "הידיעות המדעיות של חז"ל תוקפן ומקורן" בסוף פרק ב.

¹²² תא שמע, דתנא דבי אליהו, רבי נתן אומר: כל הישוב כולו תחת כוכב אחד יושב. תדע, שהרי אדם נותן עינו בכוכב אחד, הולך למזרח - עומד כנגדו, לארבע רוחות העולם - עומד כנגדו. רש"י שם: הולך למזרח - לסוף העולם לקץ שנים הרבה יראה אל אותו מקום שהיה רואהו כשהיה עומד במערב ואילו לא היה מחזיק כל הישוב כשהוא עומד במערב ורואהו על ראשו כשהוא למזרח לא היה רואהו על ראשו אלא מן הצד באלכסון כפי מה שעבר ונמשך מתחתיו.

¹²³ בפסחים צד. צד:

¹²⁴ ע"פ דבריו בהלכות קידוש החודש פי"ד ה"ב, "חשבון מהלך אמצע הירח" שווה ל-29 יום 12 שעות 44 דקות 2.69 שניות. זאת בניגוד ל"חישוב בקירוב בלא דקדוק", שהוא הערך שבגמרא (פ"ו ה"א וה"ג).

¹²⁵ 365^{1/4} יום פחות 11 דקות ו-10^{1/2} שניות (ע"פ קידוש החודש פי"ב). זהו ערך המדויק בהרבה גם משיטת רב אדא (365^{1/4} יום פחות 4 דקות ו-34.6 שניות).

¹²⁶ ספר קול הנבואה וספר שתי עגלות וכדור פורח.

ד. **השלבים השונים** – חכמת יוון לא הופיעה בפתאומיות, אלא הלכה והתקדמה בשלבים, במשך מאות שנים.

עקרונות האסטרונומיה היוונית נתגבשו מהמאה ה-6 לפנה"ס ועד המאה ה-2 לספירה, בארבעה שלבים עיקריים: הארץ במרכז, הארץ כדורית, שיטת הגלגלים, תיקונים והוספות לשיטת הגלגלים¹²⁷.

הגיאוגרפיה והמיפוי של חכמי יוון הלכו והתקדמו במשך למעלה מאלף שנה (מהמאה ה-10 לפנה"ס ועד המאה ה-2 לספירה). מפותיהם הראשונות היו מאוד לא מדויקות, והן הלכו והשתפרו במשך הזמן¹²⁸.

עיקרון ארבעת היסודות נתגבש במאה ה-6 וה-5 לפנה"ס במשך ארבעה שלבים (שיטות) שדנו מהו היסוד שממנו הכל התחיל¹²⁹.

כיוון שחכמתם הלכה והתקדמה במשך מאות שנים, שלב אחר שלב, קשה לומר שהם קיבלו את מסקנותיהם הסופיות דווקא מן היהודים.

¹²⁷ א. הארץ במרכז – אנכסימנדורוס (במאה ה-6 לפנה"ס) טען שהארץ נמצאת במרכז היקום, אם כי הוא לא ידע שהיא כדורית.

ב. הארץ כדורית – פיתגורס (במאה ה-6 לפנה"ס, או תלמידיו במאה ה-5 לפנה"ס) הוכיח שהארץ כדורית, אך סבר שהיא אינה במרכז. יש מי שטען (סטראבון בשם הומרוס) שהראשונים שהבינו שהארץ כדורית הם ימאי הים התיכון, כבר במאות ה-8 וה-7 לפנה"ס.

מאוחר יותר, במאה ה-4 לפנה"ס, אוחדו שני הרעיונות הללו לתפיסה שהארץ כדורית והיא במרכז היקום.

ג. שיטת הגלגלים – שיטה זו התפתחה בעיקר במאה ה-4 לפנה"ס: אפלטון קבע שהכוכבים נעים בצורה מעגלית. אאודוקסוס מקנידוס קבע שכל כוכב לכת קבוע בגלגל שמקיף את הארץ. קאליפוס הוסיף על תיאור זה גלגלים נוספים. אריסטו, אחריו, הוסיף עוד גלגלים.

ד. תיקונים לשיטת הגלגלים – אפולוניוס (במאה ה-3 לפנה"ס) חידש שכל כוכב לכת קבוע בגלגל קטן שקבוע על גלגל גדול (בלשון המפרשים "גלגל היקף", וביוונית "אפיציקל" – על-המעגל), שהוא מקיף את הארץ. תלמי (במאה ה-2 לספירה) קיבל את מסקנות אלו והוסיף עליהן שהגלגלים אינם נעים סביב הארץ בדיוק, אלא סביב נקודה הקרובה אליה (בלשון המפרשים "גלגל יוצא חוץ למרכז").

¹²⁸ מהומרוס (המאה ה-10 לפנה"ס), דרך הקטאיוס ממילטוס (המאה ה-6 לפנה"ס), ארטוסתנס (המאה ה-3 לפנה"ס), סטראבו (המאה ה-1 לספירה), ועד השיא בספר "גיאוגרפיה" של תלמי (במאה ה-2 לספירה).

¹²⁹ מטאפיזיקה (אריסטו) ספר א פרק ג, תורת הפילוסופיה עמודים 84-88, 184-186:

א. תאלס (המאה ה-6 לפנה"ס): מים.

ב. אנכסימנס (המאה ה-6 לפנה"ס) ודיאוגנס (המאה ה-5 לפנה"ס): אוויר ומים.

ג. היפסוס והרקליטוס (שניהם מהמאה ה-5 לפנה"ס): אש.

ד. אמפדוקלס (אף הוא מהמאה ה-5 לפנה"ס): אוויר, מים, אדמה, אש.

השלבים השונים בהתקדמות דיוק המיפוי של היוונים ארכו במשך למעלה מאלף שנה, עד שהתקבלו המפות של תלמי (למטה).

מפותיו של תלמי היו מדויקות יחסית, נעשה בהן ניסיון לדייק עד 1/12 של המעלה, שהם כ-10 ק"מ (למרות שהיו בהן עדיין טעויות גדולות, כמובן), והן היו בשימוש עוד למעלה מאלף שנה לאחר מותו.

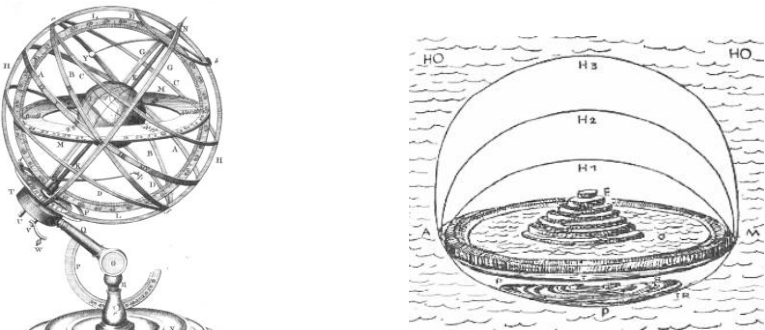
כך לגבי תחומים מדעיים נוספים – היוונים התקדמו בהם במשך מאות שנים, לאחר שלבים שונים, דיונים ומחלוקות.

קשה אם כן לומר שהיוונים קיבלו מהיהודים את המסקנות הסופיות.

ה. **התקדמויות משמעותיות** – בהמשך לסעיף הקודם, אם נבוא לטעון שאמנם היוונים לא קיבלו מאיתנו את כל חכמתם ואת כל השלבים, אלא עקרונות חשובים כגון שיטות או רעיונות עקרוניים שסייעו להם בהתקדמותם – יש לשים לב שהתקדמויותיהם המשמעותיות בתחומי המדע השונים אירעו בתקופות שונות: עקרונות בפילוסופיה ובלוגיקה חודשו ע"י אריסטו במאה ה-4 לפנה"ס, וכן ברפואה ע"י היפוקרטס¹³⁰ באותה תקופה, עקרונות הגיאומטריה ע"י אוקלידס במאה ה-3 לפנה"ס, עקרונות באסטרונומיה ע"י היפרכוס במאה ה-2 לפנה"ס, ועקרונות בגיאוגרפיה ע"י תלמי במאה ה-2 לספירה. קשה להניח שהיוונים פגשו את חכמת היהודים בתחומים השונים על פני מאות שנים רבות.

ו. **המדע היווני מול הבבלי** – האסטרונומיה והגיאוגרפיה היוונית שונות מהותית מזו הבבלית-כשדית, ומתקדמות ממנה פי כמה וכמה: היוונים ידעו שהארץ היא כדורית, הוכיחו זאת, וחישבו את היקפה (בקיורב). זאת לעומת הבבלים-כשדים שסברו שהארץ שטוחה. אז כיצד יתכן שהיוונים למדו את חכמתם מהכשדים (שלמדו מאיתנו)?

¹³⁰ המכונה: אבי הרפואה המערבית.

ההבדלים המהותיים בין המדע היווני למדע הבבלי. מימין – תיאור היקום ע"פ התפיסה הבבלית: ארץ שטוחה מוקפת מים, רקיעים כדוריים, שאול מלמטה. משמאל – תיאור היקום ע"פ התפיסה הבבלית: ארץ כדורית, עם קווי אורך ורוחב, הארץ מרחפת בחלל, נוטה על צידה, מקיפים אותה חוגים וגלגלים שונים. האם שייך לומר שהיוונים קיבלו את חכמתם מן הבבלים והפרסים (שקיבלו מן היהודים)?

ז. טעויותיהם של היוונים – לחכמי יוון היו חידושים מפליגים, חלקם טעויות מביכות מהותיות. רעיון הגלגלים הוא הבסיס של האסטרונומיה שלהם, ואנו יודעים היום שהגלגלים הללו אינם קיימים. רעיון ארבע המרות (או: הליחות) הוא הבסיס של הרפואה שלהם, ואנו יודעים היום שאין לו שום משמעות. רעיון ארבע היסודות הוא הבסיס להבנת החומר שלהם, ואנו יודעים היום שחלוקה זו אינה נכונה (הזהב למשל לא מורכב מחומרים אחרים, ודווקא המים כן), ודווקא ההערצה העיוורת לחכמת יוון היא שעצרה את התקדמות המדע וקיבעה שגיאות מהותיות. אז האם את רעיונות אלו הם למדו מאיתנו?¹³¹ ואם כן, מה הרווחנו בזה?¹³²

תורת הגלגלים של חכמי יוון. בבסיס האסטרונומיה היוונית עמד חידוש ה"גלגלים" – כדורים שקופים רבים שבכל אחד מהם קבוע כוכב לכת, וכן השמש, הירח וכל כוכבי השבת. רעיון זה אף יצר אצלם קשיים רבים, והם עמלו ליישבם. היום ידוע לנו כמובן שגלגלים אלו לא היו ולא נבראו. האם את רעיון דמוי זה היוונים למדו מאיתנו? ואם כן, מה הרווחנו בזה?

¹³¹ ע"פ השבילי אמונה, שהובא לעיל בפרק ג, ניתן לומר שטעויות אלו הם "רוב השקרים שמעורבים ביניהם".

¹³² ונוסיף לשאול: אם לשלמה המלך היה ידע מדעי שנתפרסם בעולם רק בתקופת חכמי יוון, מדוע לא היה לו ידע מדעי מתקדם יותר, שנתגלה כאלפיים שנה לאחריהם?

ח. ידע עתיק – השומרים, הבבלים והמצרים עסקו באסטרונומיה כבר באלף השלישי לפני הספירה,¹³³ למצרים ולבבלים היו הצלחות במתמטיקה באלף השני לפנה"ס. כל זאת הרבה לפני שהבבלים כבשו את עם ישראל, באמצע האלף הראשון לפנה"ס, ועוד לפני זמנו של שלמה המלך.

חכמי האומות עסקו במדע ופיתחו אותו אלפי שנים לפני שהבבלים כבשו את ישראל. מימין – מפת כוכבית שומרית, 3300 לפנה"ס. במפה מצוינות יחידות מידה למיקומי הכוכבים השונים.

באמצע – ערך מדויק מאוד לשורש של 2, על לוח חרס מבבל (המכונה YBC 7289), בין המאות ה-19 ל-17 לפנה"ס. על הקו האופקי המרכזי, דהיינו האלכסון של הריבוע, חקוקות הספרות $1 \ 24 \ 51 \ 10$ דהיינו: 1,24,51,10 בבסיס 60, שמשמעותן 1.4142129, דהיינו, דיוק של 5 ספרות לאחר הנקודה.

משמאל – חישוב שטחים של טרפז ומשולש, קטע קטן מתוך פפירוס רינד, מצריים, המאה ה-17 לפנה"ס. פפירוס זה מפרט חישובים בשברים, שטחים ונפחים. ידיעות אלו, אם כן, לא הגיעו אליהם משלמה המלך.

ט. הרמב"ם – הרמב"ם עסק בדברי חכמי יוון יותר מכל שאר הראשונים. הוא היחיד מהראשונים שכתב שני ספרי רפואות על בסיס דבריהם: "קיצורי גלינוס" ו"פירוש לפרקי אבוקראט"¹³⁴. וחישוביו המפורטים בהלכות קידוש החודש מקורם בספרי חכמי יוון, כפי שהוא כותב בפירוש (הלכות קידוש החודש פי"ז הכ"ד). דווקא הוא, שהיה כ"כ בקי בדבריהם, לא כתב¹³⁵ שמקור דבריהם בתורת ישראל¹³⁶. מסתבר

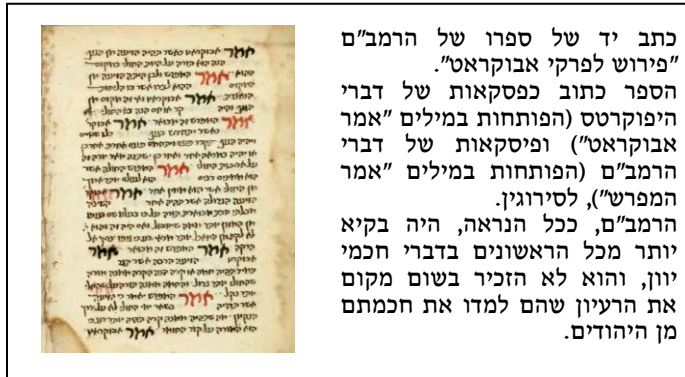
¹³³ הבבלים והשומרים הם שנתנו שמות לקבוצות הכוכבים של גלגל המזלות, חלק גדול מהם הם השמות שאנו משתמשים בהם עד ימינו.

¹³⁴ דהיינו היפוקרטס.

¹³⁵ אמנם בשלשלת הקבלה עמ' רמב כתב: "הרב בהמורה (מורה נבוכים) ח"א פרק עא אומר החכמות היו בראשונה בישראל אך בשלטו האומות עלינו באו לידם ואנחנו בלומדנו דבר מהם נראה היות ראשיתו מאיתם ותהי להיפך". אמנם בגירסא שבמורה נבוכים לפנינו נראה שבא רק לומר שהיו חכמות רבות באומתנו באמיתת אלו העניינים ואבדו בגלות, אך לא שהגויים לקחוה מאיתנו. וכבר העיר על כך במאמר "מקור חכמות אומות העולם מעם ישראל", שהודפס באור ישראל ניו יורק תשס"ב, כרך כה בתחילת המאמר הערה 4.

¹³⁶ כמו כן הוא לא הזכיר עוד אגדות שונות שסופרו על אריסטו – על התגיררותו מחד, או על שפלותו המוסרית מאידך (יזכר לקמן פרק טו).

שהסיבה היא, שמי שמכיר היטב את כתבי היוונים מבין שמסקנותיהם הגיעו מתוך חקירה וסברא, ובמשך כמה וכמה דורות, ולא בקבלה מעם אחר¹³⁷.

כתב יד של ספרו של הרמב"ם "פירוש לפרקי אבוקראט". הספר כתוב כפסקאות של דברי היופוקרטס (הפותחות במילים "אמר אבוקראט") ופסקאות של דברי הרמב"ם (הפותחות במילים "אמר המפרש"), לסירוגין. הרמב"ם, ככל הנראה, היה בקיא יותר מכל הראשונים בדברי חכמי יוון, והוא לא הזכיר בשום מקום את הרעיון שהם למדו את חכמתם מן היהודים.

1. **חוסר הידע אצל היהודים** – קשה להבין כיצד החכמה הגיעה מהיהודים אל חכמי הגויים, אך נשתכחה (או: לא פורסמה) כמעט כליל מהיהודים עצמם. במיוחד הדבר קשה לגבי הרפואה היוונית, שבבסיסה עומד עקרון ארבע המרות (או: הליחות), שחוסר איזון ביניהן הוא הגורם, לדעתם, למחלות. יש גמרות רבות שעוסקות ברפואה, ולא מוזכר בהן רעיון זה כלל¹³⁸ (מאידך, יש תחומים¹³⁹ שבהם הרפואה של חז"ל הקדימה את זו של הרופאים¹⁴⁰ היוונים¹⁴¹). ובדומה לזה כתב ר"י אריה די מודינא (לגבי לימוד סודות): "ואני שמעתי ולא אבין דבריהם... הם אומרים שאפלטון דיבר עם ירמיהו הנביא, ואריסטו עם שמעון הצדיק ואחרים קודם לאלו מהנביאים הקודמים... ושהנביאים לימדו להם סודות אלו... האם לא דברי כסילות? ישמעו אוזניהם, וכל שכן שכלם, מה שמוציאים מפייהם!... שתיפסק

¹³⁷ מעניין לעניין באותו עניין, נעיר, שהמעיינים בסוגיות מדעיות יבחינו בחילוקים המהותיים בין דעותיהם של ראשונים שלמדו מספריהם של חכמי יוון (כגון הרמב"ם) לאלו שלא למדו זאת (כגון רש"י ותוס'). הארכנו בזה בחיבור "באהלי שם". כמו כן לגבי המחלוקת היסודית האם יש בדבריהם המדעיים של חז"ל ידיעות מדעיות שגויות, יש חילוק שיטתי בין דעתם של ראשונים ואחרונים שהיו בקיאים בחכמות אלו לבין אלו שלא. הערנו על כך במאמר "הידיעות המדעיות של חז"ל - תוקפן ומקורן" פרק ו סעיף 2 אות ה.

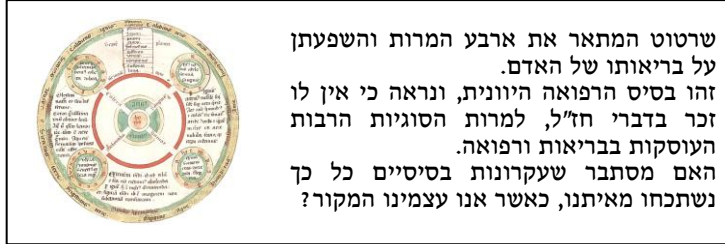
¹³⁸ אמנם יש מי שכתב שדברי הגמרא על "כל חולי" זו מרה (ב"מ קז), מרמזים על כך שביוונית מרה נקראת cholli.

¹³⁹ אנטומיה פתולוגית.

¹⁴⁰ היופוקרטס, אסקלפיאדס וגלינוס.

¹⁴¹ פרקים בפתולוגיה בתלמוד ובנושאי כליו, במבוא, ובהמשך המאמר מביא דוגמאות שונות. וכן בספר תולדות הרפואה (עמוד 71) כתב שידיעותיהם של חז"ל על מבנה הגוף עלו בהרבה על אלו של הרופאים היוונים (הוזכר במאמר "הרפואה בארץ ישראל במאות הראשונות לספירה" הערה 139).

קבלתם מבני ישראל ותימשך בין היוונים... חלילה לאל מרשע ועוול גדול כזה להטיל מום בקדושים שהם ילמדו למכחישי עליון סודות הוויתו מציאותו ושמותיו, מה שהעלימו מאנשי דורם מבני ישראל" (ארי נוהם עמ' נג).

יא. עדויות על עמים אחרים שלימדו את היוונים – אם רוצים להתחקות אחר שורשיו של המדע היווני, ולייחסו לאומות קדומות יותר על סמך עדויות שונות, הרי שיש עדויות עתיקות יותר, ראשוניות יותר ובהירות יותר, מהיוונים עצמם – על עמים אחרים שלימדו אותם: הרודוטוס¹⁴² כתב שהיוונים קיבלו מהמצרים את הגיאומטריה, ומהבבלים קיבלו כלים אסטרונומיים¹⁴³ וכן את רעיון חלוקת היום לשתים עשרה שעות (הרודוטוס ספר שני פרק 109 סעיף 144). אריסטו כתב שהמתמטיקה הומצאה במצרים, והסביר שהסיבה לזה היא שלכהני מצריים היה זמן פנוי לעסוק במדע זה (בספרו מטאפיזיקה ספר 1 פרק 1 סעיף 145. רקחות וטבחות – הפולמוס על מקור החכמות עמוד 10). סטראבו¹⁴⁶ חזר על כך שהיוונים למדו את הגיאומטריה מהמצרים, והוסיף שלמדו את האסטרונומיה והאריתמטיקה מהפיניקים (גיאוגרפיקה ספר 16 פרק 2 סעיף 147. רקחות וטבחות עמוד 10), וכן סיפר

¹⁴² היסטוריון יווני מהמאה ה-5 לפנה"ס.

¹⁴³ מדובר בכלים הדומים לשעוני שמש אך מורכבים יותר, וניתן בעזרתם לזהות את רגעי ארבע התקופות (מעברי העונות המדויקים) ואת נטיית גלגל המזלות מקו המשווה. בתרגום העברי הם נקראו "אבן השעות" ו"צל המעלות", כדלקמן. בתרגום לאנגלית של A. D. Godle נקראו sundial-ו sunclock. ובמקור היווני: πλόλον μὲν γὰρ καὶ γνῶμονα καὶ τὰ δὲ δὴ δὲ ἀκα. הסברם המפורט בתרגום העברי הוצאת ירושלים תרצ"ה בהערה 3.

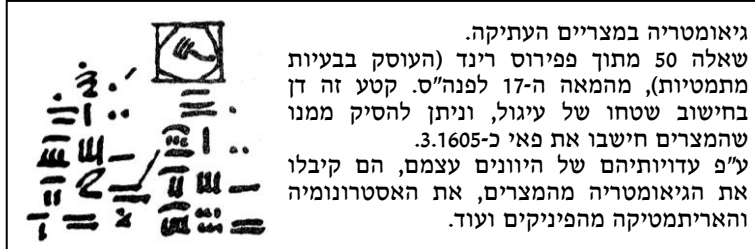
¹⁴⁴ (בתרגומו של אלכסנדר שור) "לכן נראה בעיני המציאו (המצרים) את ההנדסה, ומשם באה ליוון. כי את אבן-השעות ואת צל-המעלות ואת שנים-עשר חלקי היום למדו היוונים מאת הבבלים".

¹⁴⁵ בתרגום האנגלי (ע"י J. A. Smith-ו W. D. Ross): "This is why the mathematical arts were founded in Egypt; for there the priestly caste was allowed to be at leisure".

¹⁴⁶ מהמאות ה-1 לפנה"ס וה-1 לספירה.

¹⁴⁷ בתרגום האנגלי: "It is thought that geometry was introduced into Greece from Egypt, and astronomy and arithmetic from Phoenicia".

שאודוקסוס ואפלטון למדו 13 שנה מכוהני מצריים בעיר הליופוליס (גיאוגרפיקה ספר 17 פרק 1 סעיף 29¹⁴⁸. רקחות וטבחות עמוד 18).

לאחר התמיהות העקרונות הנ"ל, נדון – בפרק הבא – לגבי קושיות היסטוריות על פרטים שונים בדעה הנ"ל.

¹⁴⁸ בתרגום האנגלי: Eudoxus came here with Plato, and, according to some writers, lived thirteen years in the society of the priests.

פרקי – חוסר התאמות היסטוריות בייחוס החכמות לעמנו

קושיות מתוך עיון בתקופות חייהם של חכמי יוון

נדון כעת במקורות לדעה הנ"ל, וניווכח שמקורות רבים מבין המקורות שהביאו את דעה זו, אינם אפשריים מבחינה היסטורית (נעיר שריבוי המקורות שמתבררים כלא-מעשיים, אמנם אינו שולל את עצם העיקרון שיתכן שלמדו מאיתנו בדורות מסוימים. אך הוא מוכיח שבנושא זה, מסיבות שונות¹⁴⁹, היו חוסרי-דיוק מהותיים במקורות).

א. ההוכחה שהיפרכוס קיבל את חשבון המולד מאבות אבותיו של רבן גמליאל שהיו בתחילת בית שני אינו מתקבל מבחינה היסטורית¹⁵⁰. שהרי אבי אביו¹⁵¹ של רבן גמליאל¹⁵² חי זמן רב לאחר תחילת בית שני¹⁵³, ולאחר זמנו של היפרכוס¹⁵⁴, ובוודאי שלאחר זמנו של קידינו¹⁵⁵ שכבר ידע את ערך זה. מזכיר, סספר העיבור ביסס על ראייתו זו את המסקנה שאת כל החכמות למדו הגויים מן היהודים, "כי העניין האחד אשר ראינו בעינינו (לעניין דיוק רב אדא) יהיה מעיד על שאר העניינים".

ב. קשה להבין שהיוונים לקחו את חכמתם מן היהודים בימי תלמי השני, שהרי הוא חי בערך באמצע תקופת חכמי יוון¹⁵⁶, ורבים מחכמיהם – ובעיקר מייסדי התחומים השונים – חיו לפניו. למשל תאלס, פיתגורס, אפלטון, אריסטו והיפוקרטס.

ג. אפלטון כמובן לא יכול להיות יתרו, כיוון שאפלטון חי במאה ה-4 לפנה"ס, בערך בתחילת בית שני. יתרו קדם לו בכאלף שנה. פיתגורס, שחי במאה ה-6

¹⁴⁹ שנדון בהם לקמן בפרק יא.

¹⁵⁰ וכן העיר על כך בספר מאור עיניים ימי עולם פרק מ.

¹⁵¹ אמנם ברור שהלשון "מבית אבי אבא" משמעה גם כמה וכמה דורות (ברכות י. ועוד), אך מאידך בוודאי שאין מכך ראיה שהם היו בתחילת בית שני.

¹⁵² רבן גמליאל כאן, שחי בדורו של רבי יהושע, כמו סתם רבן גמליאל שבש"ס (תוס' נידה ו: ד"ה בשפחתו). הוא רבן גמליאל דיבנה (נכדו של רבן גמליאל הזקן). שחי במאה ה-1 לספירה, ובדורו חרב בית המקדש. אבי אביו חי בוודאי זמן רב לאחר בניין בית המקדש השני (שעמד 420 שנה).

¹⁵³ בית המקדש השני נבנה במאה ה-4 לפנה"ס.

¹⁵⁴ שחי במאה ה-2 לפנה"ס.

¹⁵⁵ כשדי מהמאה ה-4 לפנה"ס.

¹⁵⁶ במאה ה-3 לפנה"ס.

לפנה"ס, לא יכול כמובן להיות תלמידו של שלמה המלך שחי במאה ה-9 לפנה"ס, והוא גם לא יכול להיות תלמידו של יחזקאל שחי במאה ה-5 לפנה"ס. סוקרטס, שחי במאות ה-5 וה-4 לפנה"ס, לא יכול היה ללמוד מאחיתופל, שחי במאה ה-9 לפנה"ס.

ד. יכניה גלה לבבל בסוף תקופת בית ראשון, ונראה שבאותה תקופה לא היה קשר בין הבבלים לחכמי יוון¹⁵⁷.

ה. פריצות דרך רבות באסטרונומיה היוונית החלו ע"י היפרכוס. הוא כתב את קטלוג הכוכבים (הראשון ככל הנראה) שמנה 850 כוכבים, והיה הבסיס לקטלוג של תלמי¹⁵⁸ שהתקבל בימי הביניים. הוא זה שהסביר מהי הדרך לחשב את אורך החודש הירחי, חישב את אורך שנת החמה בערך המדויק ביותר בעולם העתיק המוכר¹⁵⁹, והמציא (ככל הנראה) את האצטרולב¹⁶⁰. היפרכוס חי במאה ה-2 לפנה"ס, כמאתיים שנה לאחר תקופת אלכסנדר מוקדון ואריסטו, והרבה לאחר שהיוונים כבשו את הפרסים.

אצטרולב. מכשיר ניווט זה הומצא, עם פריצות דרך נוספות באסטרונומיה, ע"י היפרכוס, במאה ה-2 לפנה"ס, כמאתיים שנה לאחר תקופת אלכסנדר מוקדון ואריסטו, והרבה לאחר שהיוונים כבשו את הפרסים. קשה אם כן לייחס את המצאות אלה לכך שאריסטו (מהמאה ה-4 לפנה"ס) העתיק את החכמה מן היהודים, או שהיוונים העתיקו כשכבשו את הפרסים.

ו. על המעשה שאריסטו למד משמעון הצדיק וכתב על כך "וזו ממה שהשיבני השמעוני", כבר העיר ר"ע מן האדומים שבדק ולא מצא בכל כתבי אריסטו את לשון זו (מאור עיניים אמרי בינה פרק כב עמ' 247).

ז. לא מסתבר שחכמי יוון למדו את חכמת הכוכבים מספרינו שהגיעו אליהם בבית שני כשגברה ידם עלינו. שכן עקרונות האסטרונומיה היוונית נקבעו עוד לפני אריסטו (שלימד את אלכסנדר מוקדון¹⁶¹ כעשר שנים עוד לפני שאלכסנדר כבש

¹⁵⁷ כמובן שאפשר "לתקן" את הסיפור ולומר שהבבלים קיבלו את החכמה מהיהודים בגלות יכניה, וחכמה זו עברה מאוחר יותר לפרסים ומהם ליוונים, וכדברי הכוזרי דלעיל. אך זהו אינו הסיפור המקורי.

¹⁵⁸ שמנה 1022 כוכבים.

¹⁵⁹ למעט בני המאה ממרכז אמריקה, שהגיעו לערך מדויק הרבה יותר.

¹⁶⁰ מכשיר המורכב מלוח עגול ועליו זרוע מסתובבת. האצטרולב מתאם בין מיקום האדם על כדור הארץ, התאריך, השעה וזוויות הכוכבים, והשתמשו בו כאחד מכלי הניווט העיקריים עד המאה ה-18.

¹⁶¹ משנת 343 לפנה"ס.

את ארץ ישראל¹⁶²) במשך כמה וכמה דורות, והמשיכו להשתכלל במשך מאות שנים לאחריו.¹⁶³

ח. הדעה שחכמי ישראל קיבלו את אורך החודש הירחי ואת אורך שנת החמה¹⁶⁴ במסורת מסיני או ברוח הקודש, והוכחתם מכך שאי אפשר להגיע לדיוק כזה באופן טבעי (כמו שכתבו הכוזרי והיסוד עולם) אינה נכונה מבחינה היסטורית ומדעית. הבבלים והיוונים הגיעו לערך של כ"ט י"ב תשצ"ג בדיוק, והיוונים אף הסבירו כיצד הגיעו לערך זה¹⁶⁵. כמו כן לגבי אורך שנת החמה, היוונים הגיעו לערך קצת יותר מדויק של אורך שנת החמה. ובוודאי שאין לומר שלא היתה דרך טבעית להגיע לערך זה¹⁶⁶.

COMPOSITION MATHÉMATIQUE, LIVRE IV.		217
<p>τοὺς εἰσὶν μῆνας, ἡμερῶν συστρομίαις καὶ λα' 8" 8''' ἴσους. Ἐν μὲν ἔν τῷ τεσσάρ- τῳ χρόνῳ τὰς ἀπὸ ἐκλείφιας σελήνης ἰσοῦ ἐκλείφιν ἀπλῶς ἀσταροδιδυμίας ἴσας διαστάσεις ἀστροδιδυμίας ὡς εἶλεν</p>	<p>du nombre des jours sur les 4267 mois, est de 29 jours 31' 50" 8''' 20''' de jour, à très-peu près (0). Il prouve que dans cet espace de temps, les intervalles d'une éclipse de lune à la suivante sont égaux.</p>	
<p>המקור לזמן המולד הממוצע (אורך החודש הירחי הממוצע) בספר אלמגסט של תלמי, בשם היפרכוס (המאה ה-2 לפנה"ס), וכן הדרך כיצד חישב זאת. משמאל המקור היווני (הספרות מופיעות בגימטריה ביוונית), מימין התרגום לצרפתית. הערך α, γ, η, κ, λ, δהיינו 20''' 8''' 50" 31' מהיממה בבסיס 60 (דהיינו 31/60 מהיממה + 50/60 מהיממה וכ"ב) זהה בדיוק ל"ב שעות ותשצ"ג חלקים.</p>		

ט. הדעה שאריסטו היה יהודי – מבלי שהדבר היה ידוע לכל חכמי ישראל, לפילוסופים ולהיסטוריונים בכל הדורות – כמובן אינה שייכת. מקורה בטעות בהבנה (או טעות העתקה או הדפסה) של המעשה שאריסטו דיבר עם יהודי. וכן העיר המאור עיניים (מאור עיניים אמרי בינה פרק כב), והוסיף: "אך המגיד להם אשר הוא (אריסטו) יהודי מכח הסיפור ההוא, על משפטי יכזב, ולא ידע איתו בזה מאומה, או כי הם אם קראו לא שנו ולא העמיקו עיונם במקום שזכרתי". גם קול יהודה (על הכוזרי מאמר ב אות סו ד"ה ובאורך הזמן) כתב על דברים אלה: "וראוי לטהר לשון דרך אמונה בסיפור הזה מגילולי הטעויות אשר נפלו בו ממוקשי הדפוס".

¹⁶² בשנת 332 לפנה"ס.

¹⁶³ כפי שהזכרנו בפרק הקודם.

¹⁶⁴ "שיטת רב אדא".

¹⁶⁵ שני ליקויים שביניהם עברו 4267 חודשים, ובהם 126007 יום ושעה אחת.

¹⁶⁶ הארכנו בזה במאמר "האם כללי הלוח ניתנו מסיני וכיצד טעות בסיפורה אחת שינתה תפיסה שלמה".

י. האגדה שרבן גמליאל ורבי יהושע ורבי עקיבא ורבי אלעזר בן עזריה פגשו את אריסטו – לא תיתכן, שהרי הם חיו כ-400 שנה אחריו, במאות הראשונה והשנייה לספירה. מקור הטעות ככל הנראה בגירסה של אגדה זאת שמופיעה לפנינו במסכת כלה רבתי (פ"ז ה"ד): "רצונך נלך ונקביל פני פילוסופוס חברנו". כיוון שבתקופת הראשונים הכינוי סתם "הפילוסוף" כוון לאריסטו, נתגלגלה טעות זו.

יא. המובא בספר הזוהר (בשם ספר חנוך) לא יכול להוות ראיה על קדמות החכמות אצלנו, שכן דברים אלו שבספר הזוהר – גם אם הם מרשב¹⁶⁷, הם בסוף תקופת חכמי יוון¹⁶⁸.

יב. הטענה שאריסטו גנב מספרי שלמה וזולתו את פירוש מצוותנו, לא מתיישבת עם הידוע לנו, שאריסטו לא עסק בפירוש מצוות היהודים.

יג. יש מי שכתב שמסתבר שאריסטו בכלל לא הכיר יהודים. שכן הוא פירט את אמונותיהם של עמים שונים, ולא הזכיר כלל את היהודים. גם בכתבי תלמידיו, שהביאו מדבריו, לא מוזכרים היהודים (רקחות וטבחות – הפולמוס על מקור החכמות עמ' 21).

יד. הרעיון שגלינוס הוא רבן גמליאל והוא שנתן לטיטוס את ספר הרפואות, לא מתאים לידיעותינו ההיסטוריות על כך שגלינוס נולד בערך בשנת 129 לספירה, וטיטוס מת בשנת 81. כמו כן, אילו רבן גמליאל היה גלינוס, פלא על הגמרות הרבות העוסקות ברפואה שאינן מתאימות לדברי גלינוס וליסודות שיטתו. ולמותר להדגיש שאם הביסוס היחיד לכך שגלינוס הוא רבן גמליאל, הוא שבימי הביניים היו יהודים שכינו כך את ספרו של גלינוס, אין בכך שום ראיה¹⁶⁹.

¹⁶⁷ וכבר כתבו שחלקים ממנו מאוחרים יותר.

¹⁶⁸ רשב"י חי במאה הראשונה והשנייה לספירה.

¹⁶⁹ מה גם שחילופי שמות בשמות חכמי יוון היו נפוצים גם אצל הראשונים. למשל, אבוקראט הוא היפוקרטס ואברכש הוא היפרכוס.

פרק יא – האם ראיות כאלה היו מתקבלות בסוגיות הלכתיות?

קושיות שבוודאי היה ידועות למפרשים עצמם

בשני הפרקים הקודמים פירטנו קושיות רבות על ייחוס החכמות לעמנו, קושיות שמבוססות על מהלך התפתחות חכמת יוון, היחס בינה לבין חכמת בבל ופרס, תקופותיהם של חכמי יוון שונים ועוד.

לגבי קושיות אלה, ניתן לומר שרוב הראשונים והאחרונים שהזכירו את ייחוס החכמות לעמנו לא היו בקיאים בפרטים אלו, ולכן קושיות אלו לא התעוררו אצלם.

בפרק זה, לעומת זאת, נדון בקושיות על עצם דבריהם, שאומריהם בוודאי היו מודעים להן. ננסה לדמות מילתא למילתא למוכר לנו מדברי המפרשים בסוגיות הלכתיות, ונשאל את עצמנו האם דבריהם היו מתקבלים בסוגיות כאלה.

א. ראיית ספר העיבור – נעתיק שוב את ראייתו של ספר העיבור (מאמר ב סוף שער ב), והפעם במלואה: "ובידוע שאבות אבותיו של רבן גמליאל היו בתחילת בית שני, ותמצא אברכ"ש¹⁷⁰ זה, אשר מפיו שמעו האומות האלה מידת החודש הנכונה, מתאחר מזמניהם של רבותינו ז"ל. ואם תרחיב בדבר ותאמר היה בזמנם – תדע שהוא למד מהם ושאב ממעיינותיהם, וכן כל חכמה וחכמה הבקיאין בה למדו אותה מרבותינו ז"ל, כי העניין האחד אשר ראינו בעינינו יהיה מעיד על שאר העניינים".

המעין בדבריו יתמה על ראייתו, הרי הוא עצמו מביא את האפשרות ("ואם תרחיב בדבר") שהיפרכוס היה בזמנם של רבותינו, אם כן מניין הוודאות ש"תדע שהוא למד מהם ושאב ממעיינותיהם"? ועוד, גם אם היה הדבר נכון, על מה מבוססת הראייה שאם ראינו שלמדו מרבותינו פרט אחד, דבר זה "יהיה מעיד על שאר העניינים"?

האם רבי אברהם בר חייא הנשיא – שראשונים ואחרונים הביאו מדבריו, והיה גדול בתורה ולהבדיל במדע – היה מסתמך על ראייה כזו בעניינים הלכתיים (או להבדיל, מדעיים)? האם נמצאת בש"ס או במפרשים ראייה מסוג זה, שעניין אחד שראינו בעינינו שא' נלמד מב', יהיה מעיד על שאר העניינים?

ב. הסתירות הרבות – כמדומה שאין בעולם היהודי עוד אגדה או מעשה שמוזכר בכל כך הרבה מקורות מחד, אך בשינויים כה רבים ומהותיים מאידך. האם מקור החכמה משם ועבר, ממשה, משלמה, מחזקיהו, מירמיהו, מברוך בן נריה, משמעון הצדיק, מיהודי מתייוון, או מתקופה אחרת? האם היוונים הם

¹⁷⁰ היפרכוס.

שלמדו מאיתנו או הבבלים? האם יהודים לימדו את חכמי הגויים, או שהם גנבו את החכמה מאיתנו? האם אריסטו למד מספרי שלמה, או מיהודי, או שהוא עצמו היה יהודי מלידה? לא זו אף זו, שכמה וכמה אחרונים ליקטו מדברי קודמיהם בעניין זה, ובליקוטיהם מפורשות הסתירות הרבות בין המקורות השונים, בלי שום התייחסות לכך.

האם גם בסוגיות הלכתיות, יכולות להימצא סתירות כה רבות במקורות, כאשר מתבססים על מקורות הסותרים זה את זה, ולא מנסים כלל ליישבם? האם יש דין הלכתי שלא ברור אם מקורו מתקופת אברהם אבינו, משה רבינו, גלות בבל, או גלות יוון, ובכל הדורות אף אחד לא דן בניסיון לברר זאת?

ג. תקופת חז"ל – דעה זו, שמקורותיה של חכמת יוון בדברי היהודים וחז"ל, מוזכרת במקורותינו¹⁷¹ לראשונה בתקופת הראשונים¹⁷². כמדומה שאין בעולם היהודי עוד אגדה או מעשה מתקופה כה קדומה, שמוזכר במקורותינו רק מתקופת הראשונים והלאה, ובכזו תפוצה. מדוע הדבר לא מוזכר כבר בתקופת האמוראים ואפילו התנאים, שחיו בתקופתם של חלק מחכמי יוון? כיצד מסורת זו נתעוררה רק כאלף שנים לאחר מכן?

האם בסוגיות הלכתיות, ייתכן דין שמקורו בתקופת חז"ל, ולא הוזכר בתנאים ובאמוראים אלא רק בראשונים, והמפרשים לא דנו מה הטעם לזה, וכיצד הגיעה מסורת זו לידיהם?

ד. המקורות – רבים מהמקורות הנ"ל מסתמכים בפירוש על עדויותיהם של ספריהם של אומות העולם שחיו מאות שנים לאחר חכמי יוון¹⁷³. זאת כאשר המקורות הראשונים (נגד אפיון) שהיו לנגד עיניהם של מקצת מרבתינו, מאוד לא-ברורים, כדלעיל. להבדיל, במקורותינו מאותה תקופה לא נמצאת עדות כזו, כדלעיל.

האם מצאנו סוגיא הלכתית שלא מנסים לברר בה מקור מוסמך?

ה. המקור הקדום ביותר – מקור זה הוא ללא ספק "נגד אפיון"¹⁷⁴, וכמה מפרשים אף ציינו בפירוש למקור זה, ואף לספרו של אוסביוס שהעתיקו. ממקורות אלו קשה להסיק מסקנות, ובוודאי לא לגבי רוב החכמות או עיקריהן וכלליהן. במקורות הללו מפורש שהיהודים הם צאצאי חכמי הודו, וכל מה שמפורש בעניין חכמת היהודים הוא שיהודי מסוים, מתייוון, שעבר בהרבה ארצות, היה חכם

¹⁷¹ למעט את כתבי יוסף בן מתתיהו, כדלעיל בפרק ב.

¹⁷² כפי שפירטנו לעיל בפרק ב.

¹⁷³ כגון איגרת בעלי חיים וספר הפלת ההפלה, כדלעיל בפרק ג.

¹⁷⁴ שהובא בפרק ב.

מאוד, וכשהוא דיבר עם חכמי היוונים הוא העניק להם יותר משקיבל מהם. האם ממקור זה ניתן ללמוד שאת עיקרי חכמת יוון הם למדו מהיהודים?

האם בסוגיא הלכתית היו מדמים מילתא למילתא באופן כזה?

ו. **חכמת שלמה** – כמה וכמה מהמפרשים הזכירו את חכמת שלמה ואת ספריו, שמהם למדו הבבלים או היוונים. אמנם קשה לבסס על סמך הפסוקים את רעיון זה, שכן בפסוק (מלכים-א ה יד) מפורש "ויבואו מכל העמים לשמוע את חכמת שלמה", ולא מוזכר שבנוסף לחכמה שהפיץ, היו לו ספרים או חכמות שנשתמרו בעם ישראל בהסתר במשך כארבע מאות שנה, עד הכיבוש הבבלי או היווני (לגבי תקופת שלמה עצמה לא ידוע לנו על פריצת דרך עקרונית במדע, אך גם הידע שלנו מבחינת ההיסטוריה של המדע, לגבי תקופה זו, מועט ביותר). כמו כן, בפסוקים מוזכרות החכמות של הצמחים ובעלי החיים¹⁷⁵, ואין רמז למתמטיקה ואסטרונומיה, למשל.

האם בסוגיא הלכתית היו מתבססים על פסוקים, באופן שהעיקר חסר מן הספר?

דומה שנהיה חייבים להודות, שבנושאים אלו הראשונים והאחרונים לא ראו צורך לברר ולבסס את דבריהם באותו אופן שבו הם עושים זאת בסוגיות הלכתיות¹⁷⁶.

קעת נעבור לשער הבא, בו נדון כיצד השתלשלו מעשים אלו ודעה זו, המייחסים את החכמות לעמנו.

¹⁷⁵ "וידבר על העצים מן הארז אשר בלבנון ועד האזוב אשר יצא בקיר וידבר על הבהמה ועל העוף ועל הרמש ועל הדגים" (מלכים-א ה יג).

¹⁷⁶ תופעה דומה מוכרת גם בימינו. אותו רב שבסוגיא הלכתית נזהר מדייק ומדקדק, בענייני מוסר וכד' לא ידקדק במקורות לסיפורים וכו'. וכן אותם תלמידים שבסוגיא הלכתית יעירו על כל קושי שבדברי רבם, יקבלו בנחת מעשים מוסריים וכו' הגם שיש בהם קושיות רבות.

שער שלישי

הסבר השתלשלות המעשים על ייחוס החכמות

לעמנו

פרק יב – התועלת שבסיפור

הבנת הניסיונות שהיוו חכמי יוון ליהודי ירא שמיים בתקופת הראשונים

אם כן ראינו שדעה זו, והראיות שהביאו לה, אינן עומדות בפני ביקורת. נשאלת אפוא השאלה – מה גרם לראשונים ואחרונים רבים להחזיק בדעה זו, כולל עד ימינו?

על שאלה כזו אי אפשר להתיימר להשיב באופן מוחלט, אך ניתן להעלות כמה סברות.

נקדים, שבמשך מאות שנים חכמת יוון היתה הבסיס של כל תחומי המדע, וחכמי יוון נחשבו כגדולי הגאונים שבכל הדורות, שדבריהם נלמדים כאלפיים שנה לאחר מותם. השפעת חכמי יוון על העולם כולו, ואף על היהודים, היתה עצומה¹⁷⁷. לכן, במשך דורות רבים, חכמי יוון, הפילוסופיה שלהם והתקדמויותיהם המדעיות, היו ניסיון קשה ליהודים רבים, שמא יימשכו מהם חלילה לדעות פסולות ואף לכפירה וכו'.

מפת כוכבים מהמאה ה-16, ובקצותיה דמויותיהם של אסטרונומים מפורסמים מעמים ותקופות שונות. בפניה הימנית למעלה – תלמי, האסטרונום היווני המפורסם ביותר, בן המאה ה-2 לספירה, שקבע כי ישנם 1022 כוכבים, קביעה שלא נתערערה במשך למעלה מאלף שנה. תמונתו מתנוססת על תחריט זה כ-1350 שנה לאחר מותו. חכמי יוון ודבריהם היו נערצים על העולם כולו, דבר שגרם ניסיונות קשים ליהודים רבים.

מכאן האיסורים על לימודים אלו אצל חלק מקדמונינו. היו מהראשונים והאחרונים שהכריזו מלחמה על חכמי יוון ועל ראשם, אריסטו¹⁷⁸. בה בעת, היו שלמדו

¹⁷⁷ אוצר ישראל ערך ארסטוטליס תחילת פרק "אריסטו בספרות ישראל": "השפעת אריסטו על היהודים היתה עצומה כל כך עד שכבשה תחתיה כמעט את כל חלקי ספרותנו, ולא עוד אלא שבכח ההשפעה ההיא בראו היהודים ספרות שלימה ורחבה בענפי חוכמות וחקירות שונות אשר היו זרות לרוחם טרם היגלות רוח אריסטו ביניהם... למן העת שנגלה רוח אריסטו על חכמי ישראל באה מהפכה נוראה בכל סדרי מחשבותיהם ואופני לימודיהם".

¹⁷⁸ "ומכאן תראה אכזריות ראש הפילוסופים (אריסטו) וקשיו ימח שמו" (רמב"ן בדרשת תורת ה' תמימה פרק ב אות יד). "ואל תשיאך חכמה יונית אשר אין לה פרי כי אם פרחים" (שירי ריה"ל).

מדבריהם, ויש מהם שאף שיבחו את חכמיהם¹⁷⁹ ואף את אריסטו¹⁸⁰. ויש שאמנם למדו מחכמת הטבע שבדבריהם, אך נזהרו מדברי הפילוסופיה שלהם¹⁸¹, ואף

"הפילוסופיה הארורה" (ביאור הגר"א יו"ד קע"ט ס"ק י"ג). החכם צבי (סי' עז ד"ה ג) כתב על אריסטו, ואף על גלינוס, "שר"י". רע"ב (סנהדרין י-א) כתב שהקורא בספרים חיצונים, שלר"ע אין לו חלק לעוה"ב, פירוש ספרי מינים כגון ספריהם של אריסטו וחבריו.

¹⁷⁹ על תלמי האסטרונום – הראיות שבספרו הן "דבר ברור שאין בו ספק שכבר נתאמת במופת" (הרמב"ם בהקדמה למשנה ד"ה והנני נושא). "בזאת החכמה (אסטרונומיה) לא קם כמוהו לפניו ולאחריו עד היום הזה" (תחילת ספר הלוחות לאבן עזרא. ספר זה לא נשתמר בעברית אלא בלטינית, אך את משפט זה הביא בשמו רבי יוסף טוב עלם בספרו צפנת פענח). "רבן של כל בני התכונה" (ר' יש"ר מקנדיאה בספר אילים עמוד 19). "צא וראה כמה המצאות נפלאות המציא... אשר ממש על המצאותיו בנו כל יסודי התכונה" (שו"ת חתם סופר קובץ תשובות סימן כו ד"ה והנה).

על הפוקרטס הרופא – "שהיה אבוקרט מגדולי האנשים, כל שכן מן הרופאים בלא ספק" (הרמב"ם בפירוש לפרקי אבוקרט, מאמר ראשון).

על גלינוס הרופא – "הראשון [והטוב] באנשים בעיון בהיקשים האפשריים", דהיינו בהיגיון (רמב"ם בפרקי משה ברפואה (כתבים רפואיים ח"ב) מאמר כ"ה ד"ה ושמע). "ופי צדיק גלינוס יגה חכמה" (ר' יש"ר מקנדיאה בספר אילים עמוד 113).

על אוקלידס המתמטיקאי – "הוא האיש השנון, החכם המפורסם, המחודד ברוב שכלו מכל אשר היה לפניו באומות, וגם לאחריו עד היום הזה כמוהו לא יהיה" (רבי דוד גאנז, תלמיד הרמ"א והמהר"ל, בספרו נחמד ונעים ח).

¹⁸⁰ הרמב"ם כתב: "כל מה שאמר אריסטו בכל הנמצא אשר מתחת לגלגל הירח עד מרכז הארץ הוא אמת בלא ספק" (מורה נבוכים ח"ב פרק כב). "דעת אריסטו היא תכלית דעת האדם" (אגרות הרמב"ם ח"ב עמ' תקנג). "שכלו הוא תכלית השכל האנושי, מלבד מי ששפע עליו השפע האלוקי והיו הנביאים" (מורה המורה עמ' 107, ובדומה לזה בסדר הדורות ד"א תתקכז ד"ה ויהי).

ספר תגמולי הנפש (לר' שמואל בן הלל מווירונא) (דף טו). כתב על אריסטו "שהוא הראש הגדול אשר אחריו ייסעו כל מחנות החכמים, והמגדל עוז אשר בו יסתגבו כל המסתגבים בחכמות הטבעיות והאלקות, ואחרי דבריו לא ישנו. ולא נמצא אדם אחריו מעולם שחלק עליו". ולאחר שמוכיח שאין מדברי אריסטו ראייה לדעה מסוימת, הוא כותב על בני הדעה הזו ש"מעטה עליהם להביא ראיות חדשות על דעותיהם ואינם עוד הואיל וצל אריסטו סר מעליהם וה' איתנו".

גם ר' משה נרבוני שיבח את אריסטו וכתב עליו "יתברך המשגיח במין האנושי בהמציא איש מיוחד שעלה הגדולה הזאת" (אוצר ישראל ערך ארסטוטליס פרק "הרמב"ם" עמ' 215. יש להדגיש שהיו שיצאו בכלל נגד דעותיו של ר' משה נרבוני, אך מאידך, יש שהביאו מדבריו. וכן ר' אליהו מזרחי (שמות כה-יח) הביא מפירושו וכינהו "החכם המופלא").

¹⁸¹ שו"ת הרמ"א סי' ז: הם לא חששו אלא ללמוד בספרי היוונים הארוכים, כגון ספר השמע ומה שאחר הטבע... אבל לא אסרו ללמוד דברי החכמים וחקירתם במהות המציאות וטבעיהן.

התנגדו מאוד לחכמי יוון עצמם¹⁸², וכן נזהרו ללמוד רק מדבריהם אך לא מספריהם¹⁸³.

ספר המידות של אריסטו, בתרגום לעברית בתוספת פירוש. בספר זה מפורשת דרך האמצע בעבודת המידות. מתוך השער: "הוא נר מאיר למצוא חן ושכל טוב במקראי קודש ודברי חז"ל... מיום גלות ישראל מעל אדמתו לא הועתק ספר נחמד כמוהו בישראל". בעמוד הבא מובאת הסכמתו של ר' יוסף שאול נתנזון, בעל השואל ומשיב. בהמשך כתב המפרש על הספר שהוא "מעייני נובע מקור חכמת המוסר". כמו כן בעל העקידה כתב פירוש על ספר זה. השפעת אריסטו ושאר חכמי יוון, על היהודים, היתה עצומה, והיו בה, כמובן, סכנות רבות.

כך מסתבר, שהכבוד העצום לחכמת היוונים מחד, והחשש מדברי הכפירה שלהם מאידך, יכלו ליצור שלוש סיבות עיקריות למעשיות על כך שחכמת יוון נלמדה מהיהודים:

א. להרים את כבודו של עם ישראל¹⁸⁴.

ב. להילחם בכבוד המוגזם שהציבור רכש לחכמי יוון על הצלחותיהם, כבוד שעלול היה להביא להימשכות אחריהם חלילה לדעות פסולות¹⁸⁵ ואף לכפירה¹⁸⁶.

¹⁸² כדלעיל בהערה הקודמת, שהרמ"א עצמו, שלמד מקצת מחכמתם, כינה אותם "היוונים הארוכים".

¹⁸³ עוד שם (שו"ת הרמ"א ס' ז): שמנוקה אני מעון זה, כי אף שהבאתי מקצת דברי אריסטו, מעידיני עלי שמים וארץ שכל ימי לא עסקתי בשום ספר מספריו רק מה שעסקתי בספר המורה (מורה נבוכים) שהביא מדברי אריסטו) שיעגתי בו ומצאתי ת"ל, ושאר ספרי הטבע כשער השמים (לרבינו גרשון ב"ר שלמה, אביו של הרלב"ג וחתנו של הרמב"ן, שהביא בספרו רבות מחכמי יוון) וכדומיהן שחברו חז"ל, ומהם כתבתי מה שכתבתי מדברי אריסטו.

¹⁸⁴ כדוגמא לדבר, דברי ר' יעקב בן מכיר אבן תיבון (מהמאה ה-13) בתרגומו לספר יסודות של אוקלידס: "נשאני ליבי... להעתיק מלשון הגרי את לשונו ולהחזיר אבידה לבעלים... להסיר מעלינו חרפת הערלים כי מכל חכמה אנו משוללים" (הובא בסיני חלק לג עמ' עה). וכן דבריו של רבי ברוך משקאלוב (מהמאה ה-18) בתרגומו לאותו ספר: "כדי לקדש שם שמיים המחולל בגויים המנאצים אותנו לאמר עם סכל ולא חכם ומפני כן יוצאו לעז על דברי רבותינו ז"ל... על כן מלאני ליבי לקדש שם שמיים ולעשות רצון צדיק מורינו החסיד נר"ו (הגר"א) להעתיק כל מה שאפשר ללשונינו הק' ולהוציא בולעם מפייהם".

¹⁸⁵ כדוגמא לדבר, דברי הגר"א החריפים נגד הרמב"ם (ביאור הגר"א יו"ד קעט ס"ק ג'): "והוא נמשך אחר הפילוסופיא ולכן כתב שכשפים ושמות ולחשים ושדים וקמיעות הכל הוא שקר, אבל כבר הכו אותן על קדקודו וכו'. והפילוסופיא היטתו ברוב לקחה לפרש הגמרא הכל בדרך הלציי ולעקור אותם מפשטן. וחו"י איני מאמין בהם, ולא מהם ולא מהמונם, אלא כל הדברים הם כפשטן אלא שיש בהם פנימיות. לא פנימיות של בעלי הפילוסופיא שהם חיצוניות, אלא של בעלי האמת".

ג. מאידך גיסא, האמונה שחכמת יוון מקורה ביהודים ובתורה, יכולה היתה לתת היתר¹⁸⁷ לאלו שרצו ללמוד מדברי חכמי יוון¹⁸⁸.

(נעיר שיש מי שכתב שיתכן שהסיפורים הראשונים על חכמת היהודים הומצאו דווקא ע"י היוונים עצמם, משום שהם האמינו שתרבויות המזרח, הקדומות המרוחקות והמסקרנות (ובראשן הודו) – מיוחסות ונעלות יותר (רקחות וטבחות – הפולמוס על מקור החכמות עמודים 27-5).¹⁸⁹)

וכן המהרש"ל (בשו"ת הרמ"א סי' ו) יצא נגד הרמ"א בטענה: "ועתה אני הגבר ראיתי כתוב בתפלות ובסידורי הבחורים רשום בהן תפלת אריסטו. וזו היא אשמת הנשיא כמותך שנושא להן פנים, מאחר שאתה מערבו בדברי אלקים חיים".

¹⁸⁶ כדוגמא בעלמא נציין שלקמן בפרק טו נביא סיפור בדוי על כך שאריסטו התפתה לאשת אלכסנדר, ובהערה 237 נציין שכנראה מי שהעביר את הסיפור לעולם היהודי הוא רבי שלמה הצרפתי הקטן, שהתנגד בחריפות ללימוד פילוסופיה ולכתבי הרמב"ם.

¹⁸⁷ כדוגמא בעלמא ניתן להזכיר את אלו ששרו ניגוני נכרים בשבת ואף בבית כנסת, ומצאו לזה היתר "באמרם שכל ניגוניהם (של הנכרים) גנובים הם איתם מאיתנו בזמן שבית המקדש קיים" (הובא ביוסף אומץ לר' יוסף יוזפא האן נירלינגן, ושם דחה את דבריהם).

¹⁸⁸ מעין זה כתב השבילי אמונה (הנתיב השמיני ד"ה דע), שלאחר שמאריך באיסור ללמוד מספרי הפילוסופים, מתנצל על כך שהוא עצמו נאלץ לעשות זאת מדין "עת לעשות לה' הפרו תורתך, לידע מה להשיב את אפיקורס, ותמה על שמצא בספריהם מקצת דברים נכונים, "עד שראיתי כתוב בספר כי כאשר גלה יכניה... ואז למדו מחכמתם חכמי יוון והם הדברים האמיתיים המפוזרים בספרי חכמי המחקר".

וכן בדברי עמנואל הרומי (בפירוש למשלי כו יג), שבא להתיר את הלימוד ב"ספרי החכמות שהפתאים המתרשלים קוראים אותם ספרים חיצונים", וחוששים ללמוד בהם משום שחיברום מינים ואפיקורסים, ועל כך ש"כולם (ספרים אלו) היו נמצאים בלשונינו חיברו אותם חכמינו אלא שבעוונותינו שרבו הפסדנום בגלותינו".

וכן בספר נפוצות יהודה לר' יהודה מוסקאטו (דרוש ה' ד"ה הן): "ואל תתמה מאשר הורגלתי לשאוב מים מבורות זולתנו, שהרי הם אצלי נזלים מתוך בארנו... ואם לוקח אני מדבריהם... את מי עשקתי ואת מי רצותי, לנו המים ולחמנו הם ומצד זה הוכשרו למלאכת שמיים".

וכך משמע קצת בדברי התשב"ץ ח"א סי' קד: "והוצרכנו לחצוב לנו בורות נשברים ובילדי נכרים נשפיק באלו העניינים וחכמי יוון חקרו יפה בזאת החכמה מחקר מסכים לקבלתנו, ואולי הגיעו אליהם ספרינו בבית שני כשגברה ידם עלינו וקראו אותם החכמות על שמם אף על פי שהם חכמתנו באמת".

¹⁸⁹ הקושי בזמנם ללמד את דברי חכמי יוון, גם במקום בו דבריהם נכונים ומועילים, מוכח מדברי הרמב"ם (שמונה פרקים (הקדמה למסכת אבות) פרק ד): "הדברים אשר אומר אותם באלו הפרקים... הם עניינים מלוקטים מדברי החכמים... ומדברי הפילוסופים גם כן... ושמע האמת ממי שאמרה... ואפשר לפעמים ששם האיש ההוא יכניס בלב מי שאין תבונה בו שזה הדבר נפסד ויש בו תוך רע שלא ידעהו. ומפני זה ראיתי שלא לזכור האומר".

עכשיו נשאר לנו לברר, האם סיבות כאלו יכולות להסביר כיצד התפתחו ונפוצו מעשיות שאינן מדויקות מבחינה היסטורית.

לשם כך נשאל שלוש שאלות:

א. האם יתכנו טעויות היסטוריות במקורות?

ב. האם יתכנו סיפורים שלא קרו באמת, ונכתבו רק לצורך המסר?

ג. האם יתכן שהמלחמה נגד חכמי יוון גרמה לטעויות?

על כך בשלושת הפרקים הבאים.

פרק יג – האם יתכנו טעויות היסטוריות במקורות?

דוגמאות לטעויות נוספות כאלה

בהחלט.

ניתן לכך כמה דוגמאות.

א. בגמרותינו (סוכה נא.) כתוב שמי שהרג את יהודי אלכסנדריה הוא אלכסנדרוס מוקדון. הגהות הגר"א תיקן לטרכינוס, והגהות מהר"ב רנשבורג תיקן, ע"פ האברבנאל, שמדובר באלכסנדר אחר אך לא אלכסנדר מוקדון.

ב. על מעשה יהודית, תוס' כתבו שעל ידה היה עיקר נס חנוכה (תוס' מגילה ד. ד"ה שאף), שאילתות דרב אחאי כתב שהיא בתו של חשמונאי שעוררה את אחיה לצאת למלחמה, ור' ניסים גאון כתב שעיקר הניצחון של חנוכה נעשה על ידה, שכתה את ראשו (הובאו במוריה שסט-שע עמוד רלג). מאידך, מור וקציעה כתב שמעשה זה אירע בסוף בית ראשון, והבן איש חי כתב שהמעשה קרה לפני נס חנוכה, והואיל והיה אותו אויב ממלכי יוון והיה רוצה להעבירם על דת – עושים לו זכר בימי חנוכה (הובאו בסיני חלק קטו עמוד 10). האחרונים הללו לא נמנעו מלסתור בעניין זה את דברי הראשונים ולומר בעצם שהם הסתמכו על טעות היסטורית.

ג. על רבי אלעזר הקליר, תוס' (חגיגה יג. ד"ה ורגלי) כתבו שהוא התנא רבי אלעזר ברבי שמעון, ומאידך רבים סבורים שהוא מאוחר בהרבה (אריכות בזה בהקדמה למחזור רדליים, ובספר ברזילי עמ' 341).

ד. על בר כוזיבא כתוב ברש"י (סנהדרין צג: ד"ה בר כוזיבא) "ממלכי הורדוס היה", ומסורת הש"ס תיקן "אחר מלכי הורדוס".

ה. ובנושא הקרוב יותר לענייננו. היו בתקופת הראשונים כאלו שערבו בין תלמי האסטרונום, שחי במאה ה-2 לספירה, לבין תלמי המלך שחי כארבע מאות שנה לפניו, במאה ה-3 לפנה"ס (כך עירבו רבי יוסף טוב עלם בספרו צפנת פענח, רבי שלמה בן אליהו מסלוניקי, רבי יעקב בן אליהו (בסוף תקופת הראשונים) מאנקונה. הובאו כולם בספר "פרקי עיון במשנת האבן עזרא" עמ' רד-רה ובהערה 251 שם).

ו. גם בתקופת האחרונים אנו מוצאים חוסר דיוק היסטורי-מדעי. ביערות דבש (לרבי יהונתן אייבשיץ ח"ב דרוש ז"ה אב"ל) לא הבין כלל כיצד בזמננו גילו כוכבים חדשים שלא שערם התוכנים הקדמונים שמנו רק 1022 כוכבים¹⁹⁰, והרי "כליהם (של הקדמונים) בראייה ואוויר ארצם יותר טוב משלנו". והאריך לתרץ זאת. יש להדגיש שרבי יונתן אייבשיץ חי למעלה ממאה שנה לאחר שגליליאו בנה את הטלסקופ

¹⁹⁰ מקור מספר זה בתלמי היווני בספרו אלמגסט, לכן הגירסא בדבריו – 22 אלף – היא טעות.

שלו,¹⁹¹ בעזרתו נודעו למדע פרטים רבים על הירח, מערכת השמש ושביל החלב. ליוונים הקדמונים כמובן שלא היה טלסקופ – הם תיארו בכתביהם את מכשיריהם וחשבונותיהם, ואילו היה להם את כלי זה היינו יודעים עליו.

וכן ספרי גורלות שונים יוחסו לקדמונים, כגון גורל אחיתופל, גורל דניאל הנביא, גורלות הרס"ג, גורל העשירות של רב צמח בר מר אחאי גאון¹⁹². ומצאנו עוד דוגמאות שהאמינו בדברים שנתברר שאינם נכונים¹⁹³.

¹⁹¹ בשנת 1609.

¹⁹² שכלל הנראה בכלל לא היה גאון בשם זה.

¹⁹³ במקורותינו מוזכרים בעלי חיים אגדתיים שונים, כגון בנות ים, חד קרן ועוף החול. ובאותה תקופה אכן האמינו במציאותם של יצורים אלו, וקיבלו את העדויות עליהם כנאמנות.

למשל לעניין בנות ים. במדבר קדמות (ד-יג) כתב: דג יש בים שקורין סירינה, מחציו ולמעלה כדמות אישה, ומחציו ולמטה כתבנית דג וכו' ומדי עבור איזה ספינה תתחיל לשורר ולזמר בקול נעים הרבה עד כי תפיל חבלי שינה על כל אנשי האוניה ואח"כ נכנסת לתוכה והורגת ואוכלת יושביה. והביא שם שגם רש"י (בכורות ח.) והערוך (אמנם באמת אין זה הערוך אלא מוסף הערוך, ערך סרני) הזכירו את בנות הים.

ובספר אבני זכרון מאמר שפת אמת סוף פרק א כתב שסברו שיצור זה לא היה ולא נברא, עד שמצאו ברייה כזו ונתאמתו דברי חז"ל. וכן ספר מעשה טוביה עולם הקטן פרק ט הביא עדויות של "אנשים ישרים שראוי לסמוך על דבריהם" שראו את יצור זה.

יש להבהיר, שברור שבמשך הדורות אירעו מקרים של בעלי מומים ועיוותים קשים שהיה להם דמיון מסוים לדג, לזאב, לכלב וכו' (ויתכן שמקרים כאלו הם שורשיהן של אמונות אלה). אך בוודאי שאין בכך בשביל להסביר את דברי הגמרא והראשונים, ע"פ לשונם וע"פ העניין כולו.

הארכנו בעניינים אלה יותר במאמר "הידיעות המדעיות של חז"ל – תוקפן ומקורן" פרק א סעיף 2.

פרק יד – האם יתכנו סיפורים שלא קרו באמת, ונכתבו רק לצורך המסר?

דוגמאות למעשים נוספים כאלה

בהחלט כן.

נביא לכך כמה מקורות.

א. הגמרא אומרת (פסחים קי"ב): אם בקשת ליחנק (רש"י: לומר דבר שיהיה נשמע לבריות ויקבלו ממך) – היתלה באילן גדול (רש"י: אמור בשם אדם גדול)¹⁹⁴.

ב. המגן אברהם (סי' קנו סק"ב) פסק: אם שמע דין ונראה לו שהלכה כך מותר לאמרו בשם אדם גדול כי היכי דליקבלי מיניה¹⁹⁵.

ג. הרמב"ם (פירוש המשנה לרמב"ם ראש השנה פ"ב מ"ו) סבר שכך שעשה הרס"ג: "ואני מתפלא על אדם שמכחיש ומתווכח בדבר הברור ואומר שדת היהודים אינו בנוי על ראיית החדש אלא על החשבון בלבד (כוונתו לדברי הרס"ג), והוא מאמין בכל הלשונות האלה, ואיני חושב שהאומר כן מאמין בכך, אלא היתה מטרתו בדבר זה לנגח את יריבו באיזו צורה שתהיה שלא בצדק או בצדק כיון שלא מצא מפלט מלחץ הוויכוח".

בנוסף לכך חשוב להדגיש שאמנם בתקופתנו אנו רגילים להניח שכל סיפור שנאמר בידי אדם ישר, אמור להיות אמיתי במישור המעשי. אולם נראה שבעבר ההבנה היתה שונה. כך, סופרו מעשים שנראים לקורא כמעשים אמיתיים, ואנו מגלים שהם נועדו רק לצורך המסר שבהם:

א. המהר"ל מפראג (באר הגולה באר הרביעי פרק א ד"ה ועתה תראה) והבן איש חי (בן יהוידע עירובין ג. ד"ה שלא) כתבו כך אף לגבי המעשיות שבתלמוד, שלא כולן קרו באמת בדווקא, והראיה לכך שהגמרא מדגישה על מעשה מסוים (עירובין ג. ג.) "שמו ושם אביו למה? אלא שלא תאמר משל היה", משמע שמעשים אחרים יכולים להיות בבחינת משל.

ב. הגמרא (מנחות לז.) מספרת מעשה על אדם שבא לבית המדרש וסיפר שנולד לו תינוק עם שני ראשים. תוס' (שם ד"ה או) כתבו על כך שאין מציאות כזו בעולם הזה. לדבריהם אפוא מעשה זה לא קרה.

¹⁹⁴ למותר להבהיר שהיתר זה הוא רק במקרים חריגים ביותר. שאם לא כן אין לדבר סוף, ולא היה אפשר להאמין לכל מימרא בשם אדם גדול, שמא אומרה נתלה בגדול רק כי סבר שכך ההלכה.

¹⁹⁵ וכן בפסחים כז. "וסבר אתנייה איפכא כי היכי דניקום רבנן לאיסורא".

ג. הגמרא (ברכות יח:) מספרת באריכות על רוחות שדיברו זו עם זו. תוס' (ראש השנה טז.) בתירוצם השני כתבו שמעשה זה שייך רק לדעת רבי יהודה. לחולקים עליו אפוא מעשה זה לא היה.

ד. הירושלמי (ראש השנה פ"ג ה"ח) מספר שבמלחמת עמלק משה עירבב את המזלות כדי שעמלק לא ינצחו. לדעת הרמב"ם ועוד ראשונים, שסוברים שאין ממשות במזלות, צריך לומר שמעשה זה לא קרה.

פרק טו – האם יתכן שהמלחמה נגד חכמי יוון גרמה לטעויות בפרטים מסוימים?

עכשיו אינני אריסטו?

בהחלט כן!

נביא גם לכך דוגמאות מספר. נקדים, שלגבי סיפורים ממין זה שיובאו (התפעלותו של תלמי, מכתבו של אריסטו, עכשיו אינני אריסטו ואשת אלכסנדר) – יש להעיר שהמשותף להם, שהמביאים אותם לא מזכירים מאיזה ספר הביאום ומי כתבו. בניגוד לאלו שהביאו בסוגייתנו מיוסף בן מתתיהו, מאוסביוס ומאיגרת בעלי חיים¹⁹⁶. ואע"פ שאין מכך ראיה לדבר, זכר לדבר. כמו"כ חשוב להדגיש שבמקרים רבים שורשם של סיפורים אלה בהמצאות של מוסלמים ונוצרים, כדלקמן.

א. התפעלותו של תלמי – המעשה על כך שתלמי¹⁹⁷ התפעל מחשבון המולד וממחזור עיבורי השנים של בני ישראל ואמר שזו הוכחה שהיתה נבואה בישראל (ספר הברית ח"א מאמר ד פרק ג¹⁹⁸) – אינו מתיישב מבחינה היסטורית, שהרי תלמי ידע על כך שנתונים אלו היו ידועים לחכמי יוון כבר מאות שנים לפני זמנו, ואף ביאר בספרו¹⁹⁹ את השלבים השונים המוקדמים יותר שבעזרתם הגיעו לחשבון זה²⁰⁰. מקור הטעות בתקופת הראשונים, כאשר לחלקם לא הגיעו ספרי היוונים, ולחלקם הגיעה גירסה מוטעית²⁰¹, ולכן סברו שאין אפשרות להגיע לערך זה באופן טבעי. עכ"פ, הסיפור עצמו, שתלמי התפעל מכך וכו', בוודאי לא אירע. תפוצתו הרבה של רעיון זה (בפרט בדורינו שניתן בנקל לברר את הנושא ולעמוד על האמת) בוודאי נגרמה מחשיבות הרמת קרנה של התורה ושל חז"ל.

ב. מכתבו של אריסטו – המכתב שאריסטו כביכול כתב סמוך למותו לאלכסנדר תלמידו, שבסוף ימיו התווכח עם חכם מחכמי ישראל, וחזר בו מכל דבריו

¹⁹⁶ כדלעיל בפרק ב.

¹⁹⁷ האסטרונום, המכונה בטלמיסוס, מהמאה ה-2.

¹⁹⁸ והאברבנאל (שמות יב ד"ה והלימוד השלישי) הביא את מעשה זה רק לגבי מחזור 19 השנים.

¹⁹⁹ אלמגסט, הספר החשוב ביותר של האסטרונומיה היוונית.

²⁰⁰ כך גם המסקנה שהגיעה מכך, שלדיוקו של אורך החודש שבגמרא (ראש השנה כה. – כ"ט י"ב תשצ"ג) לא יכלו אומות העולם להגיע, והדבר מוכיח שמקורו מסיני או מהנביאים. אך ערך זה מפורש לא רק אצל תלמי היווני, אלא כבר אצל הבבלים.

²⁰¹ הארכנו בעניין זה במאמר "האם כללי הלוח העברי ניתנו מסיני? וכיצד טעות בסיפורה אחת שינתה תפיסה שלימה?"

מ"הפילוסופיא החשוכה", והצטער על כך שספריו התפשטו בכל הארץ, והיה רוצה לשורפם (מכתב זה מובא כלשונו²⁰² בשלשלת הקבלה²⁰³ עמוד רמ"ב. רעיון זה נזכר במקומות רבים, ובהוספות על היעב"ץ תמיד לב. יש מכך אף נפק"מ להסבר הגמרא) – כל זה לא שייך מבחינה היסטורית, שהרי בימיו של אריסטו כתביו שימשו רק את תלמידיו באקדמיה שלו ועדיין לא נפוצו בעולם. ועוד, שהרי אלכסנדר מת לפני אריסטו²⁰⁴. ועוד, הרי גדולי הראשונים שהביאו מדבריו לא שמעו על כך, ופלא שהדבר הוזכר לראשונה רק כ-1600 שנה לאחר מותו, וגם אז – לא בספרים פילוסופיים. כמו כן כבר העירו (אור ישראל ניו יורק תמוז תשס"ב כח, עמוד קצו-קצז הערה 176) שבספר צידה לדרך מובאת גם כן איגרת מסוף חייו של אריסטו, "אמנם תוכן איגרת זו לא שווה ואפילו במעט לתוכן האיגרת המדוברת כאן"²⁰⁵, שכן אין שם רמז על כך שחזר בו.

²⁰² "זה נוסח הכתב: ברוך אלוקים פוקח עיורים מורה חטאים בדרך, ישתבח שבח הראוי לו, אשר גמלני ברחמי וברוב חסדיו, והוציאני מן הסכלות הגמור אשר הייתי בו כל ימי חיי בהתעסקי בחכמת הפילוסופיא, והייתי דן כל הדברים על דעת השכל, וחברתי בזה ספרים כחול הים יתנוודו כל רואי במ. עד אשר בסוף ימי נתווכחתי עם חכם מחכמי ישראל והראני את ידו חזקה בתורה מורשה להם מסיני, והמשיך לבי בדברי תורה בהראותו לי אותות ומופתים בשמות הקודש אמיתיים ונגלים לחוש, ואני בער בלתי יודע כי רוב הדברים הם למעלה מהשכל. וכאשר ראיתי זה נתתי לבי להתבונן בכל כוחי בדת היהודים והנה כולה מיוסדת על אבנים שלמות, לא כחכמת הפילוסופיא החשוכה. לכן תלמידי הנעים אלכסנדר המלך הגדול, אל יטעוך ספריי גם לך גם לחבריי הפילוסופים כי אילו הייתי יכול עתה לקבץ כל ספרי אשר נתפשטו באפסי הארץ הייתי שורפם באש בל יישאר אחד לעיני השרים והסגנים כדי שלא ישתבשו בהם הדעות, כי ידעתי שאקבל עונש גדול מאת האל כי חטאתי והחטאתי את הרבים. לכן בני אלכסנדר אני מודיע לך ולכל באי העולם שרוב הדברים הידועים ע"פ השכל הם בדיא, כי גבוה מעל גבוה שומר, ואחרי שמזלי גרם וספרי נתפשטו בארצות המערב הנני מודיעך בדיעה נאמנה שאין ראוי שיסתכל בהם ולא להגות בהם כי ההיגיון עוון והפילוסופיא בדאית. ועתה הנני נקי מהשם כי חטאתי בלא ידיעה, ואוי להם למסתכלים בהם כי ילכו בדרך נכוחה לאבדון. ודע כי כמו שהראני אותי החכם על חכמתינו זאת, ג"כ ניבא שלמה בן דוד במשליו באמרו לשמרך מאשה רעה, וכתוב אל ישט אל דרכיה לך, וכתוב כל באיה לא ישובון, אוי לעיניים שכך רואות ואוי לאזנים שכך שומעות, אוי לי אללי לי כי בכך בליתי גופי וכיליתי ימי בדברים מזיקים ולא מועילים, מורידים ולא מעלים, ולמה שאמרת לי כי יצא לי שם בכל האומות שחברתי ספרים רבים והיו לי לשם כל ימי עולם. דע כי הייתי בוחר שיהיה לי שם בספר תורה ממה שיהיה לי שם בספרי מינות. והייתי בוחר מחנק לנפשי משיתפשטו ספריי כי תופשי התורה ילכו לאור באור חיים ותופשי הפילוסופיא ילכו לבאר שחת. וגם אני עתיד להיענש כנגד כולם. ולא כתבתי זה לך קודם זה הזמן כדי שאם תכעוס עלי והיית עושה לי רע, ידעתי כי קודם שיגיע אליך כתבי זה אהיה מת מושכב בארץ. ושלום מאת מלמדך אריסטו ההולך לבית עולמו לאלכסנדר המלך הגדול. ע"כ".

²⁰³ המאה ה-16.

²⁰⁴ אלכסנדר מוקדון מת בשנת 323 לפנה"ס, ואריסטו מת בשנת 322 לפנה"ס.

²⁰⁵ כנראה כוונתו לספר צידה לדרך מרבי מנחם בן אהרן אבן זרח, מאמר חמישי כלל שלישי פרק רביעי עמ' רנ"ט, שם הוא כתב לאלכסנדר שיגיע זמן שיהיה בעולם מלך אחד והסכמה אחת וישבתו המלחמות וכו'.

וכן כתב מאור עיניים²⁰⁶ על כך (אמרי בינה פרק כב): "אכן בואו (של אריסטו) אל דת האמת כדבריהם לא שמיעא לי ולא סבירא. ואם שגגה היא מאיתם האמנתי שיצאה להם...". עכ"פ, רעיון זה, שאריסטו בסוף ימיו קיבל את האמונה היהודית, היה מקובל²⁰⁷, ר' יוסף אבן כספי²⁰⁸ אף נשבע על כך²⁰⁹.

ג. ספר התפוח – בעבר נפוץ ספר בשם זה. ספר קצר זה²¹⁰, יוחס לחכמי יוון, והוא מתאר את שיחתו האחרונה של אריסטו עם תלמידיו. בשיחה זו אריסטו ותלמידיו מאמינים בבורא, מודים בהישארות הנפש, בשכר ועונש, ואף מזכירים את נח²¹¹ ואת אברהם אבינו²¹². ע"פ ספר זה, אריסטו חותם את דבריו בכך שרק נפש שהשכילה את בוראה תשוב למעונה בתענוג והנאה גדולה, ואוי לנפש החוטאת וכו'. ספר התפוח²¹³ נפוץ בין היהודים²¹⁴, הוזכר בשלשלת הקבלה²¹⁵,

²⁰⁶ המאה ה-16.

²⁰⁷ הרשב"ץ (המאות ה-14 וה-15) כתב בספרו מגן אבות (בהקדמה ד"ה ואחר): "ואריסטו היה מצווה לשמוע את כל דברי התורה דרך קבלה ולייסר הבאים לתת טעם לאזהרותיה ומצוותיה ולגזור במי שמלאו ליבו להקשות עליה". וממש בלשון זו כתב גם רבי יוחנן אלימנו (המאה ה-15) בספרו שער החשק (בהקדמה) בשם אבן רושד בספר "החוש אנושית".

²⁰⁸ המאות ה-13 וה-14.

²⁰⁹ בספר המוסר (הנקרא גם "יורה דעה", ונדפס גם בספר צואות גאוני ישראל חלק א עמודים 146 והלאה) פרק יא: "ואני מעיד עלי שמיים וארץ כי אין אני מקטני חכמי הזמן, ואני נשבע בחיי העולם כי אריסטו וחביריו ותלמידיו כולם מזהירים לשמור על כל מה שבתורה ובדברי הנביאים ובפרט להיזהר במעשיות (המצוות)... ואמר אריסטו אין הכוונה שתדע לבד אבל (אלא) שתדע ותעשה ותקבל ותאמין כל מה שבא בתורה האמיתית. ולא תעמיד מאוד לבקש טעמים וסיבות למצוותיה ואזהרותיה ולא תקשה לדבר שיונח בה, כי הנביאים ידעו הכל מאת אדון הכל ולא כן אנחנו הפילוסופים חכמי העיון... ולא נשאר על אלה הנכבדים חסידי אומות העולם תרעומת אחרי כל זה, ולכן אמרו רבותינו ז"ל עליהם שיש להם חלק לעוה"ב. והנה הקדמות הניח אריסטו מצד עיון הנפש, ואחר נכנע לאמונת החידוש כי בא בתורה מצד בעלי הנפש הנבואית שהיא למעלה מן העיונית, והכתוב אומר ומודה ועוזב ירוחם". ובהערה שם נכתב: "המאמרים אשר מביא הכספי בשם אריסטוטלוס ופלאטון (אפלטון) הם מובאים לרוב גם ממחברים אחרים אבל אין להם שורש ומקור בספריהם, ולקוחים הם מספריהם הבדויים והמזויפים אשר חיברו להם אחרוני המחברים, וייחסו אותם בשקר לאריסטו ולפלאטון כדי להתלות עצמם באילן גדול או לשם פנייה אחרת... וכן מצינו סיפורים ואגדות כאלה מראיית פנים של פיטאגורוס עם יחזקאל ואריסטו עם שמעון הצדיק..."

²¹⁰ אורכו כעשרה עמודים.

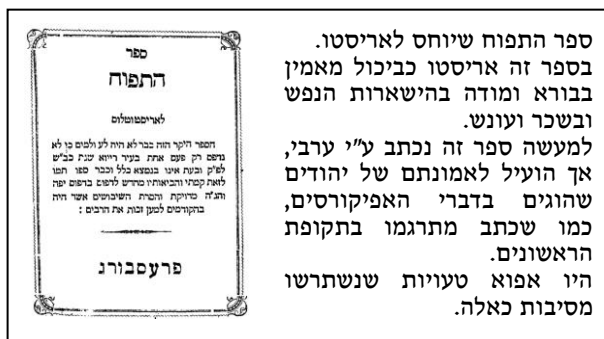
²¹¹ "נח אבי המשכילים".

²¹² "אברהם הזקן אשר החכים מכולם".

²¹³ הספר נקרא בשם זה משום שבתחילת המעשה אריסטו אחז תפוח כדי להתחזק מריחו ולהאריך כך את חייו, ובסוף הספר רפו ידיו ונפל התפוח מידו ומת.

²¹⁴ הוא הודפס בעברית בכמה וכמה דפוסים: ונציה רע"ט, פרנקפורט דאודר תנ"ג עם ספר משל הקדמוני, וילנא תקנ"ט, למברג תרל"ג עם תרגום לגרמנית, ורשא תרל"ט בסוף ספר "איגרת בעלי חיים", פרשבורג.

ואף חובר עליו פירוש²¹⁶. אמנם ידוע לנו שספר זה לא נכתב באמת ע"י חכמי יוון ואריסטו²¹⁷. מחברו האמיתי הוא מוסלמי²¹⁸ מימי הביניים²¹⁹, ששמו אינו ידוע. עם זאת, ברורה מאוד התועלת לאמונה היהודית בדורם, ע"י ספר שמעיד שאריסטו עצמו, ראש הפילוסופים, האמין בהישארות הנפש ובבורא. וכך כותב²²⁰ רבי אברהם הלוי בר חסדאי, מתרגם הספר מתקופת הראשונים²²¹: "כאשר עיינתי בספר זה ובענייניו אשר חיברו חכמי היוונים, וראיתי כי הוא מועיל באמונתנו ומחזיק ידי המרפים מבני עמנו אשר הם הוגים בדברי האפיקורסות האומרים כי אין לאדם אחר פרידת הגוף ממש... ועל כן נעתק זה הספר מלשון ערב ללשון הקודש". מאידך, ר' אריה די מודינא²²² יצא בחריפות נגד המאמינים במעשה זה (ארי נהם פרק יב ד"ה וכמו, עמוד מא)²²³, והסביר שבדו מליבם את המצאה זו משום ש"נראה להם בלתי אפשר שהאיש אשר חננו אלקים כל כך דעת וחכמה ימות באין מוסר".

ספר התפוח שיוחס לאריסטו. בספר זה אריסטו כביכול מאמין בבורא ומודה בהישארות הנפש ובשכר ועונש. למעשה ספר זה נכתב ע"י ערבי, אך הועיל לאמונתם של יהודים שהוגים בדברי האפיקורסים, כמו שכתב מתרגמו בתקופת הראשונים. היו אפוא טעויות שנשתרשו מסיבות כאלה.

²¹⁵ עמ' רמ"א, בדבריו הארוכים על מקור החכמות, שעיקריהם הובאו לעיל בפרק ב.

²¹⁶ בשם ריח התפוח ("ביאור נחמד על ספר התפוח להפילוסוף אריסטוטלוס"), מאת רבי משה יוסף, ורשא תרמ"א.

²¹⁷ אוצר ישראל ערך אריסטוטליס פרק "הגדות וסיפורים על אריסטו".

²¹⁸ שם הספר בערבית: רִיפֶלֶת אֶל תוֹפֶחָה.

²¹⁹ מתוארך למאה ה-9 או ה-10.

²²⁰ בפתיחה לספר.

²²¹ מהמאה ה-13.

²²² המאות ה-16 וה-17.

²²³ "וחיברו על זה ספר, נעתק ללשון הקודש, נקרא 'ספר התפוח', מספר ואומר שלעת מותו הודה והכיר באלוקי האמיתי... עם היות ידוע לכל בן-שכל, הן מבני ישראל הן לא, כי כופר היה (אריסטו) בחידוש העולם והשארית הנפש, וכי ברשעו ובזדונו מת, ולא שב מפשעיו ומעוונותיו הרעות".

ד. ספר תיאולוגיה – ספר בשם זה²²⁴, דהיינו "חקר האלוקות", יוחס לאריסטו. אמנם מחברו האמיתי הוא מוסלמי בימי הביניים²²⁵, שכתבו על סמך תרגום של כתיבי פלוטינוס עם פרשנות של פורפיריוס. הספר אף תורגם לעברית ע"י ר' משה ב"ר יוסף ארובש, שכתב על כך: "והוא אמת שחזר בו אריסטו ממה שחלק על תורתינו הקדושה, ועשאו בסוף ימיו, ואליו נסמך, וקראו ספר תיאולוגיה, שרוצה לומר ספר האלוקות" (תולדות ספרות ישראל חלק ב עמ' 397, הובא במאמר "מקור חכמות אומות העולם מעם ישראל", שהודפס באור ישראל ניו יורק תשס"ב, כרך כח עמוד קצה). ספר זה הוא המקור למאמר בשם אריסטו, שהובא בכמה ראשונים (ספר דרך נשר עמ' רצ), ובפרט²²⁶ בספר המעלות לר' שם טוב אבן פלקירה²²⁷ (עמ' 22): "ואמר אריסטו, לפעמים אני כאילו מתייחד בעצמי... והייתי כאילו אני עצם פשוט בלי גוף... אעלה במחשבתי מזה העולם אל העילה האלוקית ואהיה כאילו אני מונח בה ודבק בה... ואראה עצמי כאילו אני עומד בעולם השכל האלוקי... באותו מעמד הנכבד האלוקי". בספר שער החשק (לר' יוחנן אלימנו²²⁸) (דף נו ע"ב²²⁹) הביא את מאמר זה של אריסטו, והוכיח מכך: "ואולם גדול הפילוסופים הודה ולא בוש בסוף ימיו להגיד עניין החכמה ולהשיבה על מרכז האמת... מדבריו (הנ"ל בספר המעלות) נראה כי הציץ ופגע כמצוץ מן החרכים ואין כל יקר ראתה עינו".

ה. גר צדק – היו מי שהוסיפו שבסוף ימיו של אריסטו, לא זו בלבד שהודה על כל הנמצא כתוב בתורת משה, אלא שאף נעשה גר צדק (רבי יוסף אבן שם טוב וחכם פרציולו, הובאו בשלשלת הקבלה עמ' רמא²³⁰).

ו. עכשיו אינני אריסטו – המעשה המפורסם, שמובא בעשרות ספרים בתקופתנו (ביניהם גם של רבנים מפורסמים), שכביכול אריסטו נתפס עושה מעשה מכוער, וכששאלוהו כיצד יתכן שאדם כמוך עשה כך, השיב "עכשיו אינני אריסטו"²³¹ – לא ידוע לגביו שום מקור קדום, לא במקורותינו ואף לא במקורות היסטוריים (המקור המוקדם ביותר המודפס, ככל הנראה, למעשה זה²³² הוא בספר מוסר בשם יסודי הדעת, חלק ב, בולגריה תרצ"ח (פרק כג)).

²²⁴ ובאנגלית: The Theology of Aristotle.

²²⁵ במאה ה-9.

²²⁶ באריכות מרובה משאר המפרשים שהביאוהו.

²²⁷ מהמאה ה-13.

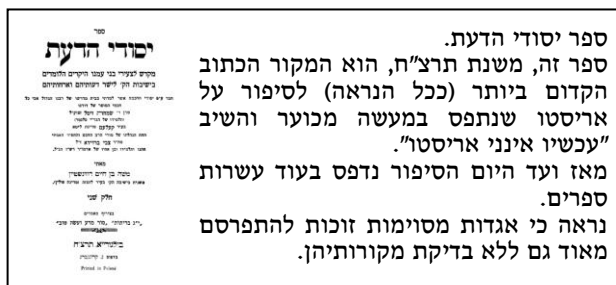
²²⁸ מהמאה ה-15.

²²⁹ דפוס ליורנו תקנ (1790).

²³⁰ "אריסטו בסוף ימיו הודה על כל הנמצא כתוב בתורת משה ונעשה גר צדק".

²³¹ אמנם במעשה זה המסר העיקרי אינו ההתנגדות לחכמי יוון, אלא שעבודת המידות צריכה להיות מתוך יראת שמיים ולא מתוך שכלתנות חיצונית, כזו שמיוצגת במעשה זה בדמותו של אריסטו.

²³² ניתן לבדוק זאת בנקל באוצר החכמה...

ז. **אריסטו ואשת אלכסנדר** – מעשה אחר, שיתכן שממנו נולד הסיפור דלעיל, הוא המעשה המובא בספר מאירת עיניים לרבי יצחק ב"ר שמואל דמן עכו²³³. ע"פ מעשה זה אריסטו חשק באשת אלכסנדר מוקדון תלמידו וכו', והיא הודיעה הדבר לאלכסנדר, ובא אלכסנדר ומצא את אריסטו עמה בחדר באופן מבזה ורצה להורגו, אך נמנע מכך ולבסוף כבל אותו ועשה לו צרות רבות וייסורים קשים²³⁴. סיפור זה, בגירסתו על אריסטו²³⁵, הומצא ע"י נוצרים באירופה²³⁶ (כחלק ממלחמתם באריסטו), מעט לפני תקופתו של רבי יצחק ב"ר שמואל דמן עכו²³⁷ (אריכות על כך במאמר "ונהפוך הוא – הנוסחים העבריים של הסיפור על אריסטו ואשת אלכסנדר").

ח. **היכן החמה בלילה** – כך גם אפשר להבין את הדגשתו של ר"ת (שיטה מקובצת כתובות יג: ד"ה השיבתנו, הובא בגליון הש"ס פסחים צד:) – לדעתו – שדברי הגמרא (פסחים צד:) על כך ש"נראים דברי חכמי אומות העולם מדברינו" הוא רק בראיות אבל האמת כחכמי ישראל. היום ברור לנו שדבר זה אינו נכון – החמה בלילה אינה מהלכת למעלה מן הרקיע. זאת בניגוד לשיטתו של הרמב"ם ושל בנו רבי אברהם, שדווקא למדו מגמרא זו שניצחו חכמי אומות העולם את חכמינו (מורה נבוכים ח"ב פרק ח), שזו אף מעלתו של רבי שהודה על האמת והסכים לדבריהם, ולכן נקרא רבינו קדוש (מאמר אודות דרשות חז"ל²³⁸).

²³³ תלמיד חבר של הרמב"ן, מהמאות ה-13 וה-14.

²³⁴ בסיפור זה לא הזכרה השאלה כיצד אריסטו הגיע למעשה זה, ואף לא התשובה "עכשיו אינני אריסטו".

²³⁵ קודם לכן היו מעשים דומים אצל המוסלמים וההודים, אך שם לא מזכר אריסטו.

²³⁶ הסיפור מופיע בגרמנית וצרפתית בתחילת המאה ה-13. יתכן שממציא הסיפור הוא כומר צרפתי בשם ז'אק דה ויטרי (Jacques de Vitry).

²³⁷ ע"פ כת"י ניו יורק של ספר מאירת עיניים הנ"ל (הובא בהערה ה שם), מי שסיפר את מעשה זה לרבי יצחק ב"ר שמואל דמן עכו הוא רבי שלמה הצרפתי הקטן (המכונה "פטיט"). רבי שלמה הקטן ניסה (בשנת 1285) לחדש את החרם על כתבי הרמב"ם, והדבר מתאים למסקנת ה"מאירת עיניים" מהמעשה הנ"ל – "ואל תתפתה אחר חכמתו (של אריסטו) ואל תעבור על פתח ביתו פן תילכד במלכותו להסיר מעליך עול אלוקיניו יתברך שהוא הקדמון וברא יש מאיין וכו'".

²³⁸ יצוטט לקמן פרק יז.

ט. ההתנגדות לקופרניקוס – לעיתים היו מגדולי ישראל שסברו כדעות שגויות בעניינים מדעיים מתוך "טועה בדבר מצווה", של רצונם ליישב את פסוקי התנ"ך, את דברי הגמרא, ליישב את דברי הפוסקים וכו'. הדוגמא הבולטת ביותר היא שהיו גדולי ישראל רבים שמטעמים אלו התנגדו לשיטת קופרניקוס והעדיפו לומר שהארץ נמצאת במרכז, ושהיא אף לא סובבת סביב צירא אלא כל הכוכבים נעים סביבה פעם ביממה²³⁹. ובעניין דומה לזה כתב הרב כשר ללמד זכות על מי שמרוב צדקותו השתוקק לסבור שאין סתירה בין דברי חז"ל והמפרשים לבין המציאות הידועה לנו²⁴⁰.

י. היווצרות הכינים – ובדומה לזה מצאנו גם בדורנו, לגבי סוגיית היווצרות הכינים, שאחד מגדולי הרבנים כתב ש"המדע הכופר סותר את עצמו" שבענייני כינים וכו' סובר ששום חי לא יכול להיווצר מעצמו, ומאידך בעניין יצירת עולם החי כולו סובר שכן נוצרו מעצמם, וכדי ליישב את דברי הגמרא חידש שהכינים שלנו אינם הכינים שעליהם דיברו חז"ל, שהן כן נוצרו מעצמם²⁴¹. מסתבר שאילו הוא לא היה מגדיר את דרכי חקירת המציאות כ"המדע הכופר", לא היה מעלה בדעתו שבזמן חז"ל היו כינים שהיו נוצרות מעצמן, ואף לא היה מדמה בין יצירת כינים ותולעים מפותחות תוך זמן קצר ובאופן קבוע, לבין הצד השני.

בפרק הבא נחזור לשאלתנו מהו מקורה של הדעה שמקור החכמות ביהדות.

²³⁹ הארכנו בעניין זה עם מקורות, וכן דוגמאות רבות נוספות לטעויות כאלה, במאמר "הידיעות המדעיות של חז"ל - תוקפן ומקורן" פרק ח סעיף 2.

²⁴⁰ בקו התאריך הישראלי עמ' מו כתב זאת על דברי קסת הסופר, שמרוב צדקותו השתוקק תמיד למצוא בדברי חז"ל והמפרשים שהם ידעו תגליות שנודעו רק בזמננו, ומחמת זה טעה בענייני תנועת כדור הארץ סביב השמש שכביכול חז"ל ידעו על כך.

²⁴¹ הובא בספר השתנות הטבעים בהלכה עמוד 15 הערה לעמוד קפב.

פרק טז – מנא להו?

אז מהו מקורם של מייחסי החכמות לישראל?

לאחר העיון בכל המקורות הנ"ל, הטענות (פרקים ב-ו) הראיות (פרק ז) וסתירותיהם (פרקים ח-יא), ולאחר שראינו (פרקים יג-טו) שיתכנו טעויות היסטוריות במקורות, שיתכנו סיפורים שלא קרו באמת, ויתכן שהמלחמה נגד חכמי יוון גרמה לטעויות – נחזור לשאלתנו "מנא להו" – מנא להם למפרשים שהביאו את דעה זו, שאכן מקור החכמות הוא ביהדות?

לאחר העיון בסוגיא זו, נראה ברור שמקורם ב"דבר מצווה" – הרצון להרים את קרנם של היהודים, להמעט בכבודם של חכמי האומות, או לחילופין להתיר את לימוד חכמת האומות. וכמו שביארנו לעיל (בפרק יב).

מטרות כגון אלו (או חלקן), בצירוף מקורות היסטוריים בודדים על פרטים שאכן נלמדו מהיהודים²⁴² (ובוודאי שאי אפשר להכחיש שיתכן שהיו פרטים נוספים כאלה), ומקורות מוסלמים²⁴³ מאוחרים²⁴⁴ (שככל הנראה לא היה להם בסיס²⁴⁵), ותוך ההבנה שלא מדובר בנושא הלכתי שמצריך חקירות ובדיקות²⁴⁶ – הולידו דימוי מילתא למילתא, או דימוי מאומד הלב²⁴⁷, ומכאן התגלגלו גם המעשיות הנ"ל על גירסאותיהן הרבות. כפי שנפוצו עוד מעשיות לא מבוססות על אריסטו²⁴⁸, מסיבות דומות.

כך מובן שריה"ל, למשל, המבקר הראשון של הפילוסופיה בישראל²⁴⁹, שכתב "ואל תשיאך חכמה יוונית אשר אין לה פרי כי אם פרחים" (שירי ריה"ל), השתדל להמעט בכבודם של חכמי יוון, ולייחס את מקור חכמתם לשלמה המלך.

²⁴² כדלעיל פרק ה.

²⁴³ שאולי התייחסו אליהם כ"הודאת בעל דין" של חכמי אומות העולם.

²⁴⁴ הפלת ההפלה, איגרת בעלי חיים.

²⁴⁵ כפי שלמעשיות של המוסלמים והנוצרים על "חזרתו בתשובה" של אריסטו, או על מעשיו השפלים, לא היה בסיס.

²⁴⁶ כדלעיל פרק יא.

²⁴⁷ רש"י יבמות קיד: ד"ה בדדמי: מאומד לבה, ואף על גב דלא חזיתיה דמית, כדפרישית, דסברה וכו'.

²⁴⁸ כדלעיל פרק טו.

²⁴⁹ עמודי המחשבה הישראלית ח"ג עמ' 89: המבקר הראשון של האריסטוטליות בישראל היה רבי יהודה הלוי. אמנם ביקורתו מופנית כלפי הפילוסופיה בכלל, וגם כלפי האריסטוטליות... עיקר חידושו

ובכלל, יש לזכור כי תפוצתן של מעשיות שונות אינה תלויה דווקא במהימנותם של מקורותיהן, אלא ברצון של הציבור להאמין בהן²⁵⁰. ואין לתמוה כיצד מקורות רבים חזרו על מעשיות אלו²⁵¹ ללא מקורות מבוססים, שהרי גם בדורנו מפורסם מאוד המעשה "עכשיו אינני אריסטו"²⁵², אע"פ שבוודאי בתקופתנו קל יותר לברר את אמיתותו של מעשה.

ועכ"פ, מה שהיה בתקופה מסוימת בבחינת "מצוות עשה שהזמן גרמא", בוודאי אינו שייך בתקופתנו, ואדרבה, עלול להביא חלילה לחילול השם²⁵³.

וכן כתב רבי פינחס אליהו הורביץ²⁵⁴:

"והנה ראיתי את היהודים, ואנשים בם מעט, האומרים שהפילוסופיה היה בראשונה אצל בני ישראל, ומהם למדו האומות... וזה שקר. אבל בתחילה המציאו אותה חכמי הגויים, ושלהם היא..."

ואנשים מיהודה האומרים כי ראשית חכמה זו היה מבני ישראל, חשבו להתייחס בזה לכבוד ולתפארת, וישלחו האנשים את ידם להתעטף בטלית גזולה, בחושבם להשיג בזה שם עולם ואת היותר על הכבוד, על כן היהודים אומרים מקור מים שלנו הוא. וזה לא באמת ולא ביושר. אבל כבוד זה שלהם (של הגויים) הוא מעולם." (ספר הברית חלק א מאמר כ פרק ח).

וכן כתב הרב יהושע ענבל, בן דורנו:

"האגדה היהודית סיפרה כי חכמי יוון העתיקו את חכמת הטבע מן היהודים. ברור שאין אפשרות לקבל אגדה זו כפשוטה, שהרי חכמת יוון אינה משנה סדורה, אלא כל חכם אמר דברים אחרים וסותרים, וכי את הכל קיבלו מן היהודים?"

של ריה"ל היה בהדגשת השוני שבין היהדות והפילוסופיה, בין האמונה והחכמה, בניגוד לקודמיו שחיפשו את הזיהוי שביניהן.

²⁵⁰ כדוגמא בעלמא, להבדיל בין קודש לחול, ניתן לציין את "בנות הים", היצור הדמיוני המפורסם ביותר, שאגדות עליו, כולל "עדויות ראיה", נפוצו במשך קרוב ל-3000 שנה (מקורו באשור, בסביבות 1000 לפנה"ס). דמיונותיהם של יורדי הים היוו סיבה מספקת לתפוצתה של אגדה זאת.

²⁵¹ על גירסאותיהן השונות.

²⁵² כפי שהבאנו בפרק טו.

²⁵³ דברי הרב יונה מרצבך לגבי סוגיא דומה, כפי שנביא לקמן בפרק "אחר החיתום".

²⁵⁴ סוף המאה ה-18 – תחילת המאה ה-19.

מקורה של אגדה זו הוא, כנראה, מן המסופר בספרים ההיסטוריים שחכמי יוון ינקו את מושגי האלוקות המופשטים מן היהדות, ולידיעה זו אכן מקורות נאמנים" (תורה שבעל פה סמכותה ודרכיה פרק ו' עמודים 514-515).

נוסיף כי יתכן מאוד, כמובן, שאת מעשיות אלו לא המציאו גדולי ישראל עצמם, אלא שמעום מאחרים והאמינו בהן.

נחזור ונדגיש שבוודאי שעדיין אי אפשר להוכיח שלא היו פרטים – או אף עקרונות וכללים – שנלמדו מהיהודים, ומטבע העניין לעולם לא נוכל להוכיח כך או כך. אך לאחר שהוכח שלא שייך לומר שהיוונים למדו את כל חכמתם מהיהודים, ולגבי מקורות רבים שכתבו על כך, הוכח שדבריהם לא אפשריים מבחינה היסטורית, והוכח שהיו ממקורותינו בנושא זה שלא דייקו, אין סיבה שנניח, ללא ראיה, שאכן היו עקרונות מדעיים שהגויים למדו מאיתנו.

אם כן, נשאר לנו לדון מה עלינו לעשות כאשר ההוכחות והסברות שבידינו סותרות את המובא בכמה מדברי הראשונים. על כך בפרק הבא.

פרק יז – מנא לן?

האם לסמוך על דברי הקדמונים גם כשהם סותרים את ההיגיון?

לאחר שדנו ב"מנא להו" – מהו מקורם של הראשונים הנ"ל, נדון ב"מנא לן" – מהו המקור שעליו עלינו לבסס את האמת.

דהיינו, האם עלינו לסמוך על דברי הראשונים כאשר ע"פ הראיות שבידינו מסתבר שאינם נכונים?

לאחר כל הדיון דלעיל, נראה ברור שהסיבה היחידה שישנם עדיין שמאמינים ברעיונות אלה הוא כבודם של הראשונים שהביאו זאת.

לו יצויר שהראשונים לא היו מזכירים את מעשיות אלו, פשוט שלאור הראיות הפשוטות שהבאנו, לא היה עולה בדעתו של מאן דהו לומר כך.

אם כן, אשרינו שזכינו שגם השוגגים והטועים שבנו, הם בבחינת "טועה בדבר מצווה", שטעותם מגיעה מתוך רצון – בטעות – להגן על כבודם של הראשונים.

אמנם חשוב לדעת שראשונים רבים דיברו בשבח חקירת האמת גם נגד דברי הקדמונים:

א. "דברי הקדמונים, אם הם סותרים להשכל – אין אנו חייבים לקבלם" (רב שמואל בן חפני גאון, הובא ברד"ק שמואל א' כח-כד).

ב. "כל מי שירצה להעמיד דעת ידועה, ולישא פני אומרה (בגלל שאומרה הוא אדם גדול), ולקבל דעתו בלי עיון והבנה לעניין אותו דעת אם אמת איתה אם לא – שזה מן הדעות הרעות, והוא נאסר מדרך התורה (לא תהדר פני גדול) וגם מדרך השכל" (רבי אברהם בן הרמב"ם, מאמר אודות דרשות חז"ל).

ג. "והכריע (רבי) (כ)דעת חכמי אומות העולם... ואמרו "נצחו חכמי אומות העולם לחכמי ישראל". ובאמת נקרא אדון זה רבינו הקדוש, כי האדם כשישליך מעל פניו השקר ויקיים האמת ויכריענו לאמיתו, ויחזור בו מדעתו כשיתבאר לו הפכה, אין ספק כי קדוש הוא. והנה נתברר לנו, כי החכמים ז"ל אינם מעיינים הדעות ולא מביטין אותם, אלא מצד אמיתתם ומצד ראיותיהם, לא מפני האומר אותו, יהיה מי שיהיה" (רבי אברהם בן הרמב"ם, מאמר אודות דרשות חז"ל).

ד. "אין לך ללכת אחרי אלהים אחרים גדול מזה, בחידוש דת לכבוד קדמונים אשר נחשבו אלהים שופטים בארץ (להחזיק במנהגים שאין בהם תועלת, רק לכבוד הקדמונים שהנהיגו אותם)" (ספורנו דברים כח-יד).

ה. "והנני עם חשקי וחפצי להיות לראשונים תלמיד, לקיים דבריהם ולהעמיד, לעשות אותם לצוארי רביד ועל ידי צמיד, לא אהיה להם חמור נושא ספרים תמיד. אבחר דרכם ואדע ערכם. אך באשר לא יכילו רעיוני אדון לפנייהם בקרקע אשפוט

למראה עיני. ובהלכה ברורה לא אשא פנים בתורה. כי ה' יתן חכמה בכל הזמנים ובכל הימים. לא ימנע טוב להולכים בתמים" (סוף הקדמת הרמב"ן להשגותיו לספר המצוות לרמב"ם).

דבריהם אלו מצטרפים לדברי הרמב"ם (שהבאנו לעיל בפרק ח), שעלינו להיות מבעלי הדעה, שמבססים את דבריהם על ראיות, ולא מאמינים לכל דבר.

פרק יח – האם נפוצו מעשיות דומות על אומות אחרות?

בדורות רבים, גם אצל הגויים נפוצו מעשיות כאלה

ההבדיל בין הקודש ובין החול, ובין ישראל לעמים – גם באומות העולם, במשך תקופות רבות, סופרו מעשיות שונות על קדמות חכמתם, על כך שהיוונים למדו מהם ועל אריסטו. חלקן כמובן יכולות להיות נכונות בשורשן, חלקן מוגזמות, וחלקן בוודאי לא היו ולא נבראו.

א. כוהני מצריים, בסביבות המאה ה-1 לספירה, טענו שהפילוסופיה היוונית לקוחה מהמצרים (פלוטרכוס²⁵⁵ בספרו "על איסיס ואוסיריס"²⁵⁶ פרק 10. ספר "פילון" (מאת וולפסון) חלק א עמוד 91).

ב. אפלטון סיפר על סולון היווני שפגש במצריים כהן מצרי זקן, והמצרי זלזל בכך שליוונים אין מסורת עתיקה, בניגוד למצרים, ולכן ראוי שהיוונים ילמדו מהמצרים (טימאוס (Timaeus) פרק 22. רקחות וטבחות – הפולמוס על מקור החכמות עמודים 9-10).

ג. היו שסיפרו שסוקרטס פגש חכם הודי, והחכם הנ"ל הביסו בקלות בוויכוח (רקחות וטבחות עמוד 11). וכן היו שסיפרו שפיתגורס, אפלטון ואריסטו למדו מחכמי המזרח (שם עמוד 13).

ד. פיתגורס למד מעמים רבים (כך כתבו הירקליטוס ויון איש כיוס, הספרות היהודית הלניסטית (גוטמן) חלק "לפני תקופת החשמונאים" (תשי"ח) עמודים 191, 152-151, קול הנבואה עמ' כב). והיו שטענו שהוא למד מהמצרים את רעיון גלגול הנשמות²⁵⁷ (רקחות וטבחות עמוד 11).

ה. יש אומרים שמתוך אמונתם של היוונים, שככל שתרבות קדומה יותר היא מיוחסת ונעלה יותר, היו מהיוונים שהאמינו שלעמי המזרח הגדולים יש חכמה מיוחדת: המצרים, הבבלים, הפרסים, הכשדים, ובפרט היהודים (רקחות וטבחות עמודים 6,9,27).

ו. הנוצרים הקדמונים טענו שאריסטו האמין באמונתם (אוצר ישראל ערך ארסטוטלס פרק "הגדות וסיפורים על אריסטו" עמ' 216 בטור הימני למטה²⁵⁸).

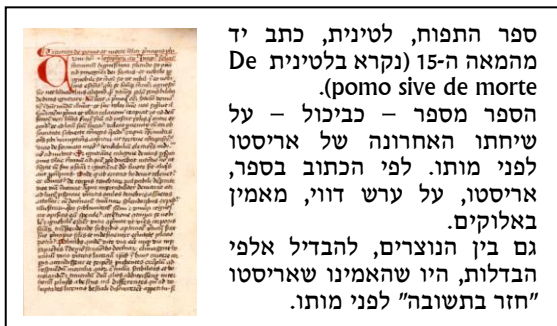
²⁵⁵ יוני מהמאות ה-1 וה-2 לספירה.

²⁵⁶ בלטינית: De Iside et Osiride.

²⁵⁷ אמנם במטפחת ספרים (עמ' 68 ד"ה רק) כתב שפיתגורס למד מהיהודים את אמונת הגלגול (ורק טעה בפרטיה).

²⁵⁸ "וכיוון שהיה אריסטו הפילוסוף היותר מפורסם השתדלו היהודים לייחדו, כמו שניסו מחברים קדמונים של הנוצרים להוכיח שהאמין (אריסטו) באמונת השילוש".

ז. ליצטוי²⁵⁹, פילוסוף נוצרי איטלקי²⁶⁰, כתב²⁶¹ שאריסטו "חזר בתשובה" כשהיה על ערש דווי (רקחות וטבחות עמוד 269). גם ספר התפוח, שיחוס כביכול לאריסטו²⁶², ומספר על שיחתו האחרונה של אריסטו, בה מובהר שהוא מאמין באלוקים – היה גם – להבדיל – לנוצרים, בגירסה לטינית²⁶³.

ח. כבר הזכרנו לעיל²⁶⁴ שמגסתנס, שהזכיר שהיהודים קדמו ליוונים בחכמות הטבע, כתב שגם היהודים קדמו כן.

ט. כבר הזכרנו לעיל²⁶⁵ שאת המעשה על אריסטו ואשת אלכסנדר שפיתתה אותו ונתפס באופן מבזה – המציאו נוצרים באירופה במאה ה-13.

²⁵⁹Fortunio Liceti.

²⁶⁰ מהמאות ה-16 וה-17.

²⁶¹ בספרו de pietate aristotelis erga deum et hominis, משנת 1645.

²⁶² כדלעיל פרק טו.

²⁶³ תחת השם De pomis sive de morte.

²⁶⁴ פרק ו.

²⁶⁵ פרק טו.

פרק יט – סוף דבר הכל נשמע

ברוך המבדיל בין קודש לחול

הבאנו לעיל²⁶⁶ את דברי ספר הברית, שכתב בחריפות נגד הדעה שחכמי האומות העתיקו את חכמתם מן היהודים ("זה שקר", "וישלחו האנשים את ידם להתעטף בטלית גזולה", "זה לא באמת ולא ביושר").

לסיום, נביא את המשך דבריו שם, לגבי גדולי ישראל שלמדו וידעו גם את שאר החכמות:

"אמנם לאפס ותוהו נחשבו (שאר החכמות), לנבלי חרש בעיניהם נגד חכמת התורה אשר בליבותם, ועליה היה כל מחשבותם כל הימים לרבות הלילות על משכבותם. כי ה' הגיד דבריו ליעקב ותורה שם בישראל, לא חכמה מחכמת האנושי". (ספר הברית חלק א מאמר כ פרק ח).

אחר החיתום

אסור לבלבל בין מושגי האמונה שבהם חייבים להאמין, לבין מה שלא

בשולי המאמר אביא מעין הדברים שכתבתי בחיתומם של שאר מאמרי:

כדרך העולם, אע"פ שמסקנות מאמר זה מוכחות היטב, מראיות רבות, קורא שהורגל בדעה אחרת יתקשה לעיתים לקבלן, ויהיה מי שמתוך חוסר-העמקה בנושא אף יצא נגדן.

לגבי סוגיה הקרובה לענייננו כתב הרב מרצבך, מראשי ישיבת קול תורה (נגד מאמר שבו הכותב טען ששיטת קופרניקוס היא מינות ואפיקורסות, כיוון שהיא סותרת פסוקים ומאמרי חז"ל) – ודבריו מתאימים גם לנושא מאמרינו, ואף מעידים על חשיבות דיון זה:

"מסתיר הוא את פניו מהמציאות ומאשים אחרים בגילוי פנים? ולא בגלל הבערות שיש בקנאת ה' הזאת כועס ולועג אני, ואף לא בגלל מה שע"י כן קורא הוא למאמינים וחרדים מינים ואפיקורסים וכו', אלא חוששני משום שלושה דברים:

משום חילול השם שע"י כן עושה אותנו ללעג ולצחוק בעיני אחרים שלועגים על ששוללי המציאות הם היראים,

ומשום טהרת האמונה שע"י כן הוא מבלבל מושגי אמונה במה שהתורה וחז"ל אמרו במה חייבים להאמין ובמה לא,

ומשום סיכון הרבים שע"י כן הוא מסכן את אמונתם של אלה מבני הנוער שיצאו פעם וישמעו מאחרים שיפתחו עיניהם וילמדו בנין אב ממה שבדבר זה לימדונו בערות להגיב ח"ו על כל מה שלימדונו כך²⁶⁷." (דגלנו, תשל"ו, הובא בחזון שמיים עמוד יא).

מתאימים לכאן דבריהם של שני גדולי עולם שנתנבאו בסגנון אחד – חכם עדיף מנביא – וסללו לנו את הדרך נלך בה לידיעת האמת:

"והחכם המשובח הוא מי ששם אמיתות הדברים (ראיות מהמציאות) ליסוד, ומשתית על כך את דעותיו... והסכל המגונה מי ששם דעותיו ליסוד, ומדמה

²⁶⁷ וכן כתב הרב קאפח על הרמב"ם יסודי התורה פ"ג הערה א, שמי שטועה וחושב שמציאות הגלגלים וכו' הם במסורת מחז"ל, יבוא חלילה לטעות גם ביסודות היהדות שהם באמת במסורת מחז"ל.

**שאמיתות הדברים (המציאות) תהיינה כפי דעותיו" (אמונות ודעות לרס"ג בהקדמה
ד"ה והדעה),**

**"וכלל אני אומר לך... אין המציאות נמשכת אחרי הסברות, אלא הסברות
הנכונות נמשכות אחר המציאות" (מורה נבוכים ח"א אמצע פרק עא).**

ציר זמן

סקירה מתומצתת של השלבים ההיסטוריים בסוגיא זו

מאה	באומות העולם	בעולם היהודי
-9		שלמה המלך.
-6	פיתגורס למד הנהגות מסוימות מהיהודים.	
-5	הרודוטוס: היוונים קיבלו מהמצרים את הגיאומטריה, ומהבבלים פרטים אסטרונומיים. הבבלים כובשים את ירושלים.	ירמיהו. יחזקאל.
-4	אריסטו: המתמטיקה הומצאה במצרים. אלכסנדר מוקדון מגיע לירושלים וכובש את פרס.	
-3	תלמי (בטלמיס) השני אוסף ספרים מכל העולם לספרייה באלכסנדריה.	
1	סטראבון: היוונים למדו את הגיאומטריה מהמצרים, ואת האסטרונומיה והאריתמטיקה מהפיניקים.	יוסף בן מתתיהו: תלמידו של אריסטו סיפר על יהודי מתייוון שהעניק לאנשי מדע יוונים יותר משקיבל מהם.
2	גלינוס ותלמי (בטלמיס) האסטרונום – סוף תקופת חכמי יוון.	
9	מוסלמי כותב את "ספר תיאולוגיה" המיוחס לאריסטו, המהווה ראייה כביכול שאריסטו בסוף ימיו האמין באלוקים.	
10	מוסלמים מחברים את איגרת בעלי חיים, סיפור דמיוני שבו מפורש שהיוונים למדו מהיהודים את רעיונות הגלגלים והיסודות וכו'. מוסלמי לא ידוע מחבר את ספר התפוח, המספר שאריסטו חזר בו לפני מותו.	
12	אבן רושד (פילוסוף מוסלמי) בספרו הפלת ההפלה: היו פילוסופים מבני ישראל.	מתקופה זו והלאה, ראשונים ואחרונים רבים, ובראשם הכוזרי ורבי אברהם בר חייא הנשיא, כתבו שהיוונים קיבלו את חכמתם מהיהודים.
13	נוצרים באירופה: אריסטו התפתה לאשת אלכסנדר מוקדון.	קלונימוס בן קלונימוס מתרגם לעברית את איגרת בעלי חיים, על פיה היוונים למדו מהיהודים. רבי אברהם הלוי בר חסדאי מתרגם לעברית את ספר התפוח, המספר שאריסטו חזר בו לפני מותו.
14	מאירת עיניים מביא את הסיפור על אריסטו ואשת אלכסנדר. ר' יוסף אבן כספי נשבע שאריסטו תלמידו וחבריו הזהירו על שמירת המצוות, וכן כתבו עוד ראשונים. כמה מפרשים מסבירים את ההיתר ללמוד מספרי היוונים, כיוון שדבריהם נלקחו מספרינו.	
15	דרך אמונה: אריסטו היה יהודי. הוא אף מביא את ספר הפלת ההפלה, ואחריו עשו כך עוד רבים. ר' יוחנן אלימנו מוכיח מקטע מ"ספר תיאולוגיה" שאריסטו חזר בו בסוף ימיו.	
16	שלשלת הקבלה: אריסטו חזר בו מכל דבריו בסוף ימיו וכתב על כך מכתב לאלכסנדר מוקדון תלמידו. לפי מעשה אחר הוא אף נעשה גר צדק. אמרי בינה: מתנגד לרעיון זה.	
17	ר' אריה די מודינא יוצא בחריפות נגד הרעיון שהיוונים קיבלו מהנביאים, נגד ספר התפוח ונגד המאמינים שאריסטו חזר בו לפני מותו.	
19	ספר הברית מתנגד בחריפות לטענה שהפילוסופיה הגיעה מעם ישראל.	
20	מודפס לראשונה הסיפור שאריסטו נתפס במעשים מכוערים והשיב "עכשיו אינני אריסטו".	

רשימת מקורות

המקורות שהובאו במאמר

במאמר זה, מעצם הנושאים הנידונים בו, מובאים מקורות רבים – תורניים, מדעיים שנכתבו ע"י גדולי ישראל, מדעיים שנכתבו ע"י חוקרים יראי שמיים, ואף מדעיים כלליים. ובמקרים מסוימים הגבולות בין כל אחת מהקבוצות הנ"ל לחברתה – אינם ברורים, בבחינת "חציה בקודש וחציה בחול".

מטעמים טכניים, ועל מנת להקל על המעיין, ברשימה זו ציינו לכל המקורות, בין מה"תורה" (למעט ספרים ידועים מחז"ל ומהמפרשים) ובין מה"חכמה", על כל סוגיהם השונים (ואין בדבר ח"ו משום פגיעה בכבודן של הראשונים, בבחינת "ר"ש בר אבא איניש אחרינא הוה בהדיה והא דלא חשיב ליה משום כבודו דר"ש" – גיטין ה: ומעין זה ר"ה כב:).

הכנה לבשורה	אבני זכרון
הספרות היהודית הלניסטית	אברבנאל
הפלת ההפלה	אגרות הרמב"ם
הקדמה לספר אוקלידס (רבי ברוך משקאלוב)	אודות דרשות חז"ל
הקדמה למחזור רדלהיים	אוצר ישראל
הקדמה למשנה (רמב"ם)	אוקלידס (תרגומו של ספר יסודות של אוקלידס)
הקדמת הרמב"ן להשגותיו לספר המצוות לרמב"ם	אור ישראל
הרודוטוס	איגרת בעלי חיים
ונהפוך הוא – הנוסחים העבריים של הסיפור על אריסטו ואשת אלכסנדר	איגרת הרמב"ם לחכמי מארשיליא
זוהר	אלמגסט
ח"י פיתגורס	אמונות ודעות
חכם צבי	אפינומיס
חשבון תקופות ומולדות	ארי נוהם
טימאוס	באר הגולה (מהר"ל)
יוסף אומץ	ביאור הגר"א
יסוד עולם	בן יהוידע
יסודי הדעת	גורל אחיתופל
יסודי העיבור	גורל דניאל הנביא
יערות דבש	גורל העשיריות
כארי יתנשא	גורלות הרס"ג
כזרי	גיאוגרפיה
כלה רבתי	גיאוגרפיקה
כתבים המיוחסים להיקאטיוס איש אבדירה	דגלנו
לוח חרס מבבל YBC 7289	דרך אמונה
מאור עיניים	דרך נשר
	דרשת תורת ה' תמימה
	החוש אנושית

על החושים	מאירת עיניים
על הימנעות ממאכלי חיות	מגן אבות
עמודי כסף ומשכיות כסף	מדבר קדמות
עת לדבר	מורה המורה
פילון	מורה נבוכים
פירוש המשנה לרמב"ם	מוריה
פירוש לפרקי אבוקראט	מטאפיזיקה
פירוש עמנואל הרומי	מטפחת ספרים
פירוש רע"ב	מעשה אפוד
פפירוס רינד	מעשה טוביה
פרקי עיון במשנת האבן עזרא	מתמטיקה בהתפתחות הדורות
פרקים בפתולוגיה בתלמוד ובנושאי כליו	מתנת האחים הטהורים
צידה לדרך	נגד אפיון
צפנת פענח (רבי יוסף טוב עלם)	נועם המידות
קו התאריך הישראלי	נחמד ונעים
קול הנבואה	נפוצות יהודה
קול יהודה על הכוזרי	סדר הדורות
קסת הסופר	סטרומאטה
רד"ק	סיני
רקחות וטבחות – הפולמוס על מקור	ספורנו
החכמות	ספר האמונות
שבילי אמונה	ספר אילים
שלשלת הקבלה	ספר הברית
שו"ת הרמ"א	סדר הדורות
שו"ת התשב"ץ	ספר הירח
שו"ת זקן אהרן	ספר הלוחות לאבן עזרא
שו"ת חתם סופר	ספר המוסר
שירי ריה"ל	ספר המעלות
שמונה פרקים (הקדמה למסכת אבות)	ספר העיבור (לרבי אברהם בר חייא הנשיא)
שער החשק	ספר הרפואות של אסף הרופא
תגמולי הנפש	ספר התפוח
תולדות ספרות ישראל	ספר חנוך
תורה שבעל פה סמכותה ודרכיה	ספר תיאולוגיה
תורת העולה	על איסיס ואוסיריס
The Dream of the West	על גלגלי העולם

מאמרים נוספים של המחבר

מאמרים נוספים בעניין היחס בין דברי חז"ל למדע

"הידיעות המדעיות של חז"ל – תוקפן ומקורן". דן בשאלה העקרונית בדבר מקורותיהם של דברי המדע שבחז"ל ובראשונים. המאמר דן בשאלה האם מקורם אלוקי (רוח הקודש או מסורת מסיני) או טבעי (מחקירה עצמית או מקבלה מחכמי הגויים). מובאת מחלוקת הראשונים והאחרונים בעניין, כאשר רוב הדעות סוברות שהוא טבעי, דיון בעשרות רבות של סוגיות ושקלא וטריא בראיותיהם של שני הצדדים.

"באהלי שם – האם יסודות המדע היווני התקבלו ע"י חז"ל והראשונים?". מבאר את החילוקים המהותיים שבין המדע הבלבי למדע היווני. ודן איזה סגנון מדעי היה מקובל אצל האמוראים, אצל הראשונים בארצות האסלאם ואצל הראשונים בארצות הנצרות. התשובות לשאלות אלו הן המפתח להבנה פשוטה ואמיתית של סוגיות מדעיות רבות – ובפרט באסטרונומיה, בגמרא רש"י תוס' רמב"ם ועוד ראשונים.

"תירוץ חדש לקושיא עתיקה בעניין היחס שבין היקף המעגל לרוחבו". דן בשאלה מדוע חז"ל נקטו את היחס 3, דיון בכל תירוצי המפרשים על כך, פירוט דעות חכמי האומות בעבר, וכיצד היו שטעו בדבר זה. ובסופו נספח על אורך שנת החמה ע"פ שמואל.

"זמן המולד הממוצע ומקורותיו במשך הדורות". סוקר את השיטות השונות בעולם העתיק, בעניין המולד הממוצע. הסבר כיצד הגיעו בזמנם לדיוק זה, ומנסה לברר עד כמה הוא באמת מדויק. דן בשאלה האם מקורו של אורך המולד הממוצע (כ"ט י"ב תשצ"ג) הוא אלוקי (רוח הקודש או מסורת מסיני) או טבעי (מחקירה עצמית או מקבלה מחכמי הגויים). מובאת מחלוקת המפרשים בעניין, כאשר רוב הדעות סוברות שהוא טבעי.

"האם כללי הלוח העברי ניתנו מסיני? וכיצד טעות בסיפורה אחת שינתה תפיסה שלמה?". דן במקור כלליו של הלוח העברי, ומביא את המחלוקת האם מקורם הוא אלוקי (רוח הקודש או מסורת מסיני) או טבעי (מחקירה עצמית או מקבלה מחכמי הגויים). דן על מה התבססו הסוברים שהמקור אינו טבעי. מביא את דברי חכמי האומות שבזמנם בעניין, ומוכיח שטעות בגירסא היא שגרמה לטעות שכביכול לא היה אפשר להגיע לערך זה בדרך טבעית.

"דע מאיין באו". דן בהסבר לדברי חז"ל שהכינים אינן פרות ורבות. דברים דומים נאמרו בחז"ל ובראשונים על עכבר שחציו אדמה, סלמנדרה, אדני השדה, עופות ועוד. דיון בהסברי המפרשים בעניין, הבאת דברי חכמי האומות בזמנם, והסבר כיצד היו שטעו בדבר כזה.